

Gamle Modum

ÅRSSKRIFT FOR MODUM HISTORIELAG 1998
13. ÅRGANG



Gamle Modum

ÅRSSKRIFT FOR MODUM HISTORIELAG 1998

13. ÅRGANG

I redaksjonen:

Thure Lund

Jon Mamen

Kai Hunstadbråten

Kristian Linnerud

Forsiden er ved Arne Sørensen

Historielagets styre:

Wermund Skyllingstad, leder

Kai Hunstadbråten, nestleder

Aase Hanna Fure, kasserer

John Arne Wendelborg

Per A. Knudsen

Trygve Granli

Odd Myrvold

Ingrid Olafsbye

Trond Arne Ingvoldstad

Historielagets adresse: postboks 236, 3371 Vikersund

Innholdsfortegnelse:

KAI HUNSTADBRÅTEN: Snarum Koboltværk	3	KAI HUNSTADBRÅTEN: Hallingen på Gruva	46
KAI HUNSTADBRÅTEN: Christian Skredsvigs nyttårshilsen.....	11	KAI HUNSTADBRÅTEN: Frå den «gode» gamle tida, ved Blåfargeverket på Modum	47
JON MAMEN: Rokkesteinene på Hovlandsfjell	12	ANDREAS MØRCH: Frå gamle dagar	48
JOHAN AUSTBØ: Helseheimen på Modum	14	ANDREAS MØRCH: Per Hovenga	49
THURE LUND: Gamle sagn fra Vike kirke	17	KAI HUNSTADBRÅTEN: Fra Blaafarveværket for 150 år siden	50
UNNI VENKE HOLM: Litt om fattigforsorgen i forrige århundre	18	NILS SUNNE: Mandlene	51
PETER BENDOW: En fortelling fra Vikersund	22	KAI HUNSTADBRÅTEN: Fra Blaafarveværkets siste år	52
THURE LUND: Subskripsjonen 1811–1813	25	THURE LUND: Folkebad var stor gave i 1903	53
ERIK HENNING EDVARDESEN: Skrømtet i Setersbergåsen	26	KAI HUNSTADBRÅTEN: Andreas Myrbråten forteller fra gamle dager	54
KRISTIAN LINNERUD: Storbrannen i Geithus i 1935	32	NILS SUNNE: De første bilene	57
THURE LUND: Sønsteby idrettsforening	33	KAI HUNSTADBRÅTEN: To dansker på besøk i Badet	58
KAI HUNSTADBRÅTEN: Livet i Høgget og på Gruvene	34	THURE LUND: Minneord om Andreas E. Disen	60
ANDERS GJERSTAD: Sykdommers helbredelse og gammel overtro	36	KAI HUNSTADBRÅTEN: H.A. Foss forteller om julefeiring og Gregoriusfest	61
AASE HANNA FURE: Knott – et krisedrivstoff	38	KAI HUNSTADBRÅTEN: For 100 år siden – Blaafarveværkets siste driftsår	62
UNNI VENKE HOLM: Sivil tjenesteplikt på Blaafarveværket	40	KAI HUNSTADBRÅTEN: Originaler på Modum Gade, Mjøltråver'n og Kongsrud'n	63
OLAV SØRENSEN: Ei historie om Postbruer'n	42	THURE LUND: Gjedda	64
THURE LUND: Vikersund 1910.....	43		
KAI HUNSTADBRÅTEN: «I lyset fra min bergmannslampe»	44		

Snarum Koboltværk

Det «glemte» blåfargeverk på Modum



Kongssagene med omgivelser ca. 1910. Til h. ser man sligkammeret til Snarum Koboltværk (i bindingsværk), til v. for dette smeltehytta og over denne laboratoriet.

Da Modums Blaafarveværk gikk over på private hender etter at den dansk-norske kongen hadde pantsatt det i 1813, hendte det noe som kom til å få stor betydning for den videre utvikling, og som kom til å skape mye strid og lange prosesser.

De nye eiere hadde nok kjøpt verket i den tro at med kjøpet fulgte også de privilegier som kongen i sitt reglement av 3. april 1776 hadde gitt seg selv og verket. Etter dette reglementet hadde nemlig Modums Blaafarveværk enerett i Danmark-Norge til å fabrikere, forhandle og utskipe koboltfarge og andre koboltprodukter.

Men i februar 1822 begynte proprietær Hans Gabriel Omsted i Drammen «at gjøre Skud», dvs. å skjerpe, i flere av verkets nedlagte gruver, og dette var innledningen til en årelang strid. Disse gruvene var,

som nevnt, på den tid ikke i drift, men eierne av verket mente de var beskyttet av det gamle privilegium. Saken gikk helt til Høyesterett, og dommen falt først i 1834 (referat finnes i Morgenbladet 4. mai s.å.).

Men heller ikke da ble det fred. Først og fremst gjaldt striden heretter retten til å nytte de forskjellige malmforekomstene. Men i 1840 kom man frem til et forlik, som gikk ut på at Modums Blaafarveværk skulle drive i de sydligste gruver på Skuteruds og Såstads grunn, mens det nyere Snarum Koboltværk skulle kunne drive i de nordligste. Eiere av Snarumverket var i 1822 Hans Gabriel Omsted og hans svigersønn Gudbrand Henriksen, kjøpmann i Kristiania.

Ole S. Bakken på Snarum skrev i 1926 bl.a. følgende om Snarumverket: «Koboltforekomster blev opdaget

i 1822 av Ole Hanssøn Gjermundrud. Driften i fjellet begynte ganske samtidig, likesom også opførelse av hus blev iverksatt hurtigst mulig.

Der blev opført 3 pukkverk, 1 smeltehytte og 1 tørkehuis. Av andre bygninger kan nevnes bestyrerbolig, magasinbod og bolig for oppsynsmenn og arbeidere. Den almindelige arbeidsstyrke i grubene var 250 mann og i pukkverk 50 mann».¹⁶

Roar Tank skriver at dette helt stemmer med annen tradisjon. Vi vet ikke hvilke kilder Bakken har hatt, men det er vel helst muntlig tradisjon, som for 70 år siden ennå kan ha vært levende i bygda.

I Topographisk-Statistisk Beskrivelse over Kongeriget Norge i 1840 finner vi Snarumverket omtalt som Snarums Blaafarveværk. Her står at verket er anlagt i 1820-årene, og at det er smeltehytte og pukkverk på gården Langerud. Gruvene og skjerpene ligger på gårdene Såstads, Olavsby (Revberget) og Korsbøens grunn. Verket tilhører kjøpmann Guldbrend Henrikson i Kristianla, og produktene utføres derfra.

Da Snarumverket i 1842 ønsket å bygge et hytteverk ved Kongssagene (ved Åmot), sendte sorenskriveren saken til formannskapet og henviste til § 55 i bergforordningen av 7. september 1812.

Formannskapet svarer at intet kan «være til Hinder for saavel med Hensyn til Landdistricterne som

Vanddrag»**, vil dette ikke være til skade for dette verk eller Modums Blaafarveværk. Det vil være ved og tømmer nok til alle. Transporten fra gruvene på Snarum til Kongssagene vil kunne foregå uten hindring for Modums Blaafarveværk».¹⁶

Friedrich Roscher og Snarumverket

Det var først da kjemikeren Friedrich Roscher etter forliket med Modumverket i 1840 ble bestyrer av Snarumverket, hvor han senere omtales som «Medbesidder og Directeur», at driften der fikk et oppsving under hans fremragende ledelse.

Roscher, som da bodde på Kongshøy, hadde tidligere vært ansatt ved Modumverket og hadde her funnet frem til en konsentrasjonsprosess, slik at man ble i stand til å utnytte store mengder kobberkiskholdig koboltmalm. Takket være denne metoden ble Modums Blaafarveværk, skriver bergmester Böbert, brakt til en slik fullkommenhet at intet blåfargeverk i Tyskland kunne måle seg med det.¹ Mens Roscher var «Hütteninspector» ved Modums Blaafarveværk, hadde han bodd på Ny-Fossum. Han må altså ha hatt stor tro på mulighetene for Snarum Koboltværk, ettersom han forlot Modums Blaafarveværk og satset på det nye verket.



Kongshøy ved Åmot. Her bodde Fredrich Roscher som «Medbesidder og Directeur» ved Snarum Koboltværk.

Foto: Kai Hunstadbråten 1996.

Hassel Jernværk, at Snarum Blaafarveværk erholder Tilladelse til at anlægge Hytteværk m.m. ved Kongssaugerne i Modum til Foredling af dets Koboltmalm».¹⁶

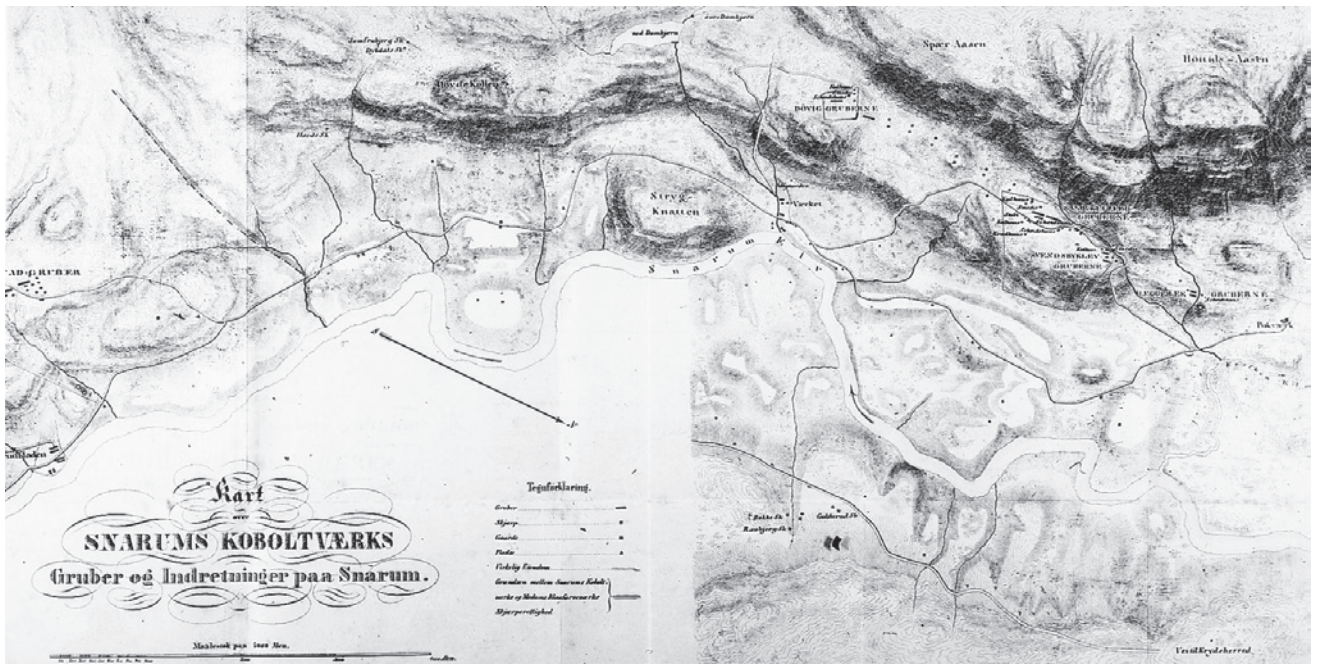
Begrunnelsen var at selv om Hassel Jernverk får sitt største kvantum «grölleved»* gjennom «Snarums

Det første han tok fatt på her var å få bygd et smelteverk ved Kongsfossen i Simoa like før utløpet i Drammenselva, et par kilometer nedenfor Haugfossen og Modums Blaafarveværk, altså ved Åmot.

I de fem årene som fulgte ble driften betydelig utvidet, og i 1845 oppgis det at verket driver seks

* på Modum kalt «grölleved» (5 tommer toppmål og 5 1/2 alen lang), også nevnt i Modums Blaafarveværks regnskaper.⁷

** her menes Drammensvassdraget.



Kart over verkets gruver og innretninger på Snarum 1847. Fra H. Schmidhubers bok.

gruver, tre pukkverk og tre smelteovner. Her drev Roscher sin raffineringsprosess etter den samme metode som han tidligere hadde utviklet og innført ved Modumverket. Men i årene 1846–48 var det gjennomsnittlig bare 115 mann ved verket.

Interessant er det å merke seg at Böbert forteller at lignende forsøk som Roschers, også hadde vært drevet ved Snarumverket, riktignok i liten målestokk, før Roscher kom dit. Den forrige eieren hadde ved en engelsk arbeiders hjelp omtrent samtidig med Modumverket satt i gang slik prøvedrift, i det han i leirdigler smeltet 1 pund koboltslig, litt kvartssand og pottaske samt en teskje kullstøv. 120 slike små digler stod udekket i en langaktig flammeovn med høy skorstein. Dette skal ha gitt 22 pund (ca. 11 kg) koboltmetall.¹¹

Schmidhubers beskrivelse

En av de beste kilder vi har når det gjelder samtidige opplysninger om koboltverket på Snarum, er berggesvorne Heinrich Schmidhubers bok på 29 sider og et kart fra 1847.

Schmidhuber var født i Freiberg i 1811 og også utdannet der. Han var på flere reiser i Norge. Forordet i boka er skrevet av Friedrich Naumann som var geolog og professor ved universitetet i Leipzig, og han foretok i 1821–22 en lengre reise her i landet.

Johan Maximilian Graff skriver i sin reiseberetning fra året 1856 at Schmidhuber hadde skrevet sin beretning da han var bergforvalter på Modum. Det må da i så fall ha vært ved Snarumverket, for Amund Lammers var bergforvalter eller bergmester ved

Modums Blaafarveværk på den tid.

Naumann skriver i forordet bl.a. at koboltforekomstene vil kunne være store nok til drift i århundrer for både Modumverket og Snarumverket. Han uttrykker til slutt ønske om at Schmidhubers grundige arbeid snart vil føre til utvidelse av driften. Slik skulle det altså ikke gå. Et par år etter at boka kom ut, var begge verkene konkurs.

Schmidhuber beskriver først geologien i området. Deretter følger en beskrivelse av verket, gruver, tekniske innretninger, bygninger, lønnsforhold, administrasjon osv.

Gruvene ligger på Svartfjell, Døvikollen og Svendsbyklev. De største er Svartfjellgruvene. Her var det to skeidehus, to kullhus, et krutthus (Pulverthurm), en smie, to arbeiderboliger og et skur.

Ved Svendsbyklev var det en smie, et kullhus, en arbeiderbolig og et skeideskur. Alle disse bygninger var av tømmer med tegtlak.

Ved selve verket på Snarum (Langerud) var det tre pukkverk, hvert av dem ca. 60 skritt langt og 18 skritt bredt, av tømmer med tørrmur av stein. Vasshjulene var 12 til 13 alen (ca. 7–8 m) i diameter. Her var også en smeltehytte (ca. 24 skritt lang, 15 skritt bred og 8 alen høy), to konsentrasjonssmelteovner og en røsteovn (for tiden var denne uten giftfang) med lagerhus for konsentrert metall, slig o.l., en smie, et kullskur og en liten trebygning bestemt for blåsebelg, lagerhus, en teglovn, hus til pottemakerarbeid, arbeiderboliger og en overstigerbolig. I denne var det også en skolestue.

Videre fantes et hus for bergmesteren foruten stall



Snarum Koboltværk ca. 1940. Bygningen har sannsynligvis vært materialhandlerens bolig, for bare denne hadde to etasjer, ifølge Schmidhuber. Bygningen har vært kalt Olsebygningen og Sørensbbygningen, vel fordi Olsen og Sørensen har bodd der.

Foto: Ludvig Præsterud.

og skur og bolig for materialhandleren med skur. Alle bygninger unntatt hytten var av tømmer, og alle unntatt materialhandlerens hus var i en etasje. Dette hadde to etasjer. Alle bygninger hadde tegltak.

Ved Kongssagene (ved Åmot) var det tre arbeiderboliger; en ovn for teglbrenning, et damlukehus (lukekarhus) som bestod av flere rom av sterkt tømmer og fylt med store steiner for å hindre at vannmassene skulle rive det med seg i flommen, et kornmagasin for arbeiderne, og som verket var forpliktet til å ha, et tørrpukkverk med åtte stempler, et laboratorium med proberstue og to proberovner, analysestue og skrivestue, en smie, et kullhus, to lagerhus, et for trematerialer og et for leire, pottaske o.l., og en røste- og smeltehytte samt et lagerhus for slig (ennå kalt sligkammerset). De to sistnevnte var omtrent så store som hytten på Snarum, og disse var oppført i utmurt bindingsverk med undermur av bruddstein. Røste- og smeltehytten hadde et giftfang, en ovn til brenning av ildfast tegl, digler o.l., og en smelteovn. Laboratoriet var også bygd i bindingsverk. Ellers var alle bygninger her av tømmer med tegltak, og alle lå på nordsiden av fossen.

På sydsiden av fossen var det to sagbruk som tilhørte en velstående mann. Han var kontraktsmessig forpliktet til å skjære det nødvendige kvantum trematerialer for verket til en fast pris. Og Schmidhuber mente at Kongsfossen ville ha tilstrekkelig vannmengde selv etter en betydelig utvidelse av driften.

Leder av denne bedriften var Friedrich Roscher, som også var medeier og leder av hyttedriften ved Kongssagene. Adolph Roscher var ansatt som bergmester og var leder av gruve- og pukkverksdriften samt hyttedriften på Snarum. Iverson hadde tittelen overstiger og var driftsleder (Betriebsoffiziant).

Stigerne ved gruvene og pukkverkene ble tatt ut blant dyktige og pålitelige arbeidere. Arbeiderne var i det store og hele dyktige og arbeidssomme.

Schmidhuber forteller at all koboltslig på Snarum gjennomgår en konsentrasjonssmelting, slik at produktet inneholder mer konsentrert metall. Dette mellomproduktet blir for det meste transportert vannveien til Kongssagene. Hittil er dette produktet blitt anvendt til safflor, da alle slags anlegg for fremstilling av farger ennå mangler. Først ganske nylig har det lyktes Roscher å produsere et oksyd av beste kvalitet.

Schmidhuber forteller at Roscher i 1846 har fremlagt en plan for den videre drift av Snarum Koboltværk, på grunnlag av beregninger og antagelser. Ifølge denne ville et belegg på 500 mann årlig kunne produsere 18 000 tønner malm med 2 700 centner (ca. 135 tonn) koboltslig.

Av dette mente Roscher å kunne fremstille ca. 150 tonn smalte (blåfarge) og ca. 3 tonn koboltoksyd, etter at de planlagte anlegg for fabrikkasjonen var bygd.¹⁴

G. Müllers beretning

G. Müller skriver at inntil 1839 eksisterte Snarum Koboltværk bare i navnet. Et eneste forfallent pukkverk fantes der. Dette var etter tre måneders drift i stand til å pukke den malm som var utvunnet i løpet av et år.

Produksjonen av slig må imidlertid ha vært svært beskjeden hvis man skal tro et rykte, nemlig at innehaveren av verket, som skal ha vært en dame, tok med seg hele sligmengden i karjolen på en reise til Kristiania, for å selge den og derved få penger.

Den største hindring for utvidelse av driften mener han er kapitalmangel. Prosessen med Modums Blaa-farveværk har kostet store summer, bl.a. til undersøkelser av sakkyndige.

Müller skriver at man ved Snarumverket har innført akkordarbeid som har ført til store innsparinger, sammenlignet med med f.eks. skeidearbeidet ved Modumverket.

Dessuten brukte man på Snarum pukkstempler av hornblendeskifer istedenfor av jern, som man brukte ved Modumverket. Der fikk man derfor jern-innhold i sligen, og dette måtte senere fjernes, slik at fargen ikke skulle påvirkes av dette.

I lang tid hadde man bare fremstilt rå slig (finpukket malm). Men ønsket var å utvide produksjonen til også å omfatte zaffer eller safflor og smalte. Zaffer er et halvfabrikat og består av røstet slig og finknust kvarts i blanding. Smalte er den ferdige blåfargen.



Dammuren ved Nedre Damtjern (Langerud), gjennombrudt av vei i nyere tid. Det var to murer med rosentorv imellom. Torvlaget er lavere, da det har sunket sammen.

Foto: Kai Hunstadbråten 1998.

Eierne håpet derfor å kunne erverve et område med tilstrekkelig vannkraft i nærheten av Modums Blaafarveværk. Dette må være Kongsfossen ved Åmot.¹²

Til slutt skriver G.Müller at han ikke vet om man har bygd røsteovner og andre nødvendige innretninger der, da han forlot stedet for noen tid siden.¹⁵

H . Müllers beretning

H. Müller skriver i 1843 at fremstillingen av farge er blitt utsatt på ubestemt tid på grunn av de store kostnader dette ville medføre. Man holdt det for mest hensiktsmessig å bygge røsteovn og smelteovn i nærheten av gruvene og pukkverkene på Snarum, slik at det i alle fall skulle bli mulig å fremstille zaffer, oksyd og metall.¹³

Müller forteller at all slig blir røstet, dvs. oppvarmet og befridd for arsenikk og svovel. På Modumverket hadde man et langt giftfang hvor arsenikkdampene slo seg ned. Men ved verket på Snarum hadde man dengang ikke noe slikt giftfang. Arsenikken gikk derfor ut i fri luft, og krøtter på beite i nærheten ble derfor syke.

Müller skriver også at det meste av kobolten blir brukt til bleking av lerret og farging av papir. Bare en mindre del går til maling på porselen. Lerret og

papir som er behandlet med andre stoffer, mister sitt elegante utseende under sjøtransport på grunn av sjøluften, blir gult og dårlig. Men kobolt beskytter mot dette. Og så legger han til: «Om det kunstige ultramarin vil fortrenge koboltfabrikatene, vil fremtiden vise.»

Vi får vite at han var alene om ledelsen av driften, og etter beretningen å dømme var han her i 1840, 1841 og 1843, kanskje helt fra 1838, altså i noen år. Han innførte med hell akkordarbeid i gruvene, men innrømmer at dette ikke passer ved alt slags arbeid. Driften var blitt satt i gang igjen etter at det hadde vært stans der i flere år.

Svartfjellgruvene var de viktigste; de andre var å anse som prøvedrifter. Under hans opphold ble Svendsbyklev og Heggebekk ansett som håpløse og driften innstilt.

Om fyrsettingen (på Modum kalt stillbrenning) skriver han at fyrhauerer går inn i stollen når fyren er nedbrent, bare kledd i kort buks og med bar overkropp. Han fjerner kull og løsbrent stein. Deretter setter han ny fyr. Jo fortere dette kan skje, desto større er effekten.¹³

H. Müller har underskrevet som vitterlighetsvitne en kontrakt mellom Cornelius Olsen Næss og Snarum Blaafarveværk den 27. november 1841 (original av gjenpart i privat eie, kopi i Riksarkivet).



Rester av smie ved Svartfjellgruvene.

Foto: Kai Hunstadbråten 1998.

Skolevesen og sosiale forhold

Ifølge Lov angaaende Almue-Skolevæsenet paa Landet av 14. juli 1827 skulle det være en fast skole ved ethvert bergverk og ved andre verk eller bruk som hadde 30 faste arbeidere eller flere. Verkseieren skulle være pliktig til å bekoste og vedlikeholde skolehuset og betale lærerens lønn. Men verket eller bruket skulle da være fritatt for å betale noe til bygdens skolevesen.

Andre barn kunne også få gå på disse skoler mot godtgjørelse til verkets eller brukets eier.

Hvis antallet arbeidere var så lite at der ikke var noen fast skole, kunne barna derfra gå på den vanlige skolen, men da skulle verks- eller brukseieren godtgjøre skolekassen for hvert barn.

Allerede skoleloven av 23. januar 1719 hadde en bestemmelse om faste skoler. Der står: «Men hvor Skolehuse kan af Ungdommen søges: helst ved Bergverker, Toldsteder, Ladepladser, eller hvor der formedelst noget Saugbrug eller Fabriqve opholde sig saa mange Familier, at en Skole behøves, der skal ordentlige Skolehuse oprettes, og deri idelig informeres.»

Schmidhuber forteller at det var en skolestue i overstigerens bolig på Snarum. Han skriver også at Modums Blaafarveværk har utgifter til tre skolelærere og en verkslege. Slike fantes tydeligvis ikke ved Snarumverket. Men vi vet at arbeiderne ble trukket en viss prosent av lønnen til syke- og skolekasse.

Imidlertid fantes det bare fem faste skoler i Modum i den offisielle skolestatistikk for 1837, 1840 og 1845, og ingen av disse var på Snarum.

De fleste gruvearbeiderne bodde på gårder i bygda, altså spredt. Sannsynligvis har det derfor aldri eksistert noen fast verksskole ved Snarumverket. I så fall må den ha vært i drift i et svært kort tidsrom.

Barna har nok gått på omgangsskolene i bygda, og da skal verket ifølge loven ha betalt for disse elevene.

I likhet med andre tilsvarende bedrifter hadde også Snarum Koboltværk plikt til å ha eget forsorgsvesen. Denne forsorg omfattet både invaliditet og alderdom.

I 1838 klaget en bergmann på Snarum, Halvor Løberg, over at eieren, Gulbrand Henriksen, ikke ville gi ham pensjon. Løberg hadde arbeidet ved Snarumverket fra 1822 til 1836 og var i denne tid blitt skadet tre ganger. Han var ute av stand til å forsørge seg og sin familie. Det ble til at prost Tandberg skulle tale eieren til rette.¹⁵

Modums Blaafarveværk og Snarum Koboltværk gikk konkurs på samme tid, i 1848. Det er vanskelig for oss i dag helt å forstå hvilken katastrofe dette var for bygda og særlig for alle dem som hadde hatt sitt levebrød ved disse bedriftene, og de var mange.

I 1850 var både skolens og forsorgsvesenets penger ved Snarumverket inndratt i konsul Johan Fr. Thornes konkursbo. Verken skolen eller de fattige hadde fått en skilling etter 1. januar 1849.

Verkets siste år

I Jern-kontorets Annaler i 1849 skriver V. Eggertz sju sider om Modums Blaafarveværk og deretter om Snarumverket: «Ett mindre Koboltverk finnes ej långt från Modum – vid Kongs-Sagen – der endast safflor beredes. Malmerne tagas från Snarums grufvor, hvilka ligga i samma strykning med Skuteruds».²

Snarumverket har altså, også ifølge dette, ikke hatt et virkelig blåfargeverk. Riktignok står det i amtmenenes innberetning for 1841–45 at «i forrige Periode (1835-40) udførtes til Holland 2 456 ctr. Farve og 1 235 ctr. Zaffer, og i denne Periode 1 167 ctr. Zaffer, hoved-

sagelig til England». 1 ctr. er lik 100 pund, ca. 50 kg. «Farve» må nok her bero på en misforståelse, for så vidt vi vet, var her hverken glassovner, fargemøller eller andre innretninger som var nødvendige for å lage den ferdige blåfargen.

Safflor eller zaffer, også kalt zaffara og zaffra, bestod av en røstet og vasket koboltglans av betydelig renhet – altså nærmest et koboltoksyd-oksydul – malt samme med med mørkbrent kvarts.¹¹ Kvartsen kjøpte verket av bøndene i bygda.

Imidlertid kan vi anta at det ved hjelp av Roschers smeltingsprosess er laget et raffinert koboltoksyd, og at det kanskje er dette som er blitt kalt «Farve».

Derimot vet vi med sikkerhet at det i verkets siste år ble bygd en fabrikk på Holmen i Drammen for fremstilling av rent koboltoksyd, sannsynligvis etter samme metode som ble brukt ved Modums Blaa-farveværk.

Dette fremgår av et skadeløsbrev fra stadhaupmann Johan Fredrik Thorne, som var en av hovedinteressentene i Snarumverket, til G.W. Arnemann & Söhne i Altona, tinglyst 8. desember 1847 ved Drammens byting. Det står her at den sistnevnte forskutterer Thorne nødvendig kapital til driften av Snarum Koboltværk og oksydfabrikken, «som nu opføres paa den saakalte Mølleholm (dvs. Holmen) hersteds». Det anføres videre at «den paa anmeldte Mølleholm hersteds under Bygning værende Kobolt-Oxyd-Fabrik med dertil hørende Tomt, som utgjør en Strækning af 159 Alen Længde og 550 Alen Bredde

eller 8250 Kvadratalen, og hvortil ogsaa hører den Tomten tilstødende Strækning langs Elven og fri Adkomst fra denne til ethvert Sted paa Fabriken Grund nuværende og senere tilkommende Apparater etc.....».¹¹

Lånet var på 20 000 spd., og dette og mye mer gikk tapt ved verkets undergang. Tapet ved Snarum Koboltværk bidro i høy grad til Thornes senere konkurs. Ifølge en privat meddelelse til Thv. Lindeman forteller han at det eneste Thorne hadde igjen av sin betydelige kapitalinnsats i dette foretagendet, var et par porselenskopper bestilt i England og malt med koboltoksyd fra Snarumverket.¹¹ All drift ble stanset ved utgangen av 1848.

Chr. August Thorne skriver i slektsboken at Thornes trelastforretning skaffet til veie kapital til hans bergverksdrift. Han eide og drev Snarumverket sammen med Friedrich Roscher, som var direktør. Senere overtok Thorne verket alene.¹⁶

Etter nedleggelsen

Den siste eieren av Snarum Koboltværk var kjøpmann Niels O. Young i Kristiania. Han eide den store gården Ås i Hakadal, dessuten gårder og sagbruk i Nittedal, eiendommer i Skedsmo og Aker, og store skoger i Solør.⁹

Young har neppe drevet Snarumverket. Sannsynligvis har han overtatt det som pant etter konkursen. Stiger Foss skal ha vært en slags bestyrer for eiendommene.

Den 11. august 1861 gav bergmester Johan Andresen Sell en beskrivelse av det nedlagte Snarum Koboltværk. Han mener at hvis kobolten kommer høyere i pris, ville driften her igjen kunne bli lønnsom.

Bygningene er «taalelig vedligeholdte». Der var et enetasjes våningshus, en smeltehytte med to flammovner og en kalsinerovn (til røstning av malmen), en gasshytte med to belger av tre, et materialhus og trepukkverk langs med bekken (fra Damtjern). Dette er altså på Snarum.

Til verket hører også et fjerde pukkverk, 1/4 mil nord for hytten, ved Korsbøen elv (Kvennelva).

Ved Kongssagene eier verket en smeltehytte med to flammovner og en kalsinerovn, samt et giffang, et laboratorium, et materialhus og et slighus.

I løpet av de 14 årene som var gått siden Schmidhuber skrev sin beretning, var altså flere hus enten revet eller solgt.

Dessuten var det en del jord og skog.

Eieren, grosserer Niels Young, hadde forlangt 10 000 spd. for gruver, bygninger, jordeiendommer og skog.^{15,17}

Arne Hov forteller at han kan huske (1980) at det i vårt århundre ennå fantes rester av to ovner som lignet store bakerovner. Rundt ileggene kunne en også se biter av brent kobolt. Den lignet blått glass.



Kvennelvsfossen i vårflom 1998.

Foto: Kai Hunstadbråten.

Fra fossen og ned til elva (Snarumselva) var det en solid plankerenne til vasking av steinen. Den lå oppå kanten av bekken ved jordet til Eriksløkka. Ovnene lå litt opp for det stedet hvor saga nå står. En gate av tømmerbygninger med butikbygning lå i samme retning som saga. Butikkbygningen ble låve i Rundtom. Ellers lå boligene spredt her og der med noen tilhørende jordstykker. Sørensbbygningen var bestyrerboligen.

Før og etter århundreskiftet var denne bygningen forsamlingshus for Snarum. Møter og fester ble holdt der. Det var en stor sal og flere andre rom der.

Thomas Formo (1890–1976) fortalte i et intervju om husene ved Snarumverket slik han husket dem: «Det sto non grå, gamle stuer her og der, som det budde følk i. Det sto ei stue ved saga her, og så sto det nå to stuer lenger søppå (= syd på) ræbben, imot Knatten. [Det] hadde vøri buttikk der; ein som hette Sørensen handla der. Dom kalte 'n Olsebygningen denna derre ein gong. Det var danselokale i mange år. Det var et stort rom og blei delt av te leieboerer.»

Denne bygningen ble revet i 1960-årene.

Bergmesterberetninger – årsrapporter om norske bergverk

1885

Snarums Blaafarveværk.

Ved Svartefjelds Gruber, tilhørende dette Værk, blev foretaget Befaring 11te Juli. Af Befaringsprotokollen hidsættes:

De 3 i Frist holdte Gruber ere saaledes beliggende, at de formentlig ville kunne komme ind under et og samme Udmaal. No. 1 Grubes Baand ligger vestligst, No. 3 i Øst herfor, kun skilt ved nogle Meters mellemliggende uholdigt Fjeldparti, No. 2 noget i Nord for No. 1 og No. 4 Nord for No. 2. Stollen ligger omtrent 45 Meter under Grubernes Dagaabning. Den er inddreven fra gammel Tid ca. 77 Meter og er nu ca. 112 Meter lang. Den har været drevet med 2 Mand siden Høsten 1880. I en Afstand fra Mundlochet af ca. 100 Meter er drevet Ombrud mod Nordøst i den Hensigt at naa ind under Grube No. 3, som er den dybeste og hvis Bund antages at være omtrent 10 Meter over Stollens Tag. Herfra igjen er drevet Tverslag mod Vest for at overfare de malmførende Baand, og antager man dermed nu at have naaet No. 1 Grubes Baand. Tverslaget er nu omtrent 10 Meter langt. Det næste Arbeide, hvorom der antagelig kan blive Spørgsmaal, maate være fra No. 3 Grubes Bund at slaa igjennem til Stollen, hvorved samtlige Svartefjeldsgruber ville blive holdte lens og derefter videre kunde undersøges med Hensyn til deres fremtidige Drivværdighed.

1899

Under navn af The Norwegian Exploration Company, Limited, har dette Selskab under Ledelse af Hr. Professor Edw. Y. Aston udført Undersøgelser

paa flere Steder, navnlig i Fering og Eidsvold efter Kobber- og Jernertser samt ved Snarum Koboltværks gamle Gruber, og det er udtalt Haab om, at der paa nogle af disse Steder vil blive iværksat stadig Drift i indeværende Aar.

1900

Ved Snarums gamle Koboltværk er nogen Prøvedrift foretaget. I den lange Hovedstoll er Gjennemslag faaet med Bunden af store Svartfjeld Grube hvorved denne er tømt for Vand.

Kilder:

1. Böbert, K.F.: Ueber das Modumer Blaufarbenwerk in Norwegen. – Archiv für Mineralogie, Geognosie, Bergbau und Hüttenkunde. Bd. 21, s. 207–292. Berlin 1846.
2. Eggertz, V.: Anteckningar under tvenne resor sommarne 1847 och 1848 till de förnämsta bergverken i Norge. – Jern-Kontorets Annaler. 4. årg. 1849 s. 221–230. Falun 1850.
3. Graff, J.M.: Erindringer fra 1856. Oversatt av Else zur Löwen. – Årbok Drammens Museum 1976–1977, s.57–81. Drammen 1978.
4. Hammer, S.C.: Kristianias historie. Bd. 4. 1814–1877. – Kristiania 1923.
5. Holm, U.V.: Skolegang og sosial posisjon. En undersøkelse fra Modums Blaafarveværks skoler i første halvdel av forrige århundre. – Hovedoppgave til pedagogikk hovedfag. Høsten 1997. Universitetet i Oslo.
6. Hov, A.: Historier fra gamle Snarum. – Vikersund 1980.
7. Hunstadbråten, K.: Blaafarveværket – bergverk – mennesker og miljø. Drammen 1997.
8. Hunstadbråten, K. Modumsmålet. Gammalt moingsmål. – Espå 1994.
9. Kirkeby, B. Bygdebok for Nittedal og Hakadal. II Hakadal. Gardshistorie. – Nittedal 1968.
10. Kraft, J.: Topographisk-Statistisk Beskrivelse over Kongeriget Norge. 2. Del. - Christiania 1840.
11. Lindeman, Thv.: Modums Blaafarveverk. Et bidrag til dets historie. - Trondheim 1932.
12. Müller, G.: Beschreibung einer Reise nach Norwegen, einiger norwegischen Berg- und Hüttenwerke, nebst der auf der Rückreise besuchten belgischen und rheinischen Etablissements. In den Jahren 1838 bis 1841 - Manuskript, Technische Universität Clausthal. Bibliothek.
13. Müller, H.: Reisebemerkungen über norwegische Bergwerke 1843. – Manuskript, Technische Universität Clausthal. Bibliothek.
14. Schmidhuber, H. - Bericht über das Kobaltwerk Snarum in Norwegen. – Leipzig 1847.
15. Tank, R.: Modums historie. Bd.1.- Drammen 1952.
16. Thorne, Chr. A.: Slekten Thorne fra Eiker – Drammen – Moss og Son. – Oslo 1949.
17. Befaringsprotokoll for østre søndenfjeldske District 1845–1873. – Statsarkivet i Oslo.

Christian Skredsvigs nyttårshilsen



Sponesaga 1965.

Foto: Kai Hunstadbråten.

Andreas Olsen Presterud (1855–1931) var gift med Anne Eriksdatter (1851–1937). Hun var søster til maleren Christian Skredsvig.

De bodde i Sponesaga, der Sponebekken renner ut i Bergsjø, og de hadde sju barn (en døde som spebarn). Sønnen Christian (1893–1976) var den siste av søsknene som bodde der.

Andreas Presterud var modellsnekker ved Westad Armaturfabrik, men drev senere sitt eget snekkerverksted i Sponesaga.

Christian Skredsvigs hilsen er skrevet på et kort og lyder slik:

Hr. Værksmester A. Presterud,
Spone,
Vikersund,
Modum

Nyttaardag 1922

Fra Tomta - Kroka - Saga - Glosimot - Ihlen - Sønsteby
- Hansen - Eriksen - Skredsvig - Hagan - Eggedal

*Tak for Korte -
Det gamle Aar er borte.
Gi Vintren vil sig forte.*

*Nu Nat og Dag er like sorte.
Jeg ser Du er i det goe Lone.
Di har mere sol der borte i Spone!
Godt Nytaar fra mig og Kone.
Ak, gi jeg levde paa en varmere zone.
Da sang jeg vel i en blidere Tone!
Snøen driver i svære Føiker.
Fjella står jussom i Gauv og røiker.
Rypa tukker seg ner til Hagan
og plokker og peller sig litt i Magan.
Tjuver sig mangt et Frø
- vær Du stø -
av Hunger vil han
nok inte dø.
Men - nu - akkurat i det samme
kom ho Beret og sa:
Naa nedkom nettopp Søja med Lamme.
Det var da morro!
La os ta en Kaffe og lite Gorro!
Dokter sa du? Dram sa jeg -
Da faar du hente den 10 Mil ifra Færder.
Nytter slets inga Gebærder.
Nu vil je ei mig mer med Rim plaga.
Men vi sir: godt Nytaar for Dere i Saga.*

Rokkesteinene på Hovlandsfjell

Sommerens ferietur gikk til Bornholm. Bornholm er som kjent ei øy i Østersjøen, ca 600 kvkm stor. Øya er et dansk amt. Det høyeste punktet på øya er på vel 160 m.o.h. Øyas indre er nå for en stor del bevokst med skog. Skogplantingen tok til omkring år 1800. Inntil da var øyas indre beiteland og fritt for skog.

Jeg hadde lyst til å se rokkesteinene som ligger på øyas indre. Det er nemlig en sammenheng mellom rokkesteinene på Bornholm og de flyttblokkene på Hovlandsfjell som også bærer den betegnelsen. Begge steder er dette steinblokker som isen har lagt etter seg etter siste istid. Noen av disse blokkene har ligget ustabil, og latt seg rokke. Men de har festnet seg med tiden. Steinene på Bornholm var egentlig ikke mye å se på, der de lå inne i tette skogen, uten lenger å ha egenkapen å rokke.

Rokkesteinene på Bornholm har i lang tid vel kjent av befolkningen. Tidligere gjettet en på at rokkesteinene var menneskeverk, utført av en tidligere befolkning til religiøse formål. Denne teorien hadde Sjællands biskop Frederik Münter lagt fram i 1820 i en artikkel om rokkesteinene på Bornholm. Han trakk sammenlikninger med steinsetninger som Stonehenge i England, og antok at en tidligere keltisk befolkning hadde reist disse steinene (vi kan jo tenke på tegneseriefigurene Asterix og Obelisk i sammenheng med kelternes reising av bautasteiner).

Sommeren 1823 kom sokneprest Essendrop fra Modum på besøk til Bornholm. Med seg hadde han husmannen Lage Hansen Heggen(eie). Disse var det som brakte tanken om at rokkesteinene på Hovlandsfjell kunne være menneskeverk, til Modum.

Christen Styhr Essendrop var blitt utnevnt til

sokneprest på Modum sist på året 1813, og han tiltrådte sommeren 1814. Han var født i Hole på Ringerike 1776 og tok teologisk eksamen i 1801. Siden virket han som lærer i København, inntil han ble utnevnt til sokneprest i Modum, som en av de siste kongelige beslutninger angående Norge som ble fattet i København.

Sommeren 1815 reiste Essendrop tilbake til København og giftet seg med sin forlovede Abelone Kilde. Hun flyttet inn på Heggen prestegård. Der fødte hun fire døtre. Da den fjerde datteren ble født, døde hun, 29 år gammel. Det var i 1821. Hans andre hustru, Gunnhild, var datter av statsråd Niels Treschow.

Lage Hansen var født på en plass under Øvre Sønsteby omkring 1792. Han ble husmann på Heggen. Han fungerte lenge som graver på kirkegården. Det er vel trolig at Lage bodde på Briskerud. Lage var gift med Kari Andersdatter født omlag 1798. Deres datter Birte var gift med Gulbrand Mikkelsen, som bodde på Briskerud. Tre av deres barn ble igjen husmannsfolk under Heggen.

To år etter at Essendrops hustru og døtrenes mor var død, reiste Essendrop en tur til Danmark. Visst-

nok ble de fire døtrene med for å bo hos sin mors slekt. Lage ble med.

Essendrop besøkte under Danmarksoppholdet en embetsbror på Bornholm. Mens de var der, kom Lage i samtale med graveren. Graveren gjorde ham oppmerksom på en stor stein som lå fritt på fjellgrunnen og bad ham gi den et trykk på den ene siden, så ville ha se noe merkelig. Lage gjorde dette, og så til sin forundring av steinen kom i en svingende bevegelse.



Rokkesteinene på Hovlandsfjellet. Etter gammelt tresnitt tegnet av Øivind Lund.

Året etter, sommeren 1824, sendte Essendrop noen av sine folk opp på Hovlandsfjellet for å se etter noen bortkomne krøtter. Lage var med. Da han kom opp, ble han oppmerksom på en stor stein som var så lik den han hadde sett på Bornholm at han straks antok den for en rokkestein. Han var så sikker i sin sak at han uten selv å gjøre noe forsøk, kalte på sine ledsagere og sa at han skulle vise dem noe artig. Han inngikk et veddemål med en av de andre om en neverskrukke med multer, om at hvis han trykket på steinen på den ene siden, så ville den rokke. Slik gikk det også.

Essendrop var sikkert kjent med biskop Münters teori om at rokkesteinene på Bornholm kunne være menneskeverk, utført av en forhistorisk befolkning. Han overførte denne antakelsen til steinene på Hovlandsfjell. Han gjorde det lærde Norge oppmerksom på steinene, og saken vakte stor oppmerksomhet i samtiden.

Professor Christoffer Hansteen var en av Norges kjente naturforskere. Han skrev en lengre artikkel om steinene i Det kongelige nordiske Oldskriftselskaps årbok for 1849. I denne artikkelen forteller han at han alt i 1825 besøkte sokneprest Essendrop og så på steinene og hørte husmannen Lages fortelling. I 1837 gjorde professor Hansteen en ny tur til Modum og besteg Hovlandsfjellet og så på steinene. Da var Essendrop nylig død. Hansteen holdt fast ved muligheten for at steinene kunne være gjort av mennesker. Artikkelen hans er på hele 22 sider

Professor Hansteen formådde å få Theodor Scherer fra Berlin, og som nylig var tilsatt som hyttemester ved Modums Blaafarveværk, til å ta en tur opp på Hovlandsfjellet og se på steinene. Han fikk ikke med

seg Lage som kjentmann, og fant derfor ikke alle steinene. Hans rapport på tysk er vedlagt artikkelen. Scherer holdt det også for mulig at steinene var formet av mennesker. Han pekte også på at steinene var av granitt som grunnen, men av en annen art. Han holdt det likevel også for mulig at de var flyttet dit av isen.

For en seinere tid er spekulasjonene av hvorvidt steinene er gjort av mennesker, lite interessant. Vi vet at de er flyttblokker, som isen la etter seg. Isen rev blokkene løs fra berget, og derfor har de ofte en kantete form, noe som ble sett på som tegn på at de var bearbeidet av mennesker. Noen av steinene ble liggende ustabil da isen smeltet, men de fleste har blitt stabile med tiden.

Det interessante ved saken er at vi møter mennesker som blir oppmerksomme på et naturfenomen. Beretningene gir et bilde både av sokneprest Essendrop og av husmann Lage Hansen. Husmannen forsto at det han hadde sett på Bornholm, og det han så på sitt hjemlige Hovlandsfjell, var samme fenomen. Han er den egentlige oppdageren av rokkesteinene.

Essendrop har gått over i historien som en nasjonalromantiker. Han sto på overgangen mellom rasjonalismen og nasjonalromantikken. Noen av romantikkens forestillinger var ganske fantastiske, som tanken om en keltisk urbefolkning i Norden. Han ønsket å innføre gamle norske navn og foreslo slike for foreldre som meldte sine barn til dåp. Takket være Essendrop måtte en lærer i Modum bære navnet Einar Tambarskjelve Brekke. En annen gang ville Essendrop at et foreldrepar skulle kalle gutten sin for Erik. «Det må bli Erik Prestehater, det da,» svarte faren. Disse fikk selv velge navn på barnet.

Johan Austbø:

Helseheimen på Modum

Dokteren som lækjer utan operasjon og medisn



Modum Helseheim 1922.

Johan Austbø (1879–1945) vart fødd i Ikjefjord i Lavik kommune i Sogn 23/10 1879. Han gjekk lærarskulen og var fyrst lærar i heimefylket, deretter i Os ved Bergen. I 1912 vart han tilsett ved skulen i Skotselv på Øvre Eiker. Der arbeidde han til han vart førtidspensjonert rett før den andre verdskrigen, og han døydde 22/22 1945.

Johan Austbø var ein ihuga målmann, han var interessert i folkemusikk, dans og ungdomsarbeid, og han spela sjølv hardingfele. Han var og kjøkemeister i mange lag og samkomer. Austbø var òg forfattar, gav ut ei diktsamling, fleire barnebøker, artikkelsamlingar og eit nynorsk læreverk for folkeskulen. Han var òg med og starta Nynorsk Vikeblad.

Ellers var han med Hulda Garborg og Klara Semb når dei reiste rundt i landet med folkedansupplæring.

Denne artikkelen stod i Nynorsk Vikeblad nr. 25, 1935. Her er brukt andre illustrasjonar, som er utlånte av dr. Kjell Haavik Nilsen, dotterson til Hans Haavik. Han er no lækjar ved Vikersund Kurbad som Helseheimen heiter i dag.

«Medisin-ovtrua blømer kanhenda meir enn nokonsinne. Fabrikkane har professorar og lærde dokterar til sitt rådvelde, og dei har gjeve reklameskriftene deira koasivitskapleg tilbunad og hevja medisintilværknaden til ei sers reideleg handsaming, og dei har fått burt all toil um at medisinen er gagnleg og naudsynleg. Ein ser at forsorgsstellet og buslitne kommunar fyrst og fremst betalar medisnreknningane sine. Kirurgane er overlag dugande, og operasjonane har vorte ei greid sak. Når noko har vorte sjukt, skal det vekk. Ferdig med det! –

Kan henda dei eingong langt inn i framtida vil uppdaga at mannalekamen i grunnen ikkje er til å skjera i. Eg trur at frisk luft, solljos, vatn og ei vitug tilmåting av føda, vil greida det meste. Det tykkjest meg meir praktisk at me granskar og strevar med desse ting enn at me skipar institut til vaksineframstilling og store fabrikkar til å laga medisn.»

Dette er ord frå den mannen som i seinare tid her i landet har gått i brodden for å lækja utan medisnar og utan operasjonar, greida alt berre med vatn – helseheimsstyraren dr. Haavik på Modum. Han var

nyleg 60 år, og det store arbeidet hans for å gi sjuke folk helsa att på «naturleg» måte – er verd ein umtale.

Dr. H. Haavik er fødd i Fusa i Hordaland 10. februar 1875. Han hadde uvanlege evnor og lærehug, og dokter vilde han bli. Men so lang er den vegen, at han fekk ikkje medisinsk embetseksamen før han var 28 år gamal. Vart han so assistentlækjar i Ibbestad i Nordland eitt år; kom so sørover til Stord, der han fyrst i 1 år praktisera privat og sida kom til Furuly Helseheim, der han vart i 6 år og arbeidde saman med den kjende naturlækjaren Olvik. I 1915 kom han til Modum, der han fyrst i 4 år var kommunelækjar og budde på Sysle. Men naturlækjemåten hadde teke han so heilt at han måtte bryta ut frå det ålmenne og taka til for seg sjølv og etter eigne måtar. Og so var det han i 1918 tok over doktergarden i Vikersund og fekk upp Vikersund badesanatorium.

Den som kjem med ei ny lære, må væra fyrebudd på å bli lyst i bann. Det var nok dr. Haavik og. Og det var nok av dei som sende bannstrålen over han – både læk og lærd; visst flest av dei siste. Men striden drog berre fleire og fleire til Haavik. Og dei reiste gjerne friske attende. Det tok til å gå gjetord um naturlækjaren på Vikersund. Dei lærde dokterane tok meir og meir til å godkjenna naturlækjemåten. Og for 3 år sidan gjekk dr. Haavik inn i lækjar-samskipnaden, endå han langt ifrå har slege av på sine meiningar. Framleis segjer han: «For meg fekk lækjar-gjerninga nytt livsinnhald då eg tok til med vats-kuren: No lovar eg ikkje meir enn eg kan halda.»

Helseheimen på Vikersund har stødt vakse i umfang. Der er reist eit stort «kurhotell», bygt av stein og betong. I kjellarhøgda er der bad med serlege avdeilder for menn og kvinner. I fyrste høgda er lækjar- og forretningskontor; her er salong, peisstova, matstova og kjøken, gymnastikksal, og mot sør ein innbygd liggehall. I andre høgda er over 40 soverom, av dei 7 med balkong. Desutan høyrer fleire villaer, med mange soverom kvar, til helseheimen.

Det er mange slag sjukdomar dei tek på seg å lækja, og har lækt, på helseheimen på Vikersund. – Folk som har smittesjukdomar eller folk med open tuberkulose tek dei ikkje imot. Elles lækjer dei folk som har reumatisme og gikt, astma eller katarr i augo, øyro, nase eller hals, folk med klen matmelting, lever- og nyresjukdomar, nervøse, blodfattige og eksemsjuke. Dei lækjer mangeslag serlege kvinnesjukdomar og mangt anna vondt. Til alt dette brukar dei aldri medisinar, berre luft, ljøs og vatn. Eller som dei sjølve nemner det: Massasje og sjukegymnastikk, saltvatngniding, elektriske



Modum Helseheim. Spisesalen.

ljøsbad, kneippstrålar, sol- og luftbad, skifteregnstråle, skiftegniking, dampkompressar, heile eller lokale dampbad, furunålsbad. Dessutan høg fjellssol. Dei brukar mykje vegetarisk mat, mykje rå fruktkost.

Og i alt dette er det dr. Haavik som er den drivande krafta. Når ein kjem til han, so er det ikkje som når ein søker ein vanleg dokter. Han tek det mest som han ikkje skulde vera dokter. Han er den jamne, endeframme kvardagsmannen – med vanleg godt folkevit. Og han læt gjerne den sjuke føra det store ordet. Men når lækjerådene – vatskuren – skal skipast til, då syner han kven som veit og kven som styrer. Då er han myndig; då slær han ikkje av. Den sjuke lyt finna seg i å fylgja fyresegnene fullt og heilt. For han er trygg på seg sjølv og helserådene sine. Det han kan, har han lært gjennom freistnader og lang røynsle. Og han har havt mange gledor i den tida han har drive helseheimen, for han har set mangein hardt nedforkomen verta frisk. Derfor kjenner han seg



Helga og Hans Haavik med barneflokken ikring seg i 1933. Frå v. Herman, Randi (Paulson), Helga, Olaf, Hans, Alida (Nilsen), Svein (bak) og Herborg.



Helga og Hans Haavik med personalet på Helseheimen i 1933. Dei sit fremst i midten.

lukkeleg over det at han gjekk burt frå den vanlege lækjarvegen.

Haavik er naturlækjaren og helseheimsstyraren og – kroppsarbeidaren. Når nytt skal byggjast, når tilbygg skal gjerast, – so er han sjølv arkitekten. Og ikkje nok med det; han tek gjerne slegga og murskei, og hamar, og målarkest. Han er den praktiske mannen som greider kva det skal vera.

Nyleg vart Helseheimen mykje utvida att. No er der plass til 120 sjuke. I det siste har dei halde på med å

reisa ein ny bygning med stor symjehall og med gymnastikksalar. I dette og er Haavik ein fyregangsmann; og no har han den gleda å få sjå «folket sitt» blaskra i symjebasenget eller møykja musklane i gymnastikk-salen.

Helseheimen ligg sers vent til uppi bakkehallet eit lite stykke frå Vikersund jarnvegsstasjon med herleg utsyn yver Tyrifjorden. Berre naturvenleiken på staden kan hjelpe til å gi folk helsa att.

Gamle sagn fra Vike kirke

Etter at reformasjonen var innført i landet, ble mange kirker stående tomme og øde på grunn av mangel på prester, og på mangel av penger til vedlikehold. At kirkene ble stående forlatt uten å bli brukt i årevis, fikk folk til spekulere. At det var en eller annen grunn, ble folk etter hvert overbevist om, og dette ble årsak til at gjetninger og gamle sagn ble gjenoppfrisket.

I tida før reformasjonen var det vanlig at almuen var bevæpnet under kirkebesøkene, og slagsmål med dødelig utfall var ikke sjelden. Mange slike drap påsto man var skjedd inne i kirkene, og at de dermed ble uskikket som gudshus. Også i denne tida var kirkene fredede og nøytrale steder. De som hadde med våpen, måtte sette disse igjen i et våpenrom før de gikk inn i kirken. Men det finnes ingen rettslig dom for at drap har funnet sted i en kirke i Norge, og at den er stengt av denne grunn. Men fra Vike kirke er det sagn som angir en mulig grunn til at kirken ble forlatt.

1. En kone på Hval, som hadde en gifteferdig datter, fikk en tjenestegutt fra den andre siden av fjorden. Dette var en vakker og staut kar, og datteren ble straks forelsket. De bestemte seg for å dele vondt og godt med hverandre og gifte seg. Men dette likte mora dårlig og nektet å gi sitt samtykke til forbindelsen. En søndag da familien, og også tjenestegutten, skulle til gudstjeneste i kirken, stakk kona gutten i ryggen med en kniv i det han gikk inn i kirkedøra. Gutten segnet om og døde. Vike kirke var dermed vanhelliget og måtte strenges og rives.
2. En kone på Hval hadde en sint hane. Denne hakket en dag en mann til blods. På grunn av dette måtte kona bøte sin eiendom til kirken. Eiendommen ble etter dette kalt for Hønehval. Det er ingen ting som binder dette sagnet til stenging av Vike kirke.

3. På Vike kirkegård begynte «likormen» å opptre i så store mengder at man kunne høre den hugge løs på kistene før grava var tildekket med jord. Først fant man på å flytte kirken inn til Fure. Men her ble altertavlen under mystiske omstendigheter flyttet bort tre ganger. Hver gang ble den funnet igjen under et tre på Heggen. Dette ble oppfattet som et tegn fra himmelen om at Vike kirke måtte flyttes til Heggen, og dette ble gjort. Likormen fulgte imidlertid etter, men den flintharde Skreinhaugen ble for hard å bite i, så her måtte den stoppe opp. Senere har den visstnok forsvunnet for godt.

Fakta om Vike kirke

I Povel Huitfeldts Stiftsbok finner en at Vike kirke mistet sine inntekter og gods da disse i sin helhet gikk til Heggen etter reformasjonen mellom 1537 til 1575. I professor Didrichsons kirkefortegnelse står det at Vike kirke sto øde og forlatt i mange år, og i erkebiskop Jens Nilssøns visitasbøker står at det var spir på kirken i 1595. I årene 1720 til 1725 ble deler av kirken revet (Didrichson), men i følge Nils Schinstad har det visstnok aldri vært noen regulær riving av kirken. Han skriver at hans bestemor fortalte at hennes bestemor, som var fra Brunnes, kunne huske at nordveggen på Vike kirke sto omtrent urørt i 1740-åra. Den gamle kvinnen fortalte at selve grunnen til at man tok ut stein i 1720-åra, var at man skulle bruke de gamle tilhugne buesteinene til en ny fløy i Heggen kirke.

Da det først var tatt hull på de gamle kirkemurene, så stod resten antagelig igjen til fri avbenyttelse for alle som hadde bruk for stein til forskjellig formål. Og de tok til det ikke ble «sten tilbake på sten». Men litt av selve grunnmuren står likevel igjen.

Kilde:

Nils Schinstads artikler i Oplandske Tidende.

Litt om fattigforsorgen i forrige århundre

Blaafarveværket var i drift i ei tid av vår historie hvor godene ikke var var likelig fordelt, og hvor mange mennesker satt trangt i det. Det er vel en alminnelig oppfatning blant moinger i dag at verket tilbød sosiale goder som man regner med var bedre enn det mange andre i samfunnet hadde mulighet til. Allikevel må det ha vært knapt. Fattigdom var f.eks. lovlig fraværsgrunn i skolen. Dette var et stort problem i datidas skole, og undersøkelser viser at fraværet i skolen var mye større på Modum enn i landet ellers. Skolestatistikken fra 1837 viser at av alle skolepliktige barn, var det 5 % som var borte fra skolen hele året, og atskillig flere som bare møtte opp sporadisk. På Modum var dette tallet mye høyere. Her møtte 15 % av de skolepliktige barna ikke opp i det hele tatt i løpet av et år, og det sporadiske fraværet lå betydelig høyere.⁹ På Blaafarveverket var det til enhver tid bare ca halvparten av elevene som møtte opp på skolen. Barna måtte tidlig ut i arbeidslivet og sørge for seg selv, og kanskje litt for familien også - over halvparten av arbeiderne ved verket var faktisk barn og unge.inntekt fra verket kom godt med, selv om det kunne bli snaut det også. Arbeidsliv og skolegang kom i konflikt med hverandre, og skolen ble taperen.

Verket hadde egen fattigkasse som arbeiderne betalte en andel til i form av lønnstrekk, men selv det rakk nok ikke langt når nøden banket på. Folk måtte nok rett som det var ut på bygda og tigge, og jeg skal i denne artikkelen vise til to saker som viser at verkets fattigunderstøttelse, eller mangel på sådan, må ha skapt betydelig irritasjon blant bøndene på Modum og i nabobygder. Den tredje saken gjelder Hassel Jernverk.

Det er ut fra dette grunn til å anta at organiseringen og ansvaret for de fattige har vært kilde til mange konflikter i bygda, og i det følgende skal jeg vise at det ikke ble tatt lett på problemet. En sak gikk til Stortinget og ble tatt opp til behandling der. En annen sak er referert fra Sigdal kombinerte formannskap, og en tredje gikk helt til Høyesterett og er gjen-gitt i Norsk rettstidende 1867. Men aller først skal jeg si litt om fattigdomsbegrepet og hvem som var pliktig til å hjelpe.

«Fattigdom» er et relativt begrep. Det vil skifte med tid og sted. Hvem som var fattig på denne tida, kunne variere fra kommune til kommune, fra landsdel til landsdel, fra tid til tid og svinge med ytre faktorer som krig, uår og sykdom. Å være fattig betydde heller ikke nødvendigvis at man fikk fattigunder-

støttelse. Men det som danner bakgrunnen for denne artikkelen, er de som trengte hjelp til livsopphold, og de som måtte gi denne hjelpen. Til den sistnevnte gruppa hørte først og fremst bønder. Skattesystemet var annerledes i tidligere tider. Mye av skatten ble betalt i form av naturalia og tjenester for det offentlige. Og en pålagt plikt var å sørge for sine fattige.

Plikten til å sørge for de fattige går langt tilbake i tid, men noen særlig ordning på fattigvesenet begynte det ikke å bli før i det 18. århundre. Landet var delt inn i fire stift. Oskar Kristiansen opplyser i sin avhandling om fattigvesenet i forrige århundre at den viktigste loven for Akershus stift (som Modum hørte til) var anordningen 2. desember 1741. Stiftsdiraksjonen var øverste myndighet. Hvert stift var så delt inn i fattigdistrikter eller fattigkommuner, som de ble kalt i kjøpstedene. På landet tilsvarte dette prestegjeldene. Fattigforsorgen var altså et lokalt ansvar og hørte ikke under staten. Kristiansen mener at dette hadde sammenheng med at det var lettere å skaffe seg oversikt over de fattige i et mindre distrikt som en kommune eller et prestegjeld var. Dette skulle så hindre at utgiftene til fattigstellet skulle vokse myndighetene over hodet. Kongsberg representerte et unntak - her var fattigforsorgen et statlig ansvar.⁴

Roar Tank har skrevet noe om fattigstellet på Modum i gamle dager. Han opplyser at Modum som fattigdistrikt var delt inn i 8 fjerdinge i 1828. Hver av disse var igjen delt inn i to halv-fjerdinge. Blaafarveværket og Buskerud gods hadde i tillegg sitt eget fattigdistrikt.⁷

Med loven i 1741 ble fattigforsorgen en tvungen ordning etter tradisjonelt å ha vært en frivillig sak. Men det gikk tregt med innføringen av det nye. Folk hadde sett på fattigforsørgelsen som noe man ordnet frivillig og privat. Den var basert på «milde gaver» fra de bedrestilte. Mange, særlig kirkens menn, ville at det fortsatt skulle være slik. Dette var noe som hadde foregått med «glad velvilje», som Kristiansen referer fra en visitasmelding.⁵ Oppfatningen var at noe annet ville være å ta knekken på den kristelige nestekjærlighet. Det var soknepresten, lensmannen og prestens medhjelpere som utgjorde fattigkommissionene på landet.

Først ved innføringen av formannskapsloven i 1837 begynte ting å forandre seg. Nå ble fattigstyret lagt i de folkevalgtes hender. Her bør kanskje tilføyes at stemmeretten på denne tida og dermed muligheten for å delta i styre og stell, fulgte jord- og eiendomsretten. De stemmeberettigete besto m a o hovedsak-

lig av selveiende bønder og embetsmenn. Allikevel var det begynnelsen til ei ny tid, men mer om det får ligge i denne sammenhengen.

Bergverk og sagbruk hadde egne bestemmelser om hjelp til de fattige i berganordningen 14. juli 1812. På Blaafarveværket fulgte de denne loven, og verket hadde egen fattigkasse. Arbeiderne betalte til kassa ved at de ble trukket et beløp av lønna si. Etter avkortningregulativet som gjaldt ved verket fra 1833, var trekket 1 skilling pr tjente spesidaler.¹ Arbeiderne kunne også få trekk i lønna ved en eller annen forseelse. Verket hadde eget mulktregulativ, og det var lovbestemt at denne mulkten skulle tilfalle fattigkassa. I lov om bergverksdrift 14. juli 1842 ble loven endret, slik at da skulle slikt trekk tilfalle staten.

Det som i første rekke ser ut til å ha irritert bøndene, var at Blaafarveværket hadde egen fattigkasse, men at den ikke strakk til, slik at folk tilknyttet verket måtte ut på bygda og tigge. Bøndene på Modum skrev i 1833 brev til Stortinget og ba om at lovene måtte endres, slik at verket skulle sørge skikkelig for sine, så skulle bøndene ta seg av fattige som de regnet som sine, dvs bygdas øvrige fattige innbyggere. Alternativt ba de om billighetserstatning. Hvordan brevet var formulert, og hvordan det gikk med saken, står til slutt i denne artikkelen.

I Sigdal har også verkets fattigomsorg vært kilde til irritasjon. Kristiansen viser til et vedtak i Sigdals kombinerte formannskap (en sammensetning av formannskapet og fattigkommisjonen), hvor det er notert klage over at verket ikke fulgte loven av 1842 og sørget for sine fattige familier.⁶ Det som i alle sammenhenger opplevdes som svært urettferdig, var at alle arbeidere fikk trekk i lønna til fattigkassa, men når nøden trengte seg på, var det bare de som bodde på verkets grunn som fikk hjelp. I Sigdal hevdet de også at verket ikke sørget for at arbeiderne fikk sammenhengende fast ansettelse i to år, som var kravet for å få støtte, hvis de skjønnte at det derved kunne det bli behov for hjelp.

For å få en indikasjon på forskjellen på før og nå, kan vi ta en rask sammenlikning med dagens minstepensjonister, selv om det ikke blir helt rettferdig. Det er så mange forhold som spiller inn og må tas med ved slike sammenlikninger. Ikke minst skal en ha i tankene at pensjonsordninger var i sin spede begynnelse, og for folk flest var det ingen tilskuddsordninger utenom fattigkassa. Forskjellen mellom pensjonistene på Blaafarveværket og de andre i bygda var antakelig her i likhet med andre utbetalinger at var man først berettiget til støtte fra verkets kasse, kom pengene *regelmessig* slik lønna gjorde. Det var nok ikke alltid tilfellet for andre som hadde krav på en eller annen godtgjørelse i den tidas samfunn. F eks var det ikke uvanlig at omgangsskolelærere måtte gå rundt og samle inn sin egen lønn, noe som gjorde at de mange ganger følte seg som rene tiggere.

Vi skal se på noen tall for sammenlikningens skyld.

Gjennomsnittlig industriarbeiderlønn var 213.155 kroner i 1996 for voksne mannlige arbeidere¹⁰, og en minstepensjonist fikk 66 240 kroner fra 1. mai 1996¹¹, altså ca $\frac{1}{3}$ av hva en gjennomsnittslønnet industriarbeider får. Minstepensjonen regnes ikke som særlig høy, men en fattig trøst er at det var verre før. En «minstepensjonist» på Blaafarveværket fikk 1,24 daler i måneden, som ga $15\frac{1}{2}$ daler i året (året var delt inn i 13 bergmåneder). Dette var i hvert fall tilfellet i store deler av første halvdel av forrige århundre. Jeg har studert en arbeider ved verket, Hans Halvorsen Qværna.³ Lønna tyder på at han var en «vanlig» gruvearbeider og ikke spesielt høyt opp i stillingshierarkiet. I 1840 hadde han en årslønn på vel 80 daler. I andre år svinger inntekten litt opp og ned i forhold til dette. Men med 80 daler som et grovt gjennomsnitt, ser vi at «minstepensjonen» lå på ca $\frac{1}{5}$ av dette, altså vesentlig mindre enn hva en minstepensjonist får i dag. De som holdt til på verkets grunn, bodde gratis. Dette gjaldt også pensjonistene (pensjonister i dag kan få tilskudd fra det offentlige etter behovsprøving). Men på Blaafarveværket ser det ikke ut til at mange pensjonister ble boende. Det er i hvert fall funnet svært få navn på listene over utbetalinger til «fattiglemmer», som de nederst på rangstigen ble kalt. Flyttet de ut av verket, ser det også ut til at verkets forpliktelser opphørte. De måtte derfor antakelig klare seg på eventuelle oppsparte midler, eller de var avhengig av hjelp fra andre.

Jeg nevnte innledningsvis at jeg kom over tre saker fra forrige århundre som dreide seg om fattigvesenet. De to første er allerede nevnt. Det gjenstår å se på den saken som havnet i Høyesterett. Modums Præstegjælds Fattigcommission saksøkte landhandler Gregersen som eier av Hassel Jærnverk. Saken dreide seg om tolkningen av en bestemmelse i bergverksloven av 1842. Tvisten sto om når Hassel Jærnverk egentlig var å anse som nedlagt, og dermed om når verkets plikt til å forsørge sine fattige opphørte. Loven hadde en bestemmelse om at et verk hadde forpliktelse til å sørge for de fattige i fem år etter nedleggelsen. Perioden det dreier seg om er 1. august 1854 - 1. august 1859. Samtlige faste arbeidere ble avskjediget i begynnelsen av 1854. Kort fortalt mente fattigkommisjonen at det hadde vært virksomhet ved verket i de neste fem år, og de ville ha refundert 119 spesidaler som de hadde delt ut til fattige i forannevnte femårsperiode. Høyesterett kom til at verket hadde vært ute av virksomhet i denne perioden, og landhandler Gregersen slapp å betale de 119 daler til Modums fattigkommisjon.⁸

Vi ser altså at i alle disse sakene måtte de som hadde plikt til å hjelpe - i praksis var det bøndene - også sørge for dem som ikke ble regnet til bygdas «egne» fattige. Man aner at her må det ha vært et skille mellom *vi* og *de andre*. Det har neppe gjort tilværelsen lettere for de som kom i en vanskelig situasjon, i hvert fall ikke for *de andre*.

Til slutt gjengis brevet fra bøndene på Modum til Stortinget i 1833. Brevet taler for seg. Jeg vil bare tilføye at det antakelig er mange moinger som gjenkjenner navnene på slektninger og kjente i bygda. Det ble ikke sløst med skrivepapiret i gamle dager, og lange brev kunne være helt eller delvis uten avsnitt. Jeg har derfor satt inn noen ekstra avsnitt for at det ikke skal bli altfor tungt å lese:

Til det Norske Storting!

Som vi samtelige Gaardbrugere og Indvaanere, af Modum-Præstegjeld i Buskeruds Amt og Agershuus-Stift, befinder os saare Utilfreds, med en Undertrykkelse, foraarsaget, i anledning, det Herstæds beliggende Blaafarveværk, formedelst de mange Personer og Familier fra fræmede forskellige Stæder og Sogn, der af samme bliver Antaget til Arbejdere, især til dets Grubedrift, uden at forskaffe dem Huus og Boepeel. Hvorfor saadane Fornødenheder, maa af disse tiltrygles her i Sognet. Og saaledes Erhverver det til Fattigforsørgelse, som Tilfældevis i Almindelighed vil af dem blive at tiltrænge og benytte, naar Arbejderne enten ved Ulykkelig Hendelse i sit Arbejde eller paa anden Maade komer til Skade, eller ogsaa ved døden afgaar, og efterlader sig en Uforsørget Familie; eller ogsaa naar denne Tjeneste fra Værkets eller Arbejdernes Side bliver opsagt, der almindeligst finder Stæd, naar disse af Alder, eller en indskrænket Helbred, erre fødte af Stand til at Erhverve Ophold for sig og Familie, med Gaardbrugernes tiltrængende Forretninger.

Saa om endskjøndt nogle Aldrende Arbejdere som der i Længere Tid har opholdt sig, og af sin maanedlige Løn bidraget til Værkets Fattigcasse, kan blive aflagte med en saare Liden og utilstrækkelig Pension, og de afdøde Arbejders efterladte Hustruer med en talrig Familie ligeledes kan erholde en ubetydelig

Enkeløn. Saa overlader dog disse, næsten ganske og aldeles Uforsørget af Værket, til vores Forarmelse, at forøge de Fattiges antal i Sognet. Endskjønt vi ved den pligtige forsørgelse, af vore egne og Sognets egentlige tilhørende Fattige, næsten over vore Evner finder os Bebyrdet. Saavel som de herstæds verende Huusløse Arbejdere og Fattige fortrænges, og Lider ved de mange fremede Værks-Arbejdere, i Hensende til Boepel og Levnetsmidler, hvis Erholdelse derved falder dem trangere.

Uagtet Værket, ved en saadan Handlemaade og Indretning kunde være vor sande Fordeel; uden at udsættes for ringeste Tab eller forhøjelser i Drifts-Udgifterne ved at antage i Modums Præstegjeld, istedenfor de mange fræmede fra forskellige langt bortliggende Stæder, de tiltrængende Arbejdere, som tilstrækkelig kunde være at erholde, og som med sand Trang for Brød Sukker efter denne Erhvervs kilde. Liggesom ogsaa de ved Værket fornødene Transporter med Kjørseler, af Modums Indvaanere kunde forventes, uden at lade fremede deri gjøre Deltagelse, og udeluke os fra de saa høyst tiltrængte Fortjenester.

Saa er det vi hermed Andrager paa, og vover at overlevere Stortinget med Allerærbødigste begjæring, at i Tilfælde de her i Riget hidintil gjeldende Bjærglaave, ikke kan befrie os fra bemeldte bebyrdelse, af Værkets Fattige, der ved sin bestandige formeerelse baner Grundig Udsigt til vor forarmelse, at en bestemmelse i dette henseende, maatte blive foretaget, og Besluttet, og Værket tilpligtet at forsørge sine fattige, der som meldt maatte opholde sig i Sognet, enten de ere fremede eller ei, saavel som paa Værkets Grund. - Hvormed denne vor undertrykkelse i sær kunde afhjælpes.

Dette vort Andragende vover vi herved allerærbødigst at overlevere Stortinget til Betragtning, i forventning af Bestemmelse og Rettelse, i Anførte tilfælde, forsaa vidt Billighed kan vorde at ansee.

Gaarden Jahr i Modums Præstegjeld den 6te Maii 1833.

Allerærbødigste

Christen Carlsen Jahr

Anders Jonassen Jahr, John Løbben, Hans Abrahamsen Jahr, holt i pen, Christopher Bendixbye, Thomas Aslagsbye, Niels Graf(.....), P. Overn, Ingebretth (.....) Hulback, holt i pen, Ole Brunnes, Ingebret Jonsen Hulback, samme som over? holt i pen, Anders Kollerud, Torger Torgersen Honnerud, Knud Kolrud, Niels Hansen Tandberg, Christian Sterkebye, Hans Olsen Tandberg, Hans Gunderud, Torger Andersen Brecke, Peder Bakke, Hans Ellefsen Gildstad?, Hans Thommessen Lanagen?

Refereret i Stortinget den 8de Juni 1833 og da besluttet «Dette Andragende henlegges.» -

C. Falsen
p.t.Præsident²

Peter Bendow:

En fortelling fra Vikersund

Innledning ved Jon Mamen

Peter Bendow, som har skrevet denne morsomme artikkelen med minner fra en barndom i Vikersund, var født i 1884. Han var sønn av kapellan Johan Ludvig Arnesen og hans hustru Anna Rebekka Cathrine Swensen. Hun var datterdatter av Nils Wigersund, som altså var Bendows oldefar. Arnesen var kapellan i Modum fra 1886 til 1895. Peter Bendow het egentlig David Dietrich Swensen Arnesen. Han var rettskriver og forfatter; han var også en kjent egyptolog. Han begynte å skrive bøker i 1928, under psevdonymet Peter Bendow. Mellom 1928 og 1959 gav han ut i alt 23 bøker. Boken som handler fra Vikersund heter: «Det lakker mot jul. En fortelling.» Den utkom i 1934. I 1948 antok han forfatternavnet som sitt eget. Han døde i 1959.

Familien Arnesen bodde på gården Flannum, som Nils Wigersund hadde kjøpt, og som slekten eide. Peter Bendow hadde altså sin barndom på Modum fra han var to år inntil han var 13-14 år, så lenge Arnesen hadde stilling som kapellan i Modum. Arnesen ble sokneprest i Lærdal i 1895. I 1906 ble han stiftsprost i Tromsø, og i 1910 ble han sokneprest i Lier.

Bendow forteller fra en bispevisitas i Modum. Den fant sted omkring 1890. De andre prestene i Modum som Bendow forteller om, er residerende kapellan Hjalmar Steenstrup og sogneprest Bernt O.C.Grønvoold. Steenstrup levde fra 1847 til 1915. Han var prest i Modum 1881-93. Grønvoold levde fra 1819 til 1900. Han ble residerende kapellan i Modum i 1863 og sogneprest i 1875. I 1896 ble han pensjonert.

Thor og Kaya Wigersund bodde på Vikersund gård, det som seinere ble kommunegården. De hadde et barn, Anna Helene. Hun døde i 1880, bare 17 år gammel. Thor Wigersund var landhandler. Han levde fra 1826 til 1895. Han var gift med Kaya født Lundh. Hun levde fra 1832 til 1904.

Artikkelen har tidligere stått på trykk i Dagbladet 18. mars 1955.

Min runddans med livet Vikersund

Vikersund var hovedstad på Modum, og er det vel ennå, skjønt det sis at Åmot skal ha pretensjoner i retning av et modumsk New York.



Men allerede i nittiårene fantaserte man om, at Vikersund skulle bli by. Grensen skulle gå oppe ved Sandsvingene ovenfor Vikersund gård. Jeg var mektig opptatt av dette for det var noe fremmed og spennende å bo nesten på grensen av en virkelig by. Hver gang jeg overskred denne fantasigrensen ble jeg fylt av kriblende ærefrykt.

Vikersund hadde jo mye, som kunne ligne på en by. Det lå flere hus vegg i vegg. Der var butikker og Otta Grønvoolds fotografatelier sto på stolper ute i fjorden. Og så hadde Vikersund den lange brua. Kjøpmann H.P.Hansen på Tangen har besunget den med følgende lyrikk:

*Ti minutters gang
Over broen så lang
Til H.P.Hansens forretning.
Alle slags varer
For kvinner og karer.*

Dette verset ble mitt første møte med poesien, og det er spikret like fast i mitt minne som «Ja, vi elsker» og «Lover den Herre», som min far banket nidkjært inn på kontoret.

Vikersund var oppkalt etter Vikersund gård, og der rådet tante Kaia. Egentlig var det vel onkel Thor som skulle gå som sjefen, siden det var hans odelsgård, men han var like liten og forsagt, som tante Kaia var svær og mektig. Hun var vel det mest om-

fangsrike kvinnfolk noen kunne se bruse inn gjennom en fullt oppslått dobbeltdør. Alle dørene på Vikersund var dobbeltdører. Det var en hel vandring omkring tante Kaia, og min eldste søster påsto at hun kunne få halslinningen hennes rundt livet. En gang hun besøkte bestefar i Kristiania, knuste hun en av trinsene under lenestolen. Bitene ble samlet opp av min onkel og gjemt under en osteklokke. Det var alltid en stor severdighet.

Tante Kaia var ellers datter av professor Lundh og en faster av kommandøren som fikk i stand sjømannsskolen på Ekeberg og som var en kjent og populær skikkelse i Kristiania omkring århundreskiftet.

Tante Kaia hadde også hans rommelighet og en utrettelig omsorg for andre. Hørte hun at noen hadde det vanskelig, var hun på pletten med mange råd, men også med dåd fra en meget åpen pung. Hun foretok lange ekspedisjoner i sin svære landauer med to hester og kusken Johannes på bukken. Han satt stram i kuskehatt og flosshatt og var som et gudebilde med svepa ubevegelig i sin hånd.

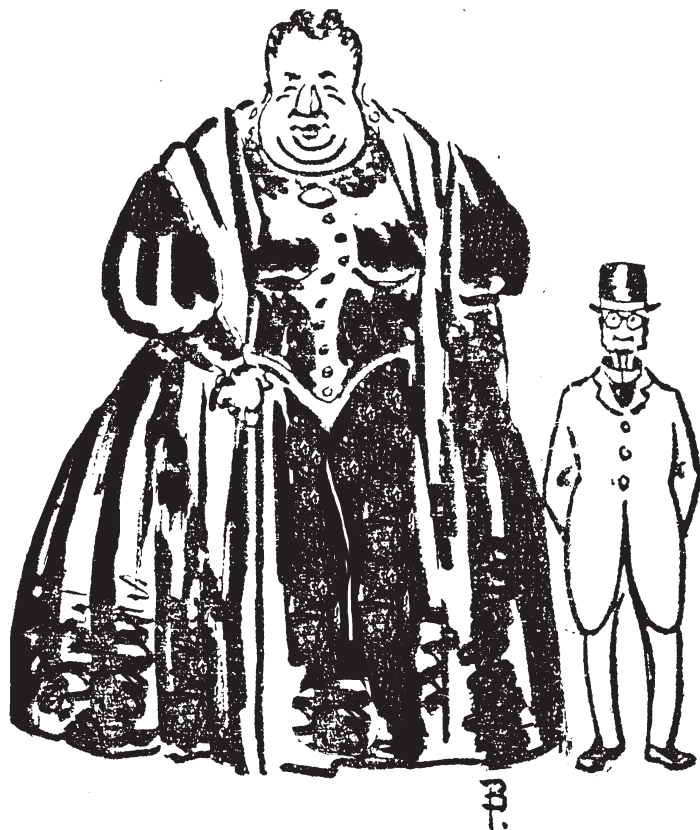
Dette skapte stor ærefrykt. Men det kunne gå galt også, som da tante Kaia hadde planlagt en ferd til Åssiden. Man var der vant med mer beskjedne besøk og manglet vei beregnet på landauer med dame i på mye over et kvart tonn. Plutselig røk bunnen i vogna og for- og baksete klappet sammen som en saks. Mange mann måtte til med spett og staur for å få tante Kaia ut, og hun kom neppe til Åssiden den dagen.

Hun likte å overraske med overdådig gavmildhet. En dag kom det opp til Flanum en prosesjon, anført av Johannes og med et digert duehus på en lastevogn. Tante Kaia var blitt lei av duene på Vikersund. Hun spiste duer til middag og laget huset deres om til dukkehus. Hun sendte det ikke tomt. Det var innredet med alt som skulle til og dessuten fulgte med kommoden til hennes eneste barn, Anna, som var død i sytti-åtti-årene. I den kommoden var det mye rart. Bl.a. sjokoladeplater, som vi fikk forbud mot å spise på grunn av deres alder.

Vi spiste dem.

Vikersund var et rommelig hus. Hele første etasje var bare stuer foruten kjøkkenet og det som hørte til der. I hver stue sto det et rundt bord med plysjeteppe midt på gulvet under en hengelampe med mange glassprismer. I den innerste stua hadde onkel Thor sin hvilesofa, og dit pleide han å rømme, når tante Kaia ble for veltalende, og det ble hun ofte.

I min bok «Det lakker mot jul» har jeg hentet noen motiver fra Vikersund, men jeg må avgjort protestere mot den utbredte mening på Modum, at bokas Lina har noe med den virkelige Lina å gjøre. Naturligvis –



Min erindring av tante Kaia og onkel Thor.

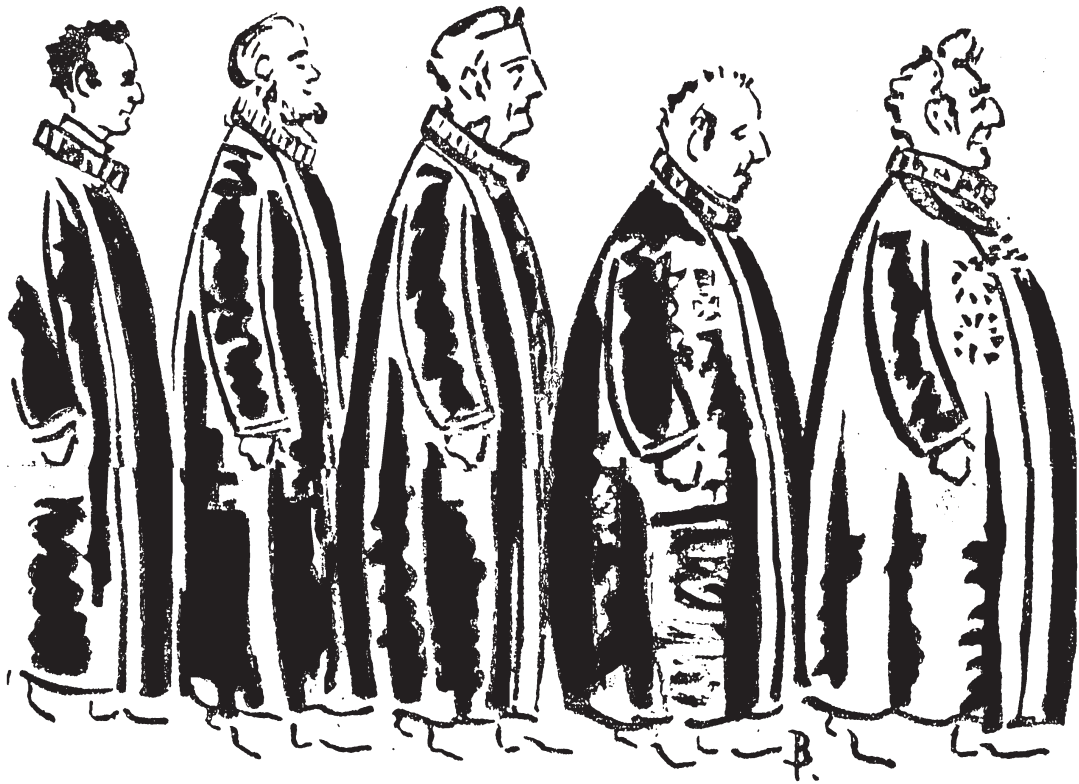
jeg burde valgt et annet navn, men i diktende iver kan man glemme slikt. Vikersunds Lina var tante Kaias uunnværlige og rettskafne faktotum, som var avholdt og aktet av alle.

Det var mye selskapelighet på Vikersund og som mange andre fromme damer på den tiden likte også tante Kaia å samle på prester. Nå hadde hun også en stor, grønn papegøye, som hadde sitt bur i stua. Også den kunne være nokså veltalende, men det var ikke alltid, at dens ytringer falt helt i tråd med konversasjonen, særlig ikke i et bibelmøte, da den brøt inn i selskapets andaktsfylte betraktninger over Pauli ord om kvinnen med dette høylytte rop i tante Kaias meget utpregede aksent: Thor – Thor – du får ikke lov! Onkel Thor, som klart innså det formålsløse i å få sin kone til å tie såvel i som utenfor en forsamling, hadde stjålet lureteppet, som pleide å ligge over buret og med det hadde han sneket seg inn på sin sofa. Nå ble han vekket med megen tale. Teppet ble revet av ham og kastet over buret.

Men den kvelden var far usedvanlig humoristisk innstilt da han kom hjem.

Stakkars onkel Thor. Han var visst mest glad, når han kunne tasse bort til butikken sin i kalosjene sine, for kalosjer brukte han sommer som vinter.

Det var ellers få som spurte etter onkel Thor. Midt på sommeren hadde han fødselsdag og da var det gjerne lag på Vikersund. En gang man skiftet taller-



Bispevisitas i Heggen kirke.

kner under middagen hørte man en tynn og sprukken stemme: Men jeg har jo ikke fått noen ting jeg.

Man hadde glemt fødselsdagsbarnet.

I dag er Vikersund kommunelokale, og alt er annerledes. Borte er postkaret på tunet og Burmanns hundehus. Bedre er det, at den digre låven, som stengte utsikten mot fjorden, også er forsvunnet. Nå er det her blitt en populær badeplass.

Heggen er hovedkirken på Modum. Her på Heggen bodde sognepresten, som het Grønvold og var bestefar til ministeren i Polen. Han var en staselig herre med fadermordere og hvitt halsbind, slik man brukte det på Ludvig Filips tid i midten av forrige århundre. Vi stirret på ham med stor ærbødighet, for han var fars overordnede og altså en mektig mann.

Men da jeg fikk se en bispevisitas i Heggen kirke, skjønnte jeg at det var noen som var enda mektigere.

Prosesjonen toget inn fra sakristiet. Først kom bispen, Essendrop. Han var betydelig i alt, også i sin framtrøden med ordenskrakanene på silkesamarien og med ordensbånd under prestekragen. Folk fortalte at han reiste rundt med tjener, som sto bak stolen når han spiste og var en fortvilelse for prestekonene for han overtok hele kjøkkenstellet.

Bak ham kom prosten Eckhoff. Han hadde også orden på samarien, men så mindre farlig ut. Etter ham kom sogneprest Grønvold og res.kap. Steenstrup, som er farfar til «Hvem er hvem», altså til ham, som redigerer den. Halen i prosesjonen var far, og jeg har ofte tenkt på ham når jeg siden som rettsskriver var halen i dommerprosesjonen inn i rettssalen. Jeg ble aldri annet enn hale, og godt var det. Men – for stadig å sitere dikteren – det er en annen historie.

Subskripsjonen 1811–1813

Den 1. juli 1811 sendte Direksjonen i «Det kongelige selskab for Norges Vel» sammen med prins Fredrich af Hessen ut en subskripsjonsinnbydelse til hele det norske folk om å yte bidrag til opprettelse av et universitet i Norge.

Ved subskripsjonens avslutning 11. juni 1813 var det kommet inn følgende midler: 782.011- 23/24 r.dl. dansk kurant 444.140 dansk species, en gang for alle, 12.779 ³/₄ r.dl. dansk kurant i årlige bidrag, dessuten 750 ⁷/₈ tdr. bygg og 235 ⁷/₈ tdr. havre årlig.

Vi har også fått en fullstendig liste over de som bidro med midler fra Modum, Krødsherad og Sigdal:

Fra Modum:

Forvalter Michler ved Blaafarveværket 50 rdl,
hyttemester Klein ved Blaafarveværket 50,
gesvorne Gudbrandsen 25,
matrialforvalter Hasmann 25,
kjøpmann og lensmann Niels Tyrholm 20,
Ole Gulbrandsen 10,
Poulsen ved Blaafarveværket 5,
Hans Omstad (Omsted?) 50,
Christopher Ulen 20,
Hans Næs 20,
Andreas Gregersen 10,
Niels Natvedt 10,
Niels Ourdahl 10,
J. Darjes 20,
organist og skolelærer T. Berg 5,
Peder Lien 15,
A. Schvedsky (Svensby ?) 20,
propritær Saabye, Viker 10,

Ole Skjurstad 20,
Ole Olsen Bronæs 5,
Erik Nilsen Sønsteby 5,
Ole Henriksen Bøen 5,
Peder Amundsen Spone 5,
Peder Eriksen Korsbøen 12,
Christopher Morud 10,
Erik Christophersen Gundhuus 12,
capellan i Modum A. Teilman 30,
prost og sogneprest i Modum Ch. Teilman 25 pr år,
foged Johan Collett 20 pr. år

Fra Krødsherad:

Ole Trulsen Wasendrud 5,
Birte Slevigen 5,
Torkild Bjøre 15,
lensmann Geste (Glesne?) 10,
Torkild Green 5.

Fra Sigdal:

Knut Hovland, Eggedal 10,
Ole T. Roldstad (Rolvstad?) 30,
Even Nubberud 20,
Ole Solum 5,
Paul J. Bye 5.

Til slutt ser vi at flere beboere i Modum og Sigdal prestegjeld, der givernes navn ikke er spesifisert, til sammen har gitt 72 rdl. Til sammen blir dette 672 riksdaler i engangsbeløp pluss de, til sammen, årlige bidrag på 45 riksdaler som prost Teilman og Collett på Buskerud tegnet seg for.

Erik Henning Edvardsen:

Skrømtet i Setersbergåsen

Tegninger av Birger Hammerstad



Åsen ved Setersberg like øst for den gamle Sigdalsveien. Til høyre går det en sti ned til Nordbråtan. Derfra var det nok vei til Søbråtan. Her var på den tid sikkert skigard langs veien. Det kan ha vært dette gjerdet jenta steg over.

Foto: Kai Hunstadbråten, 1995.

På Anton E. Hanssens Trykkeri i Vikersund utkom det i 1904 ei bok med tittelen *Sagn og underlige Fortællinger fra Modum, Hallingdal, Telemarken, Ringerike m.fl.* Boka var forfattet av Halvor Asbjørnsen (1845–1925), og den er i tidens løp blitt en litterær sjeldenhet.

Halvor Asbjørnsen, som var født i Vinje i Telemark, bodde i mange år på Vikersund, og benyttet anledningen til å nedtegne en lang rekke sagn og historier fra området. Vi skal se litt nærmere på et drapssagn fra Modum som Halvor Asbjørnsen har viet forholdsvis mye plass i sitt verk:

«Da jeg fra jeg var en liden Gut har hørt utallig mange grufulde Fortællinger, om hvad man kalder Gjenfærd eller i daglig Tale Spøgelseshistorier, saa har ogsaa Almuen paa Modum mange slige Historier at fortælle. Jeg vil her i al Korthed fortælle en Historie, som er vel kjendt, ja endnu i friskt Minde hos alle gamle Folk paa Ytre Modum.

Denne lille Fortælling vil i alle Enkeltheder stadfæste den gjængse Tro, at afdøde Aander kan vise sig igjen.

Paa Ytre Modum ligger en liden Landsby eller Klynge af Huse kaldet «Nymoen», og naar du reiser fra «Nymoen», saa gaar Veien over en liden Aas kaldet «Sætersbergaasen», og kommer man da til en liden Gaard ved Navn «Sætersberg». Her boede i gamle Dage en Mand, som just ikke netop havde det bedste Rygte. Men at noget saa skrækkelig skulde have passeret, troede ingen, førend en Pige der i Nærheden fik se et Gjenfærd af en Kræmmer, som var dræbt for mange Aar siden.

Han fortalte, at han var en Kræmmer, som for mange Aar siden kom til Sætersberg sent en Aften og bad om Husly. Det fik han ogsaa. Saa fortalte han nøiagtig, hvorledes alt var gaaget til. De vilde først bytte Klokker med ham, siden lagde han sig paa en Krak til at sove. Medens han sov, slog de ham ihjel med en Øxe og fratog ham alt, hvad han eiede. Siden begrov de ham et godt Stykke bortenfor Gaarden; han opgav ogsaa nøiagtig Stedet, hvor de skulde grave, forat finde ham. (Længre Tid bagefter blev der ogsaa foretaget Undersøgelser og Benradet blev ganske rigtig fundet i en Stenrøs paa det anviste Sted.)

Videre fortalte Gjenfærdet, at der havde været Liv i ham, da de drog ham afsted. Først blev der fældet tre Smaatrær og lagt over ham; men han døde ikke, førend det tredje var paalagt.

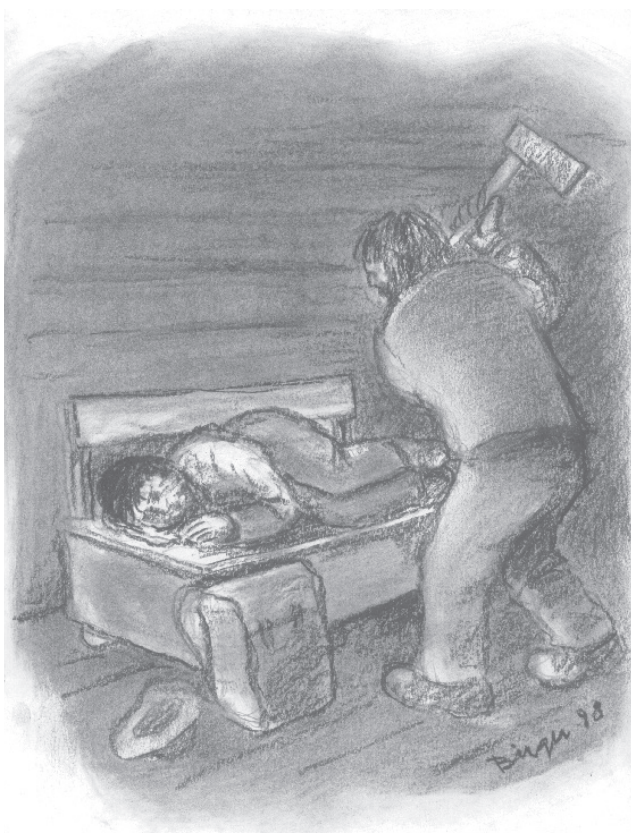
Til bemeldte Pige sagde han: Alt dette skal du fortælle ligesom jeg har sagt dig, og hvis du ikke gjør det, skal du komme til at ligge syg, og naar du gaar, maa du ikke se dig tilbage.

Dette gjorde hun alligevel og saa da, at han krabbede paa Fireben ligesom et Dyr, og det saa ud, som om hele hans Legeme var hult heltigjennem. Altsaa bare ligesom et Skind eller tynd Skorpe at se til.

Pigen fortalte sin Moder om dette Syn; men Moderen forbød henne at fortælle det til nogen og sagde, at det bare var noget Fanteri, som det ikke var værd at tale om; og Pigen blev syg og laa syg i flere Aar indtil hun døde.

Medens Pigen laa syg, blev hun ogsaa flere Gange plaget af samme Gjenfærd, og han skulde have sagt, at han var fra Numedal, men at han ikke havde Paarørende, som spurgte efter ham.

Pigen fik, som sagt, se ham flere Gange medens hun laa syg. Det gik saa vidt, at hun sendte Bud efter Præsten Gude, som da var Præst paa Komperud. Han sad hos hende og haabede, at han ogsaa kunde faa se noget. Medens Præsten var inde hos hende, fik hun atter se samme Gjenfærd, men han fik ikke se noget.



Benradet fandt man, som før nævnt, i Sætersbergaasen, og der blev optaget Forhør, men da var Morderen paa Sætersberg baade død og begravet. Men han havde flere Børn, deriblandt en Søn som gik under Navnet «Snus-Anders». Han maatte møde paa Forhøret, hvor han blev tilspurgt, om [han] havde været meddelagtig i Mordet. Hertil svarede han, «at dersom han havde været med i noget saadant, saa maatte hans Fingre raadne af ham». Resultatet blev, da der dengang var en svag Øverighed, at Sagen blev nedlagt. Men mærkelig nok, paa Snus-Anders's gamle Dage raadnede hans Fingre af ham, saa han maatte have dem omviklet med Klude. Mange var det ogsaa, som sagde til ham, at han havde dræbt Kræmmeren paa Sætersberg.

Saa var det engang, at en Mand sagde til ham: «Jeg kommer ihu, hvad du sagde for Retten, at dine

Fingre maatte raadne, og det ser ud til, at dette nu har gaaet i Opfyldelse».

Disse Ord slog Snus-Anders, saa han gik grædende bort. At han havde hjulpet sin Fader med at dræbe Kræmmeren, var der ingen som tvilede paa.

Morgenen efter at Mordet var begaaet, kom en ung Pige, der skulde forbi Sætersberg til en anden Gaard for at hente noget Melk. Men da hun kom til Sætersberg, fik hun ikke Tilladelse til at gaa videre. En af Gaardens Folk tog Spandet fra hende og gik efter Melken. Pigen saa da Blodspor bortover Sneen, og paa hendes Spørgsmaal herom, svarede de, at de havde slagtet en Kalv om Morgenen.

At denne Gaard var en rigtig Røverkule, kan man let forstaa baade af dette og følgende.

En anden Kræmmer, som ogsaa havde tænkt sig at overnatte paa Sætersberg, blev som et Guds Under frelst fra samme Skjæbne.

Af en ukjendt Aarsag kom Kræmmeren til at reise fra Sætersberg meget tidlig om Morgenen. Forinden havde Faderen og Sønnen lagt over, at de skulde slaa ihjæl Kræmmeren nede i en brat Bakke. Aftalen var, at Sønnen skulde tilbyde Kræmmeren at age paa en Kjelke sammen med ham. Kræmmeren tog med Glæde mod Tilbudet. Han satte sig bagerst paa Kjelken og lagde Skræppen lige bag sig. Midt i Bakken stod Gamlingen med en Øxe. Han tænkte med et Slag at kunne have dræbt Kræmmeren; men i den store Fart, slog han feil, saa Øxeslaget rammede Skræppen istedenfor Kræmmeren.

Morderen paa Sætersberg kom vistnok fra Verden uden at bekjende sin Brøde, ellers havde vistnok ikke den Afdøde gaaet igjen.

Det er ikke saa mange Aar siden Sønnen, Snus-Anders, døde; der lever endnu mange paa Modum, som kjendte ham godt.

Der fortælles, at Præsten ofte gik til Snus-Anders, medens han laa for Døden, muligens han da kom til at lette sin Samvittighed ved at bekjende sin grufulde Brøde.

Vi har et Bibelsted som siger: «Det kan ikke hjælpe, om vi vinder den ganske Verden, naar vi tager Skade paa vor Sjæl.»

Fortellingen er et konglomerat av sagn, rykter og virkelige tildragelser, så her skulle det være mer enn nok av både folkelige forestillinger og kriteriums-motiv å gripe fatt i. Folk har i ettertid ment at den dreptes gjenferd huserte i nærheten av drapsstedet Sætersbergbakkene, tett ved den gamle ferdssveien mellom Åmot og Sigdal. Drapssagnet er altså knyttet til den uhygge som hviler over et uopklart mord og vitnesbyrd om drapsofferets urolige sjel. Dertil suppleres fortellingen av flere anklager mot gården Sætersbergs beboere på den tiden.

Vi vil foreta en nærmere undersøkelse omkring virkelighetsgrunnlaget for sagnet. De kontrollerbare data som i realiteten kan leses ut av fortellingen, er for det første opplysningen om at residerende

kapellan Johan Henrik Gude (1795-1884) på Komperud var sjelesørger for jenta som så gjenferdet. Gude var prest på Modum i elleve år, og jentas død må følgelig plasseres innenfor denne prestens embetstid på stedet, nemlig til perioden 1822-1832.

Hendelsen det refereres til skal imidlertid ha skjedd lenge før møtet med skrømtet, og vi beveger oss trolig ned mot århundreskiftet. Det synes samtidig som om folkesnakk og rykter om den begredelige hendelse ikke hadde fått skikkelig fotfeste i miljøet før skrømtet viste seg for jenta en gang i 1820-årene. Dertil var politi- og rettsvesen svakt utbygget, så det synes nytteløst å bringe nærmere klarhet i eksakt dato for hva tid drapet skulle funnet sted. Sagnet begrunner dette med at skreppeskaren ikke hadde pårørende som savnet ham og ville iverksette ettersøking. Det finnes et avbalansert forhold mellom folks kognitive forståelsesrammer, deres rettferdighetsans og hvorledes de sjablonmessig ordner sine virkelighetsopplevelser (epistemologi). Her har tydeligvis den folkelig justis fått kompensere for manglende etterforskning og hva miljøet oppfattet som en rettferdig dom. Rykter om tildragelsen og de senere sagndannelser har vært eneste mulighet for å gi drapsmannen en viss straff.

Meningen er delt med hensyn til hvor skreppeskaren hadde sin hjemstavn, men kildene enes om at den drepte var en fremmedkar i Modum. I et brev til undertegnede opplyser Kai Hunstadbråten at skreppeskaren kanskje ikke var fra Numedal likevel: «Eldre folk i dag har hørt at det var en som ble tatt av dage, at han var svenske, og at han gikk igjen. Tidlig på 1950-årene besøkte to norsk-amerikanere som var utvandret fra Nymoen i sin ungdom, barndomstraktene (Nymoen var Blaafarveværkets arbeiderby ca. en kilometer nord for Setersberg). De fortalte min far historien om gjenferdet. Dessverre fikk jeg ikke snakket med dem, men takket være deres opplysninger vet vi nøyaktig hvor jenta skal ha møtt gjengangeren. Historien har jeg skrevet opp i 1960-årene, men vi hørte som barn at det var spøkeri på stedet, f.eks. at det skulle være et beinrangel som vedkommende så da hun snudde seg. Det stod skrekk av Setersbergsbakkane ellers i Modum også.»

Den uhygge som har knyttet seg til stedet, har naturligvis rammet folk som bodde på gården. Den tragiske side ved slike drapssagn er at heller ikke de mistenkte hadde noen mulighet for å få saken prøvd og eventuelt bli renvasket for anklagene. Slik sett er den folkelige justis nådeløs.

Det sosiale miljøes sanksjoner kommer blant annet til uttrykk i et selvoppfyllende profeti, at hendene skulle råtne av Anders om han hadde hatt befatning med drapet. Folk mente den utpekte syndebukk var blitt innhentet av sitt overmøt. Vi kjenner igjen den slags motiv fra sagnet om Polykrates' ring i setningen «like lite som jeg ser denne ring igjen vil jeg bli fattig». Ringen slippes i havet, men blir gjenfunnet i

magen på en fisk. Naturen kan være lunefull. I rettferdig harme over uskyldsbeviset opptrer maktene i naturen som løgndetektor og gjør utslag, slik at folk får bekreftet sine mistanker: Etter konfrontasjon med sitt tidligere utsagn går Snus-Anders gråtende bort; at han hadde hjulpet sin far med udåden var det ikke lenger noen «som tvilede paa».

Hvis det er rett at Snus-Anders fikk sykdom og skade i hendene, har vi likevel ingen garanti for at påstanden om forhøret, og den fatale utgang på forsikringen om uskyld, ikke var en senere konstruksjon uten rot i virkeligheten. Snus-Anders kan dessuten, rent tidsmessig, neppe ha vært delaktig i et drap som foregikk rundt århundreskiftet, men forestillingen om stigma etter ugjerninger kan i seg selv ha etablert forbindelseslinjer til forgangne tider. Folkediktingen er således rik på fortellinger om tyver



som merkes på hender og føtter etter å ha stjålet og folk som får varige mén etter ting de ikke burde hatt befatning med.

Hans Skarpsno som fortalte Jakob Andreas Samuelsen om drapet, påsto at presten Gude hadde gitt seg til å mane gjenferdet til ro: «Det hadde eingong vorti borte ein kremer i Setersbergbakkane eller tett ved, og folk trudde itte han var kommen av verda på rett vis. Ein som dom hadde mistanke te, sa at om han hadde hatt no med kremern å gjøra, sku hendene røtne av 'n. Og dom mente nok mest det gikk sånn, men ingenting kom opp. Ei jente frå Søbråtan gikk forbi der ein kveld, og da møtte hu ein mann som sa: «Je ligger her bortmed åsen, men du må gå te presten

og si at du har treft mi.» Jenta fekk itte lov te å gå te presten, og hu vart tullete etterpå (...). Presten Gude på Komperud hadde vel hørt gitti (gjeti) no lell om detta, før ein dag hadde'n bedt gutten spenne før hesten og komma framom døra med'n, men han måtte itte snakke te presten. Da han kom himatt, var hesten så oppøst at'n sto reint og skælv. «Det er fælt så oppøst hesten er», sa gutten. «Å, ja» svarte presten, «han har hatt sjau i natt». Da hadde presten fått mana spøkeri vekk. Mangføldine år etterpå fant dom mange bein nedafor Setersberg, og dokter Thaulow brente opp beina.»

Skarpsno mangler motivet med hvilken gestalt gjengangeren antok i det materialiseringen gikk i oppløsning, men Hunstadbråten, som har foretatt supplerende intervjuer i kjølvannet av Samuelsens store innsamlingsarbeider, har kunnet skyte inn den tilleggsopplysning at: «Andre forteller at mann ba



jenta gå te presten, men at 'a itte måtte se si tebars. Hu snudde si, og da fekk 'a se ein dyreskikkelse eller et beinrangel som førsvant inn i skauen. Og så vart 'a tullete.»

Av informanten Hans Skarpsno fikk Samuelsens ellers vite at jenta som så gjenferdet var fra Søbråten, og at grunnleggeren av St. Olavs Bad på Modum, Heinrich Arnold Thaulow (1808-1894), skulle hatt befatning med skjelettfunnet.

Thaulow var lege på Blaafarveværket fra 1839 til 1867 og distriktslege fra 1849 til 1876. Det er grunn til å merke seg tidsrammene, for selv om folkediktingen ikke behøver tilstrebe etterrettelighet i alle detaljer, er fortellerne helt avhengig av å oppnå troverdighet for å holde på tilhørernes oppmerksomhet. Det er derfor overveiende sannsynlig at skjelettfunnet må ha skjedd nettopp innenfor den periode Thaulow utøvde sitt virke på Modum.

Hunstadbråten har forsikret meg om at det ikke fantes spor av hendelsen i kirkeboka for den aktuelle periode. Derimot ser vi av Medisinalberetning Modum 1873, ført i pennen av kst. distriktslege Hans Gabriel Sundt Dedichen (1836-1899), følgende korte notis: «Af retsmedicinske Forretninger (...) en over en Del fundne Menneskeben.»

Det fortelles riktignok ikke her hvor skjelettetfunnet ble gjort, men det er vel verd å merke seg årstallet. Jeg regnet det for overveiende sannsynlig at en slik begivenhet ikke kunne gått upåaktet hen og flyttet den videre undersøkelse over til dagspressen. Her behøvde jeg ikke lete lenge før det ga resultater. Av et inserat i Drammens Tidende for den 5. februar 1873 går det ganske riktig frem at like over nyttår i 1873 var det virkelig blitt funnet beinrester av menneskelig i Setersbergåsen. Saken vakte såvidt mye oppsikt at den også ble referert i riksavisen Morgenbladet. Drammens Tidende og Morgenbladet tør således være de første til å gjengi hendelsen på trykk, og vi ser at ryktene allerede på dette tidspunkt hadde fått sagnets faste, episke form med de trekk vi i det store kjenner igjen fra senere muntlige kilder:

«Rygtet vil vide, at nogle Stenbrydere har fundet Ben af Menneskelig i et Stenbrud i Sætersbergaasen paa Modum. Mistanken om en for mange Aar siden begaaet Ugjerning i Nærheden deraf har derved vundet i Styrke, og ønskeligt vilde det være, om det gjorde Fund kunde lede til at bringe Klarhed i denne uhyggelige Sag. Gamle Folk fortælle, at en Stund efter at denne Rædselsgjerning tænktes forøvet, skulde en Pige en Morgen ved høilys Dag gaa hen til nogle Slægtninge med et Spand Mælk. Idet hun skulde over et Gjerde, stod den Myrdede for hende og bad hende følge sig til den Hule, hvori han var gjemt, ligesom og fortælle Stedets Præst om Mordet. Da hun, forskræmt som hun var, ikke turde følge med, forlod han hende med den Advarsel ikke at se efter ham, hvilket hun alligevel gjorde, og saa det for hende ud, som han fjernede sig paa 4 Ben. Hun holdt ogsaa det Aabenbarede hemmelig for Præsten, indtil en strax paafølgende Sygdom drev hende til at lade ham hente og fortælle ham, hvad hun havde seet og hørt. Hun stod ikke mere op af Sygeleiet, men svandt mere og mere hen, indtil Døden omsider endte hendes Lidelser. Saaledes omtrent lyder Sagnet, som nu atter er dukket op i manges Erindring.»

Også i avisreferatene finner vi flere opplagte fortellermotiv, som utvilsomt fører deler av virkelighets-

grunnlaget over i fiksjonens verden. Her er også kjente vandremotiv; f.eks. en reminisens av en sagntype som ligger nær opp til ML 4020 *The Unforgiven Dead*. La oss se litt nærmere på hvilke fortellertekniske virkemidler som opptrer i Halvor Asbjørnsens sagn.

Innledningsvis stadfestes realitetene ved at hendelsen fremdeles var i «friskt Minde hos gamle Folk paa Ytre Modum». De tre trær som ble lagt over liket i steinrøysa beskriver en rituell handling; «... han døde ikke, førend det tredje var paalagt», - liksom treet i også normal, oppreist tilstand ville korrespondert med de tre kosmiske lag; underjordisk, jordisk og overjordisk. Liket ble tildekket i en mellomtilstand ved at trærne ble veltet over ham. Treet som ellers ville båret bud om dødsfallet i de tre sfærer, skjuler liket i en mediert mellomtilværelse. Det blir nesten som i en kryptomorf gåte; hva er det som ikke lever og ikke er gravlagt, men heller ikke vandrer under åpen himmel? Det samme gjelder forsåvidt ved gravleggelse i en fjellhule (slik avisilden alternativt påstår), for også fjellet forbinder liksom treet de tre sfærer. Plasseringen under trær i ei steinrøys eller i en hule i fjellet overflødiggjør gravlegging.

Ifølge kristen etikk kan selv den største forbryter angre sine handlinger og be om tilgivelse, men om vedkommende skulle gå i graven uten å ha bekjent sine synder, betraktes det som ubotelig atferd. Dermed frarøves også den drepte alle muligheter for identifisering og sjelefred i vigd jord. Sjelen må i påvente av en rettferdig utgang fare omkring i den rastløse tilstand mellom himmel og jord.

Jenta ble angrepet av livstruende sykdom, og den døde fortsatte å plage henne ettersom hun ikke gjorde hva han hadde pålagt henne: å informere øvrigheten om hva hun hadde fått vite. Om presten, ifølge Hunstadbråtens kilde, ga seg til å mane skrømtet til ro og befalte ham å la de levende være i fred, indikerer dette at heller ikke han var lydhør for budskapet jenta burde ha meddelt autoritetene. Ved å binde den døde til det hinsidige viste presten at han ikke var lydhør for denslags. Han forhindret derigjennom en rettferdig behandling og forfølgelse av de skyldige.

Meddelelsen i avisene forteller at jenta var i ferd med å klyve over et gjerde idet hun fikk se gjenferdet. I folkelig taksonomi tjener handlingen til å markere en overskridelse. Innhegningen er i regelen satt for å skille kultivert mark fra rå natur. Ved å klatre over et hinder sammenblandes ulike kategorier, - en står med ett bein på hver side av en grense og krysser således både mentale og kognitive skillelinjer i tilværelsen. Nedbryting av den kosmiske orden fører til at kaoskreftene slippes fri, og individet vil i en slik tilstand være mer utsatt for supranormale opplevelser enn ellers.

De neste overskridelser er mer direkte og selvforklarende. Jenta bryter forbudet mot å se seg tilbake og ser liket skinnbarlig forsvinne i en dyrisk skikkelse. Brudd på befalingen om ikke å snu seg kjenner vi

også fra sagnet om Johannes Blessom og Presteberg-jutulen. Hun får likevel ikke noen varige mén av dette, slik Blessomen senere blir gående med hodet på skakke. Det er heller ikke nødvendig med noen form for kroppslige skavanker, for jenta plages jo likevel av sviktende helse som får døden til følge. Overtredelsen lar oss imidlertid i dette tilfellet få vite noe om det skjulte, at gjenferdet antok en firbent skikkelse og syntes hul eller gjennomsiktig i det aparasjonen gikk i oppløsning.

Som straff opplever både jenta fra Søbråtan og den mistenkte, Snus-Anders, å bli rammet av forbannelser. Ikke ulikt den måte skjebnetroen arter seg i gresk mytologi, pådrar de impliserte seg sykdommer og fysiske defekter etter eksessiv atferd. Hos Samuelsen heter det alternativt etter Anne Sysledalens beretning, at kremmeren var slått ihjel, og at jenta som ikke ville fortelle det videre til presten fikk slauet (dvs. fallesyke eller epilepsi).

Den franske strukturalist Claude Lévi-Strauss har tidligere analysert Ødipus-myten og vist hvorledes overdrivelse av slektskap (incest) ga klompfot, mens underdrivelse av nære familierelasjoner (d.e. farsdrap) gjorde personen skjelhendt eller ledet til lamelse. På liknende vis forekommer det i folkløren at underdrivelse fører til rask aldring eller at vedkommende som har forbrutt seg, skrumper inn, utvikler fysiske skavanker og aldersdemens.

Spesielt i drapssagn finnes det mange eksempler på at den person miljøet mistenker for ugjerningen får en streng straff basert på sanksjoner uten rettssak og dom. Den utpekte mottar tiltalen i form av den folkelige justis som sosiale sanksjoner gjennom et sterkt fordømmende rykte.

Motivet med jenta som kom etter melk har også en spesiell symbolverdi. Dualismen blod/melk er neppe noen tilfeldig valgt forbindelse. Assosiasjonen melk - hvit - uskyld opptrer, som i sagnet om Mester Jo, som varsel om død på falske premisser. Mester Jo ser melkesøl ved grinda og forstår straks at han vil bli henrettet. Ordtaket gråte over spilt (= fordervet, sølt ut) melk bærer som kjent i seg et element av skjebnens bestemmelse. Blod representerer dertil den personlig livgivende væske og kan opptre temmelig naturstridig om en urett er begått mot individet (f.eks. at blodet flyter oppover bakke etter fullbyrdelse av en urettferdig dødsstraff).

Blodflekker det ikke er mulig å skure vekk, opptrer dessuten som vitnesbyrd om at ugjerninger er begått som en har forsøkt å skjule, slik det også fremgår i brev fra Kai Hunstadbråten av 7. november 1994: «I dag har jeg talt med en mann på over 80 år som er født og oppvokst og har bodd hele sitt liv ca. 300 m fra det sted hvor gjenferdet skulle ha vist seg. Han hadde hørt at der stod ei stor furu som en mann hadde hengt seg i. Men det samme blir fortalt om en annen furu noen hundre meter i en annen retning fra hans bosted. Imidlertid har jeg også hørt historien

om at en mann hadde hengt seg like ved der gjenferdet viste seg, også fra andre.

Den nevnte mann kunne også fortelle at den gamle stua fra gården Setersberg som ligger bare et par hundre meter fra hans bolig, var blitt flyttet til det sted der han bor (et småbruk like ved), og at den hadde vært våningshus der etterpå. Han er for øvrig født i den stua. Den ble revet sist i 1920-åra.

På kjellerlemmen i kjøkkenet i den stua skulle det ha vært blodflekker etter at en mann var blitt slått ihjel der mens stua ennå stod på Setersberg.» Og Hunstadbråten tilføyer: «Men jeg tror ikke han hadde sett blodflekken.» Likevel var det en høyst interessant og oppsiktsvekkende opplysning dette, som føyer seg pent inn i sakskomplekset.

Tilføyelsen av fortellingen om en annen skreppekar som ved umåtelig flaks så vidt slapp unna en liknende skjebne med livet i behold, underbygger sannhets-

gehalten i beskyldningene mot folket på Setersberg. Gården betraktes som en «Røverkule», i flere generasjoner bebodd av kaldblodige mordere. Uhyggen som hviler over stedet, har dessuten tiltrukket seg historier om selvmord. Ingen personer er navngitt, men kan hende er det folks rettferdighetssans som har ønsket at også de skyldige måtte få dingle på samme sted?

I alle deler vil det ved lokale sagndannelser (både drapssagn og andre) være et mangfold av emner å gripe fatt i. Sammenholdt med bredt anlagte slekts- og personhistoriske undersøkelser vil sagnene kunne gi et vell av informasjon om det sosiale miljø, men en bør samtidig ikke forsømme de tradisjonsmorfologiske studier, hvor en søker å vurdere begivenhetene som skildres mot tradisjonelle, internasjonale vandremotiv og faste, episke mønstre.



Storbrannen i Geithus i 1935

Denne artikkelen bygger på et program forfatteren hadde i Radio Modum i 1990 med David Løver og Arnt Solheim. Til programmet hadde Løver med seg en rekke avisutklipp fra Aftenposten, Buskeruds Blad, Dagbladet og Fremtiden, utlånt av Åse Mathiesen. Avisene hadde mange fotografier. Det var dårlig trykk på den tiden, og gjengivelse av bildene fra avisene gir dessverre for dårlig kvalitet til at de kan brukes. En faksimile fra Aftenpostens første-side 27. mai 1935 (ettermiddagsutgaven) gir likevel et visst inntrykk.

Den 26. mai 1935 var en skjebnedag for Geithus sentrum. De fleste var gått til ro denne søndagskvelden, bortsett fra festdeltakere på Furumo. Brannen ble oppdaget av Alf Bråthen (senere formannskapssekretær), forteller Fremtiden. Han begynte å vekke folk, bl.a. Arnt Solheims foreldre. Både David Løver og Arnt Solheim var på Furumo og kom raskt til stede sammen med en rekke andre.

Dagbladet presenterte brannen over hele førstesiden mandag med katastrofetyper:

Fryktelig brandkatastrofe rammer Geithus.

9 hus brent ned, skaden over 150 000 kroner.

Mange mennesker reddet i siste liten under dramatiske omstendigheter.

Lenge trodde man hele Geithus var fortapt. Over fire redselstimer i kamp mot flammene.

Dagbladet beskrev brannen slik:

Fra klokken 24 inatt til ca. klokken 4 imorges har en fryktelig brand herjet Geithus. Telefonforbindelsen var idag morges ennå i uorden, da Dagbladets medarbeider nådde frem til brandstedet imorges. Brannen ble begrenset ved 3-tiden inatt, idet man da fikk tilstrekkelig slokkingsmaterieell fra Drammen, Hønefoss og Vikesund. Ialt 9 bygninger brant ned, derav 3 meget store.

Den samlede skade kan anslåes til ca. 150 000 kroner. 3 forretninger brent.

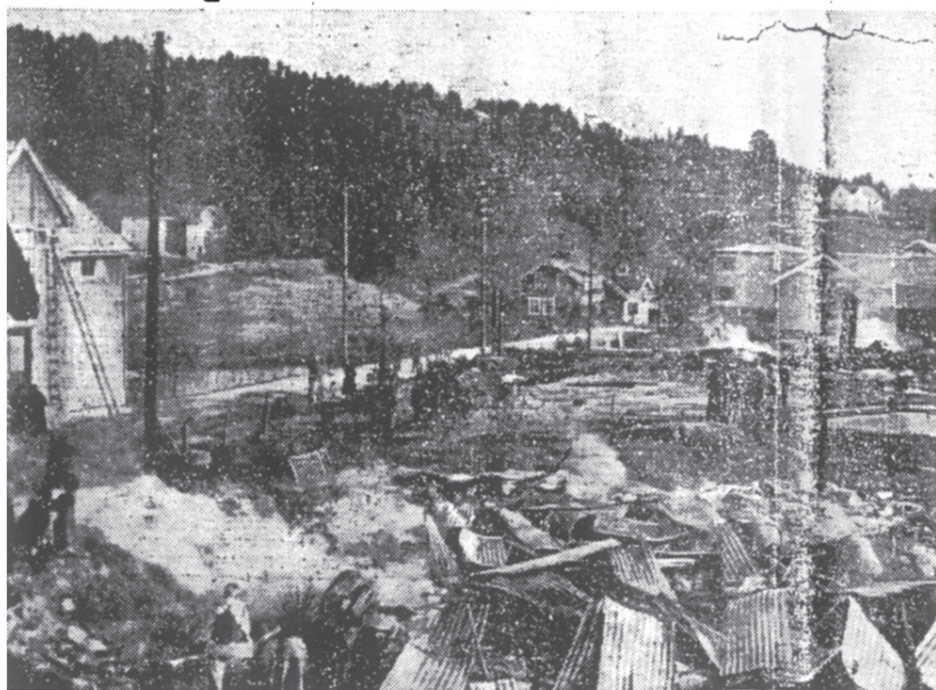
Storbrannen på Geithus krevde 9 bygninger.

Og heldigvis ingen menneskeliv.

Flere gamle mennesker berget ut i siste øieblikk

Den samlede brandskade 150.000 kroner.

Fra Aftenpostens utsendte medarbeider.



Brandtomten fotografert idagmorges. I forgrunnen ser man restene av Skrettebergs brente forretningsgård. Midt på bildet ruinene av Solheims tre-etasjes gård — I bakgrunnen velen til Vikesund.

Faksimile fra Aftenposten.

Branden ble varslet litt over klokken 24 og opstod i et uthus som ligger like ved kjøpmann Laugeruds store forretningsgård. Drammenselvøens Papirfabrikk fikk lagt ut en slange, og selv om denne ene slange maktet lite mot ildhavet, så var det allikevel den som reddet store deler av Geithus, idet man ved hjelp av den fikk begrenset ilden til den ene siden.

Vikesund Brandvesen kom først til hjelp og la ut en slange. Derefter kom brandvesenet i Drammen med bil, pumpe og to slanger. Senere kom også Hønefoss med hjelp, og ilden blev nu forholdsvis hurtig begrenset. Ingen mennesker eller dyr er brent inne. Fra kjøpmann Solheims hus blev det reddet ut 3-4 hester og 20 griser. Under farefulle omstendigheter.

Mange mennesker fikk reddet sig ut av de brennende hus i siste liten, enkelte i bare nattøi.

Avisa forteller videre om mange farlige episoder. Enkefru Ruud bodde i andre etasje i Nils Skrettebergs hus, der Laugerud drev forretning i første. Den over åttiårige damen ble båret ut i siste liten. Herr og fru Gjestvang i syttiårene kom seg ut av nabohuset og møtte ildhavet. Hos kjøpmann Solheim kom folkene ut i tide, «men en hund som var i annen etasje fikk antendt pelsen. Den ble kastet ut og nedenunder stod folk klar og fikk helt vann over den».

Dagbladet skriver at slokkingsarbeidet til å begynne med ble ledet av bestyrer Johansson ved papirfabrikken. En ung mann, Johan Formodalen, ble

berømmet for rask besluttsomhet og stort mot. Arnt Solheim fortalte i radioprogrammet at det var problemer med å redde hestene. Da de fikk se flammene, løp de inn igjen i stallen, og Solheim ble nedrent og skadet. Hestene ble likevel reddet. Ei bensinpumpe sto i fare for å bli antent, men klarte seg. Fire biler ble reddet. Men 100 favner ved strøk med.

David Løver kjørte aviser i trettiårene og sørget samtidig for å skaffe Aftenposten lokalstoff. Dette var i høy grad «brennbare» nyheter. Problemet var at på den tiden var telefonen stengt om natta. Han løste saken med å reise til Gravfoss kraftstasjon, der en hadde åpen linje til Drammen.

Morgennummeret av Aftenposten var på Geithus før varmen var ordentlig slokt. De andre avisene kom på den tid ut på ettermiddagen og hadde bedre tid på seg.

Mange teorier om brannårsaken kom fram. Den mest sannsynlige var nok uforsiktighet med røyking.

I ettertid kom det en rekke byggemeldinger til Geithus Bygningskommune, og det tok ganske kort tid før sentrum var gjenoppbygd, noenlunde med samme husplasseringer.

Senere har det også vært store branner i Geithus. Det var omfattende bedriftsbranner på Katfos i 1950 og på Drammenselva i 1951. Pleiehjemmet på Ihlen brant i 1954. Denne brannen fant sted på dagen. På natterstid kunne den ha utviklet seg til en katastrofe med tap av menneskeliv.

Thure Lund:

Sønsteby idrettsforening

Sønsteby idrettsforening har vi ikke sett i noen historisk oversikt om idrettslag fra Modum. Men i protokollen fra Modum formannskap 16. november 1920 ser vi at en av sakene er at Sønsteby idrettsforening søker om å leie idrettsplass på et areal av Ilen. Vi gjengir fra formannskapets protokoll om saken:

«Sønsteby idrætsforening søker om tillatelse til for kommende år å få leie den av foreningen opparbeidede idrætsplads i Ilen pleiehjems havn, på samme betingelser som sist. I møte den 11. august 1919 vedtok herredsstyret med 19 mot 8 stemmer sådan beslutning: «Til idrætsplads for Sønsteby idrætsforening bortleies ca 3 mål av Ilen havn mot en årlig leie av 50 kroner og forøvrig på betingelse av at transformatoren og ledningen ikke forulæmpes eller beskadiges, og at veifarende ikke på nogen måte forulempes.

Leien gjelder for ett og ett år ad gangen.» Hjemmets tilsynskomite uttalte at det var bedre å slippe bortleie fordi det var god havn. Formannskapets enstemmige innstilling:

Omhandlede idrætsplads bortleies til Sønsteby idrætsforening for året 1921 efter en godtgjørelse stor kr. 100,- og forøvrig på samme betingelser som ble vedtatt av herredsstyret den 11. august 1919.»

Vi har ikke greid å skaffe opplysninger om Sønsteby idrætsforening, som øyensynlig har vært i virksomhet noen år. Hvis noen har opplysninger om denne foreningen, vil det i idrettshistorisk sammenheng være viktig at disse ble kjent. Redaksjonen i «Gamle Modum» tar i tilfelle med takk mot opplysninger, og vil få dem på plass.

Kai Hunstadbråten:

Livet i Høgget og på Gruvene

Brødrene Skyliholt forteller (fortsettelse fra Gamle Modum 1997)

(G = Gotfred, J = Johan)



Fra Mellomgruvene. Dagbrudd.

Kopping og årelating

J: Je såg nok 'a koppa au, je. Je kan godt huse latebila hu hadde, gutt. Je kan godt huse 'a var hime og latte 'n far, je; han låg sjuk. Je huser enda det at hu dreiv med det.

Og så hadde 'a sånt i' slags sugehønn messom. Han syns det vart så lett å puste etter 'a hadde latt 'n.

Han hadde vært på gålane i bygda og ærbet, og så sku 'n gå him igjen, om vintern. Da 'n kom opp te Søyaløkka, var 'n så sjuk og så kvitt, sa 'n, at 'n tenkte 'n sku lagt si i snøhauen. Men så fekk 'n slærka him, da veit du. Og je huser vi måtte ha doktern. Da låg 'n lenge. Men så huser je det at vi var ned te 'a Kari Høgget og fekk 'a te å komma å late 'n.

Julefeiring

J: Når 'a mor kokte den julekåln – du veit det var mange a' oss – så hekta 'a detta oppi skola, da veit du, og der hang detta here og var messom skørstein, og nørte under der, da veit du, og der blei det kokt my julekål. Julekål, det var kål dom kokte te jul.

Det første vi bynte med, det måtte nå bli ei flaske eller to, veit du, i alminnelighet, og kanskje væl så det au.

Vi satt nå boli Bærjanstua og delte ut det vi hadde kjøft te jul, slo oss i sammen mange. Og det hendte nok det da at vi smakte litt på det au.



Koppeshorn og latebiler (snepperter) etter Kari Olsdatter Hugget (1831 - 1913).

Foto Vagn Enger jr.

G: Det var som regel te det, serru, at vi slo oss i sammen så mange at vi fekk ti liter. Da fekk vi ein liter attåt, og den førtærte vi, da veit du.

J: Og han gikk nå med den mang en gong og væl så det au. Og je huser vi satt hele natta og spelte kort, au je. Og da vi gikk him igjen – han Petter Høgget var enda med – var det itte den gongen som 'n høldt på og klauv på det vindfallet, som du måtte følge 'n him igjen da? «Veien sku ha gått her,» sa 'n Petter, og så var 'n kommin utom veien.

G: Det var ei julehælj det, gutt. Vi sku gå ifrå Bærjanstua og te hannom, før når det var jula, så gikk vi gjenne rundt hele Høggroa, frå den eine og te den andre og fekk juleskjenken. Når vi kom te den eine plassen, så blei han med au, han som budde der, dom blei med, og så gikk vi vidare og fekk juleskjenken på den måten.

Og så, da vi gikk ifrå Bærjanstua, så sku vi om 'n Petter da. Nå tok 'n a' veien før tili han, serru. Han ville gå den beinstigen og komma igjen te Turinehøgget. Men det var den han tok feil a'. Gikk 'n rett imot et vindfall der, sto der og ville fram. Så sa je det te 'n, at du tar feil, Petter, sa je. Veien går itte der. «Jo,

han sku nå gå her,» sa 'n. Ville itte høre aent eller fram skulle 'n. Itte kom 'n over vindfallet, veit du. Men så fekk vi 'n nå bolatt på veien da.

J: Han var livat au han; julekvelden var det gjenne møljua.

G: Men rektig a' gammalt skulle møljua være fæli (= ferdig) ved femtia, den, om måran. Tenerane på gålana skulle opp klokka tre og byne å høgge juleved.

Det var skikken at alle skulle gå te inann i jula og sånne høgtidshæljer. Det var alminnelig jæla (= gjerd) det at vi gikk sånn ifrå den eine og te den andre, satt og prata. Bare det var alminelig hælj det, så jole (= gjorde) vi det.

J: Og det var bæll og kaffilag. Vi hadde to a' dissa plassane (dvs. boplasser i Høgget). Arnehøgget sto gjerne ledig. Det var stort kjøkken og stue der. Og der fekk dom lov å danse. Vi budde i øverste Høgget, Overnhøgget, den tid. Han Hans Kleven har spelt my i Arnehøggkjøkkenet.

Det var som vi var skyldte og skjepa alle oppi Høgget, gikk te inann.

G: Det var som dom sku vøri søsken alle sammen.

Skromt

Om kveldane gikk dom te inann, og når alle dissa gruvefølka kom isammen og satt og prata, oppi Høgget og innpå åsen, da ske je si di det var mange rare historier å høre, gutt. Den eine hadde sett det eine spøkeri verre elle (= enn) det andre. Og ein aen ein førtelte om no som var enda verre igjen.

Bolåver (= bortover) på slettene nolom Bukjenn og nolimot (= nord imot) Mørkgonga, å du væl å det hadde spøka! Og dom hadde møtt både den og den som var dø før lenge sea. Og vi som vanka der te alle døgnets tider, der har je itte sett no non gong.

Je huser ein førtelte, gitt, når du går ner ifrå Mørkgonga, så veit du, du går etter ei myr der, og i nørste einen på myra der svinger veien, veit du, og så ner imot Persbråtabakken, akkurat i den nørste einen på myra, når du går over den vesle brua der, der møtte 'n i' (= et) likfølgje om natta.

Je huser itte å mange svarte hester han sa det var, je; det var bare svarte hester, serru.

G: Ja, det var vel det, kan du veta. Og flotte var dom de som satt på og kjørte au da. «Dom glante på mi alle samma,» sa 'n. «Og ein del a' dom kjente je au,» sa 'n. Du veit, det var om å gjøra å få det så fælt som mulig, før den eine måtte være bere (=bedre) helle den andre.

J: Men du veit, som småfant så satt 'n og lydde på detta.

G: Du veit, småfanten hørte på detta og trudde det.

J: Vi trudde itte så my på det. Før du kan skjønne, vi som gikk – det var kulanne mørrt (= mørkt) så vi itte kunne se finga – neante bygda og opp te Høgget så mang en gong, jole itt' no a' det, vi.

Det eneste je kan huse, da je gikk i skole – je var vel ni-ti år kanskje – så var je med neppå (= nede på) Sandåkerålane om høsten, og var med på låven. Og 'n far var neaføre, og je sku gå på skole dagen etter. Det var messom bare aenhver dag vi gikk på skoern.

Og så hadde 'a Ingebør Åsen sitti og førtelt det at hu såg den slemme søom Lia, veit du, bolmed denna dompa der. Og detta, veit du, hu hadde sitti hime og førtelt mangel en gong. Og hu var messom relijøs, hu, veit du. Vi trudde nå messom itte 'a laug heller.

Men vi lurte nok på detta både 'n Petter og je om 'a kunne ha sett no sånt. «Han hadde auer så digre som tallærker,» sa 'a. «Det lyste værme itor auane på 'n,» sa 'a.

Og så skulle je gå opp igjen te Høgget, da gutt, og da var vel klokka ni kanskje og gikk te ti om kvelden, og [je] sku gå beint opp denna Storsteinåsen da, veit du. Og je måtte gå førbi der hu hadde sett dettane, like ved sia a'veien.

Å ja, det er itt' no fali, tenkte je, je gikk neante åsen der, jole itt' no a' det.

Men når je kårmer så langt som dit opp som hu har sett detta, tenkte je, så får je tøyte stega no lange. Da huser je godt je tok non lange håpp bolåver, og da je nådde le i Liajole (= Liajordet), så tenkte je, ja, nå ske de ha takk; nå er je bærja (= berget). Je syns messom det var karslig lell, når je hadde nådd le, da veit du.

Men je huser je tenkte på detta, gutt, og je gleinte sånn på si, om je sku se no, je au, da veit du. Men du veit, je var jo itte gamle karn (= karen), og seinhøstes var jo detta. Men du veit, det er itte no som kan ta ein allikevæl.

Dom hadde sett både det og det. Dom såg ein mann hogg si oppigjønnon denna hvilebuska med ein kniv i hver hand.

G: Det var ei stor gran som sto akkorat i Persbråtabakken, nogenlunde i delet. Det var utpå en bakkekam der. Det var enda så fint å sitte og hvile der, serru. Det var sånne skorter i fjellet. Det var i Persbråtabakkane, når du går ifrå Mørkgonga og ner te Bærjanpukkverket. Det kalles Persbråtabakken neover der.

Gamle-Erik i Sakerhuset

G: Dissa gruvefølka satt og førtelte historier.

J: Ja, huser 'u (= du) itte dom snakka om dom høldt på deroppe og spelte kort da og banna og låt og kytte, da veit du, og satt mange hele natta nesten, – og så var 'e (= det) ein som slefte ned ei kortblekke, og da 'n sku ta opp igjen det (dvs. kortet), så hogg 'n tak i læbben på ei diger, svart bikkje med non stygge auer, veit je det var snakka om. Det mente dom var sjølve styggen, da veit du. Dom spelte my kort i Bærjanstua.

G: Men dom dreiv my med spiritismen oppi Sakerhuset på Gruva.

J: Men høldt dom itte på med my og mangt oppå der, så dom gvakk te slutten flere støkker da og slutta med dettane?

G: Jo, dom slutta mange. Dom sporte te slutt om dom kunne få se sjølve ruggen au, skjønner 'u. Og det sku dom få, men de som itte tårte (= tålte) det, sku gå ut. Og så var det et visst klokkeslett dom sku gå ut. Og de som itte hadde løst te å væra inne da, så gikk dom nå ut. Og mange hadde nå løst te å væra inne.

Men det spraka i veggane, sa dom. Så kom 'n au. Dom såg 'n gikk rundt etter veggane. Men det vart visst slutt med spiritismen au da.

J: Je veit 'n Ola Høgget førtelte no om detta. Han hadde itte vært med, men han førtelte my om dettane ein gong 'n satt hime i Høgget hos oss.

Arkivopptak 1963

Sykdommers helbredelse og gammel overtro

En sannferdig historie fra Modum

Det har dessverre ikke vært mulig å finne flere opplysninger om forfatteren. Men sannsynligvis har han vært fra Sandefjord eller distriktet omkring. Vi vet at det en tid var en kjøpmann på Geithus som het Gjerstad.

Kona som helbredet ham, var sikkert Stina Tangen (1860-1942). Hun var kjent for å kunne «gjøre åt» for vred, slik hun også gjorde i dette tilfellet. Stina Tangen var gift med Carl Geithus (1859-1954). De var besteforeldre til Solveig Skalstad.

Artikkelen stod i Sandefjords Blad 22/1-1936.

For ca. 300 år siden var der endel innvandring av finner til Norge. Finnene slo seg ned på avsidesliggende steder i de store skoger. Bygget sig hus og dyrket jorden der inne i ødemarken.

Fra disse bosteder tok finnene sig turer ned i bygden for å selge forskjellige ting de hadde forarbeidet. Men finnene kunde også mange andre ting såsom å helbrede sykdommer, gjøre ved for vred, binde hveps, stoppe blod, befale orm å gå inn i flammende bål og meget mere. Finnene kunde også dessverre sette sykdommer og ulykker på folk og fe, derfor var de fryktet så folk turde ikke annet enn stelle pent med dem.

På Modum slo en flokk sig ned i Østmarka ved Glomsrudkollen, der bygget de hus og ryddet jord så det blev en liten grend der inne i skogen. Stedet blev da kaldt Finnemarka, som det forresten fremdeles heter, og etterkommere efter finnene eller folk som har lært endel av finnekunstene lever på Modum den dag idag, det har jeg selv sett bevis på.

Det var i 1912, jeg satte op hus ved Geithus st. Bygget var kommet så langt at jeg hadde lagt bjelkelaget i første og annen etasje. Gulver var ikke innlagt så det var åpent like ned til kjelleren.

En dag var jeg så uheldig å gli på en bjelke i annen etasje og falt helt ned i kjelleren. Jeg kom ned på benene, men på det ujevne kjellergulv kom jeg ned så uheldig at jeg fikk det ene benet forvridd og ble liggende der en tid før jeg fikk krabbet mig avgårde. Da jeg bodde like ved bygningen, fikk jeg omsider krabbet mig hjem og lagt mig.

Jeg bad min hustru at hun måtte rope på Edvin

Svendsen, gutten vi hadde, så han kunde springe etter doktoren. Svendsen kom inn og sa: «Jeg kunde nok hente doktoren, men det er en kone her på Geithus som kan gjøre ved for vred, og da blir du bra med det samme.»

Jeg kan ikke si at jeg hadde nogen tro på konen, men siden Svendsen anbefalte hende så iherdig, blev hun hentet.

Min hustru hadde imens hjulpet mig av med støvel og strømpe, huttetu hvor vondt det var! Og benet var så hovent i ankelen at det var dobbelt så tykt som det andre, og helt mørkeblått å se på. Jeg lå på sofaen og kjente på smertene mens jeg ventet på konen, og syntes det var en evighet før hun kom.

Endelig kom hun, liten og tynn og litt undselig i sin optreden.

«Har du en kniv som det er godt stål i?» sa hun, efter at den nødvendige hilsen var overstått. Min hustru gav henne en barberkniv, selv fant hun et vedtre i vedkassen. Så begynte behandlingen. Hun kom sakte og forsiktig bort til mig, strøk barberkniven nedover den såre fot, mens hun mumlet noget, antagelig en besvergelse, men ordene kunne jeg ikke skjønne, så strøk hun kniven på vedtreet. Denne manøvre blev gjentatt tre ganger, hele tiden under sakte mumling. Da hun hadde strøket benet og vedtreet tredje gang, sa hun: «Nu blir det akkurat så lenge til du er bra som det er fra du falt ned til nu.»

Jeg så på klokken og regnet ut at det skulde bli kl. 12 om natten. Tiden falt lang, og jeg skal villig innrømme at jeg liten tro hadde på konen, tenkte hele tiden på doktor og blyvann, men bestemte mig for å vente til kl. 12 før jeg hentet doktoren. Kl. blev 10, konen hadde fått mat og var gått sin vei. Betaling vilde hun ikke ha. Jeg bad de andre legge sig så lenge, lå nu der alene og funderte. Klokken blev 11, benet var like hovent og vondt – tiden gikk, nu nærmet den sig 12 uten at jeg merket nogen forandring. Klokken slo 12, jeg kjente ikke mere til smertene, så på benet, nu hadde det atter sin naturlige fasong og farve. Forsiktig forsøkte jeg å bevege det, ingen smerter, selv da jeg reiste mig op og stod på benet var det ikke det minste vondt. Jeg tok mig en dans bortover gulvet, men benet var og blev bra, jeg har heller ikke siden kjent noget vondt i det, så bedre doktor har jeg aldri hatt.

Knott – et krisedrivstoff

Under siste krig var det så å si umulig å skaffe drivstoff til biler. Da ble gassgeneratoren tatt i bruk som kriseløsning. Generatoren ble brukt både på busser, lastebiler, drosjer og traktorer. Det var minst to bedrifter som produserte disse generatorene, A/S Eik & Hauskens maskinforretning og A/S Skabo jernbanevognfabrikk. I en annonse fra Skabo står det at trekulldrift gir inntil 70% besparelse i brenselutgiftene og skaffer økt arbeidsliv i Norges skoger.

Med en generatorfylling av trekull kunne det kjøres med full last ca. 100 km og med tom vogn opp til 250 km. A/S Skabo bygde disse generatorene på lisens fra Ardens. Staten gav også bidrag til innkjøp av generatorer til lastebiler. Søknaden skulle fremmes gjennom veivesenets overingeniør i fylket.

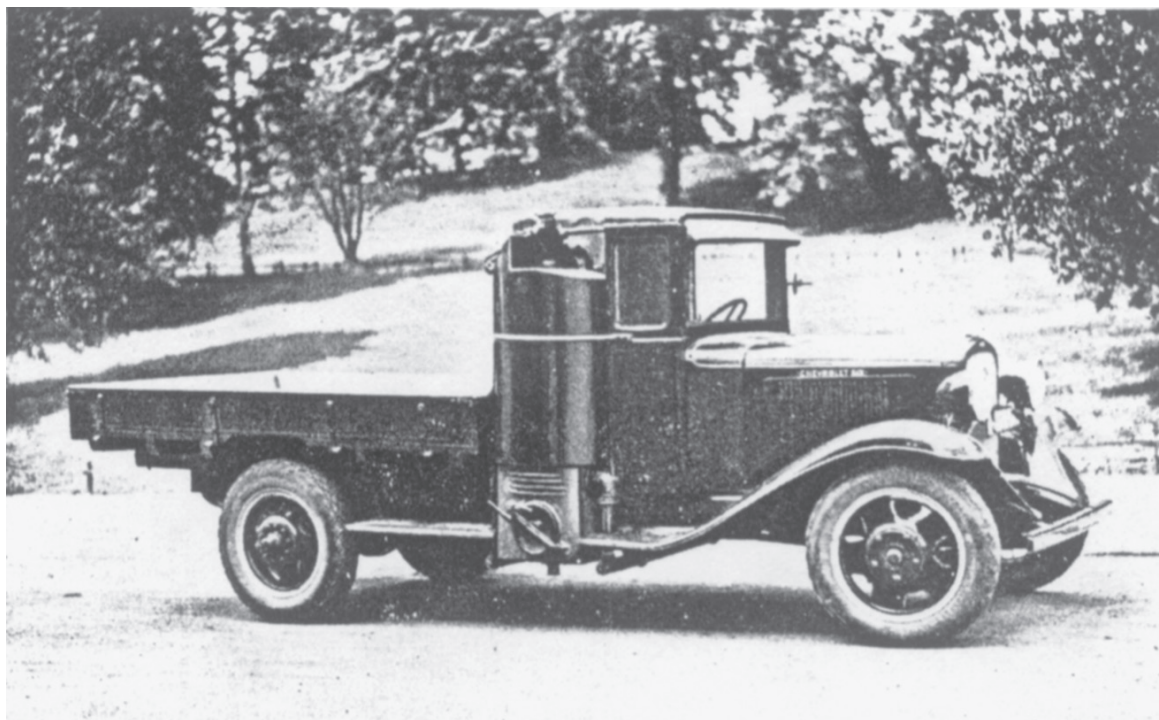
Første betingelse for at en generator skulle arbeide godt, var at man hadde god trekull. Den skulle være godt brent, passe knust og sortert, tørr og ren og fri for sand og stein. Dårlig brent trekull ville inneholde tjære og bek, som kunne skade anlegget. Generatorsjakten skulle tømmes hver dag før det ble tent opp på nytt, og aske og slagge måtte fjernes. En måtte ikke ruse motoren på tomgang og heller ikke la den gå lenge på tomgang. Dette var særlig viktig hvis en hadde dårlig kull. Til å fyre opp disse generatorene

brukte en knott, helst av or. Denne knotten ble kappet i små biter, ikke over 5 cm, og tørket godt før den ble fylt i sekker og solgt til bileierne.

I Modum var det mange som startet med knottproduksjon i større og mindre målestokk. Dette var en produksjon som kunne foregå de fleste steder, så som i gamle låver eller andre uthus. Noen bygde også egne knottfabrikker. Råvaren, som var or, var det mye av i bygda. De fleste med skog hadde tilgang på slikt virke. Ora ble kappet og kløyvd og enten lufttørket eller tørket i egne tørker.

På Snarum var det følgende som drev ganske stort i knott: Olaf Ellingsen på Modum Cementvare, Narve Båsum på Bakken, Henry Olafsbye i Stryken og Andreas Dahl i det gamle, nedlagte Snarum meieri i Lofthusdalen. Oddvar Vold og Harald Valstad fra Snarum drev også med knott.

På Østmodum hadde vi også to større knottfabrikker, Darre Brecke på Kimerud gård og Fure knottfabrikk, drevet av brødrene Fure. Hos Brecke ble produksjonen drevet på låven med kapperi på låvegulvet og kløyving i etasjen under. Her arbeidet både Leif og Gunnar Hovde, mens Magnus og Kristian Hulbakviken og Anton Hovde hogg og kjørte fram trevirket fra skogen. Hos brødrene Fure drev de i



Lastebil med norskbygd trekull-gassgenerator.

starten på låven, men bygde senere et eget knott-
hus med tørke. Denne brant en vinterdag i 1943,
og nytt hus ble bygd. Fra begge disse fabrikkene på
Østmodum ble det levert knott til Østmodum-ruta,
som ble drevet av Krona, og til Oslo-ruta, som ble
drevet av Wendelborg.

I Vikersund var det flere små fabrikker, bl.a. hos
smed Johnsen på Tangen. Her arbeidet bl.a. A. Røse
og Johnsen. I uthuset hos slakter Wam arbeidet bl.a.
Ingar Hæhre med knott. Rolf Hovlund arbeidet med
knott hos Wessel-Berg. Paul Krona tørket knott i ut-
huset hos Honerud. Olav Wigdal og Arne Røste had-
de knottfabrikk i hønehuset hos Walter Haugerud.
Wigdal forteller at de solgte knotten i sekker på 100
liter. Prisen var kr 2,75 til grossist, bl.a. bensinstas-
sjoner. De hadde også noe de kalte «knottvakt» om
natta for å hindre at det ble gjort sabotasje mot fabrikk-
en. Veden ble kjøpt som favneved hos forskjellige
skogeiere.

I Geithus ble det drevet knottproduksjon i den
gamle sliperbygningen på Drammenselva. Bedrif-
ten ble drevet av Karsten og Håkon Tangerud. Victor
Holm og Knut Bottgård var av dem som arbeidet
der. Bygningen ble leid av Union. Knotten ble fylt i
sekker og solgt til dem som kjørte forbi.

På Åmot var det fabrikk hos Conrad Rypås i
Strandgata. Der arbeidet bl.a. Roald Granli. Denne
knotten ble for en stor del levert til Arne Døviken,
som drev bensinstasjon, og til et bilverksted i Oslo.
Videre var det knottproduksjon hos Paul Skretteberg
og hos Arne Ødegård, begge på Nordbråten.
Ødegårds produksjonen ble senere overtatt av Ole
Bjørnsen. Her arbeidet bl.a. Erik Wold.

Generatorene og knotten bidro i høy grad til å holde
den sivile transporten av både folk og varer i gang
under krigen. Det samme gjaldt drift av jordbruks-
traktorene.

– og så var krigen slutt, og det ble litt lettere å få tak i bensin:



*I mai-dagene i 1945 kjørte Per Bottegård mat fra hovedbasen på Vikersund Bad til hjemmestyrkenes forskjellige forleg-
ninger rundt i bygda. Bilen tilhørte Brødr. Løver. I bakgrunnen på bildet ser en Tajet på Sysle, der tyskerne hadde lyt-
tepost under krigen.*

Foto fra Nora Bottegård til kommunens fotosamling.

Sivil tjenesteplikt på Blaafarveværket

Det kan være interessant å se litt nærmere på et forhold som må ha gjort det attraktivt å ta seg tjeneste ved Blaafarveværket, og som til nå ser ut til å være forbigått i stillhet, selv om det langt fra er noen hemmelighet. Det fantes mulighet for å gjøre siviltjeneste i tidligere tider også, uten at samvittighetsgrunner var årsaken. Viktigere var frykten for militærvesenet, den lave sosiale statusen en soldat hadde, og den overhengende trusselen om tukthus og tvangsarbeid. Et alternativ var f.eks. å få seg fast ansettelse ved Blaafarveværket. Før jeg sier mer om det, skal jeg først kort redegjøre for hvordan det forholdt seg med verneplikt tidligere.

Verneplikten, den plikt en statsborger har til å delta i forsvaret av sitt land, går meget langt tilbake i vår historie, og prinsippet har vært fastsatt i lov helt siden Gulatingsloven (nedskrivningen begynte sannsynligvis i siste halvdel av 1000-tallet). Ved kongelig ordinans utstedt av Kristian 4 i 1628 ble det opprettet en mer «moderne» norsk landarmé basert på verneplikt. Fire gårder ble slått sammen til en legd med plikt til å holde en fotsoldat. Verneplikten hvilte med andre ord på bøndene.³

Landsbrukshistorikeren Simen Skappel forteller at kravet til gårdene om å stille soldat snart endret seg. Det ble gjort om til å la to fullgårder utgjøre én legd. I krisetider skrumpet dette inn slik at én fullgård utgjorde én legd, og til og med mindre enn det.⁴ Grunnlaget for verneplikten ble endret i 1799, slik at loven etter sin ordlyd innførte verneplikt for alle som bodde på landet og tilhørte bondestanden.³ Her kan tilføyes at over 90 % av befolkningen bodde på landet, og bondestanden var i klar overvekt.

Vernepliktstida har variert noe opp gjennom historien. Opprinnelig var den på 3 år. I 1705 ble den hevet til 9 år. Allerede i 1710 ble den hevet til 10 år «og derover». I 1816 ble den satt ned til 7 år for kavalleriet og det ridende artilleri, og til 5 år for de øvrige tropper. Uansett var den svært lang sammenliknet med dagens vernepliktstid. Den kunne nok bli lenger også enn det loven foreskrev, og det var en svært lite populær tjeneste. Sosialt hadde heller ikke soldaten høy status. Han sto helt nederst på den sosiale rangstigen og under husmannen.

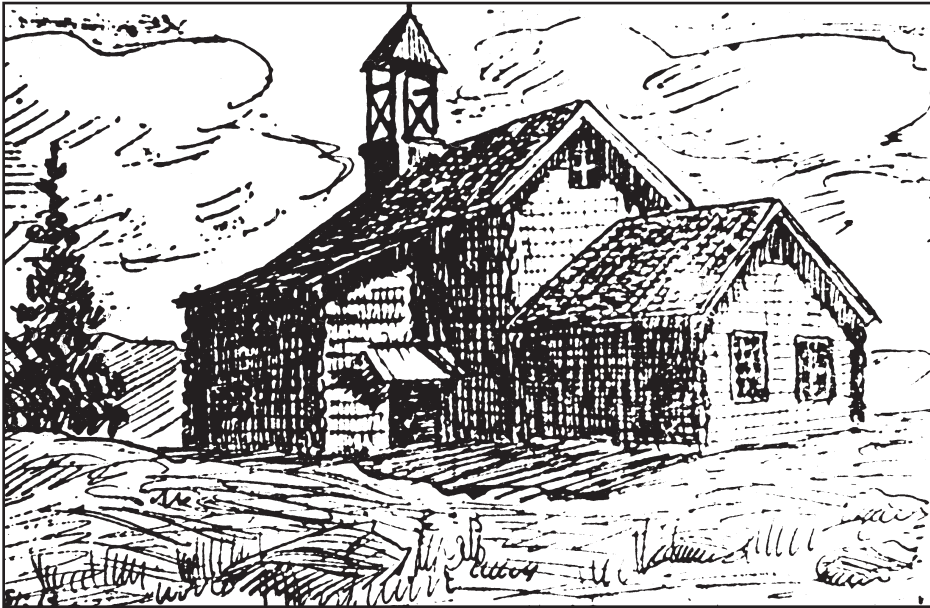
Skappels avhandling *Om husmandsvæsenet i Norge, dets opprindelse og utvikling* fra 1922 regnes som den mest solide undersøkelsen som er gjort på området. Boka anbefales for den mer interesserte leser. Den gir meget god informasjon om livsbetingelsene på landsbygda før i tida. Det blir for langt å gå i detalj her,

men bare nevne at Skappel mener at soldattjenesten var en viktig årsak til husmannsvæsenets utbredelse og den store utstykingen av gårder som skjedde tidligere. Om soldattjenesten sier Skappel: «At komme under «militisen» var av unggutten frygtet som intet andet, hvilket heller ikke nogen kunde fortænke ham i, naar man hører at soldaterne maatte tjene optil 20 aar og derover, istedenfor 9 som forutsat, samt led ondt og behandledes ilde av en brutal officersstand.»⁴

Skappel viser at det tidlig ble lagt bånd på den personlige friheten til folk. Ved forordning om bondestanden 9. august 1754 ble det en plikt å tjene i det soknet man var født i, så lenge det var arbeid å få. Men samtidig fantes en utvei til å slippe soldattjeneste for dem som ikke eide gård og grunn. Man kunne unngå den hvis man i stedet tok seg tjeneste ved verk og bruk, eller ved storgårder, dvs. «herremændenes gaarde og sagbruk». Det var nemlig slik at bondesønner ble sist innkalt. Det var «de løse og ledige Karle, der ei have fast Tjeneste» som ble tatt først. Da jeg arbeidet med hovedoppgaven min om skolegang og sosiale forhold ved Blaafarveværket, ble jeg derfor overrasket over ikke å finne denne bestemmelsen nevnt noe sted i det som er skrevet tidligere om verket. Dette må jo ha vært en bestemmelse som har hatt overordentlig stor betydning for de eiendomsløse, og dem var det mange av. Det var ei gruppe som hadde få rettigheter i samfunnet i Blaafarveværkets tid.

Tradisjonelt har bondesamfunnet hatt stort behov for sesongarbeidere. De ble kalt løsgjengere, men var i stor grad sesongarbeidere. Løsgjengeriet økte også i omfang etter som bondesamfunnets binæringer vokste sterkt. Myndighetene hadde problemer med å føre kontroll over løsgjengerne, og en utvei var å tvinge dem inn i fastere boformer. Et middel var å lokke dem med fritaking fra militærtjeneste hvis de tok seg fast tjeneste ved f.eks. bergverk. Dermed må disse bedriftene ha fått god hjelp med rekrutteringen av arbeidere. Så kan man sette det inn i en større sammenheng og se det i forhold til den tidlige utbyggingen av industrien. Jeg skal så vidt komme inn på at bestemmelsen også kan ha hjulpet til å få fart på utbyggingen av skolevesenet.

Bestemmelsen om fritakelse fra militærtjeneste kom inn i bergverksloven 7. september 1812 § 96 første ledd med denne ordlyden: «Værkernes Eiere kan vente Fritagelse fra militair Tjeneste for et saadant Antal faste Betiente og Arbeidere, som efter hvert Værks Størrelse og Drift kan ansees fornødent.» I



Sjeidehuset med klokketårn og skolestue i annen etasje. Tegning av Steen Bener.

Foto: Universitetsbiblioteket i Oslo.

samme paragraf er det i tillegg bestemmelse om at verkseierne også skal sørge for å holde barna i skolen og ikke bare lære dem nødvendige kristendoms-kunnskaper. Målet med skolen den gang var i første rekke å lære barna såpass at de kunne framstilles for presten og konfirmeres. Men ifølge bergverksloven skulle de også læres opp i regning og skriving. Dette var kunnskaper som var nødvendige i verkets drift, og fag som det tok veldig lang tid å få innført i den obligatoriske skolen. Verk over en viss størrelse hadde jo også plikt på seg til å opprette og drive fast skole for arbeiderne og deres barn.

For å bli fritatt fra militærtjeneste måtte gruvearbeiderne altså ikke bare være godt opplært i kristendommen, men også kunne regne og skrive. Skolehistorikerne ser ut til å ha oversett denne bestemmelsen om fritak fra militærtjeneste for den alminnelige mann og bestemmelsen som var knyttet til den. Bestemmelsen kan heller ikke ha vært helt uten betydning, ettersom det framgår i min undersøkelse at bare på Modum gikk 30 % av de skolepliktige barna i verksskoler.²

Det skolehistorikerne derimot har bitt seg merke i, var at menn kunne fritas for militærtjeneste hvis de tok seg tjeneste i skolen. Fritaket ble lovfestet i vår første skolelov 23. januar 1739 § 41. Dette ble regnet som et stort privilegium, og var i tillegg til noen andre privilegier med på gjøre læreryrket attraktivt, eller kanskje det er riktigere å si at av to onder valgte man det minste, og det var i denne sammenhengen læreryrket. Det var få lærere som ble i yrket ut over pliktida.

Skolehistorikeren Knut Tveit skriver i sin doktoravhandling om allmueskolens første hundre år på

østlandsbygdene at i krigsåra 1807-1814 var det attraktivt å være lærer. Det var også første og siste gang det var krig i Norge med en lærerstand fritatt for militærtjeneste. I fredstid og etter at militær tjenestetid ble satt ned, var det ikke fullt så attraktivt, men ennå i 1830-åra fant han at to av tre lærere i omgangsskolen var sivilarbeidere.⁵ Fritak fra militærtjeneste var viktig for rekrutteringen til læreryrket, og dermed til utbyggingen av skolevesenet i Norge.

Myndighetene hadde også et annet middel til å fremme utbyggingen av skolevesenet, og det gjorde de ved å pålegge verk og bruk å bygge faste skoler, et skoleslag det ellers tok lang tid å innføre her i landet. Kvalitativt både med hensyn til skolefag og ikke minst skoletid, lå også dette skoleslaget langt over det øvrige skoletilbudet til allmuen. Når man så i tillegg til dette også som regel slapp militærtjeneste, skulle dette tyde på at tjeneste ved verk var svært attraktivt. Og det har det også vært. Men min undersøkelse fra Blaafarveværket viser at de fleste der bare kom seg til skolen såpass at de fikk nok kristendoms-kunnskaper til å bli konfirmert. Så snart noe bedre dukket opp eller vernepliktstida var over, dro de fleste. Det er kanskje verdt å nevne at dengang som nå var det straffbart å unndra seg verneplikten uten lovlig grunn.

Fritaket fra militærtjeneste ble som nevnt regnet som et stort privilegium for lærerne. Det kan derfor ikke være urimelig å anta at det har også fritaket vært for de eiendomsløse som kom seg til verk og bruk. Her hadde de ikke bare god beskyttelse mot å havne i militæret, men som løsgjengere var de også beskyttet mot å havne på tukthus og tvangsarbeid, og noen steder gapestokken, som kunne være alternativet for

dem som ikke hadde fast arbeid og bopel.

Undersøkelser fra Blaafarveværket tyder på at flertallet av de unge ikke ble lenger enn de måtte. Faktisk var over 80 % av arbeiderne i store deler av første halvdel av forrige århundre under 27 år. Husmannssønner var også i stort flertall, altså de eiendomsløse. Etterlatte dokumenter i Blaafarveværkets arkiv i Riksarkivet viser nitidig førte protokoller over alle ansatte i utskrivingsalder.¹ Guttene ble innskrevet i de militære ruller 16 år gamle, og protokollene viser at ingenting ble overlatt til tilfeldighetene. Fødselsdato, legd og ansettelsesdato ved verket er nøye nedskrevet for den enkelte. Verneplikstida var slutt ved 27 års alder, og da forlot svært mange verket. Det tyder på at fritaket fra militærtjeneste må tillegges betydelig vekt for rekrutteringen til verket, og at andre goder verket hadde å tilby, var underordnet i forhold til dette. Det er i hvert fall vanskelig å finne noen bedre forklaring på at det var så få eldre arbeidere ved verket.

Kildehenvisninger

Utrykte kilder:

1. Riksarkivet: Privatarkiv nr 157, Modums Blaafarveværk, Boks 372.

Trykte kilder:

2. Holm, U.V. 1997: *Skolegang og sosial posisjon. En undersøkelse fra Modums Blaafarveværk i første halvdel av forrige århundre*. Hovedoppgave. Pedagogisk forskningsinstitutt. Universitetet i Oslo.

3. Kortner, O., m fl, (hovedred). 1980. *Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon*, bind 5 og 12. Oslo.

4. Skappel, S. 1922. *Om husmandsvæsenet i Norge. Dets oprindelse og utvikling*, s 57 f. Oslo.

5. Tveit, K. 1989. *Allmugeskolen på austlandsbygdene 1730-1830*, s 368 f. Doktoravhandling. Pedagogisk forskningsinstitutt. Universitetet i Oslo.

Olav Sørensen:

Ei historie om Postbruer'n

Etter Lars Haraldsrud

Postbruer'n er det fortelt my om. Han var lærer på verket å koppevaksinatør. Han var itte snill med unga, så folk likte å gjøra narr a'n når dom kunne.

Han hadde en liten skaubetta tel stellet der han budde, og der kom'en te å høgge non busker en vinter. Dom dro jamt te Branes (Drammen) folk den tid, når dom skulle melde inn tømmer. Han kom si nå dit Postbruer'n au, å inn tel en tømmeroppkjøper. Ja, så var det spørsmål etter å my han skulle melde inn.

«Nei,» sa Postbruer'n, «det er ikke meget,» sa'n, «men det er da noget». Ja, så mått'n fram med flaskka, oppkjøper'n da, å gi'n en dram. Det var vanlig det, når det var tømmerhandel om å gjøra. Jo'a, Postbruer'n drakk han, å takka å låt væl. Men så var det spørsmål igjen, da, å my han skulle melde inn. «Nei, så meget er det nå ikke,» sa'n, «men det er da noget». Da måtte'n vel te med enda en dram, Braneskremmer'n, å så spurte'n igjen. «Nei, det er ikke meget, men det er dog noget,» sa Postbruer'n. «Det mangler 13 stokker på to tylfter,» sa'n. Om'n fekk flere drammer ta kremmer'n da, det har je itte hørt.

Men han hadde nå rusta si no te himtur'n, Postbruer'n, for han hadde kjøpt en halvport brennevin. Da'n var kommen nesten himatt, var'n blitt så full at'n itte gredde å stå på beina. Så rulla'n da, å miste trebuteljen sin. Å så vare så gæli at'n itte gredde å reise si heller, enda tappen hadde detti tor flaska. Så lå dom der begge da, mens flaske klunke å rant tom. «Å du himmelske straff,» sa Postbruer'n. «Jeg hører deg nok, min venn, du klukker så skjønt, men jeg når deg ikke,» sa'n.

Litt om den muntlige tradisjonen:

Forfatteren har hørt historien fortalt av Lars Haraldsrud. Han har den etter far sin, Andreas Haraldsrud, som rime-ligvis hadde den etter sin far Lars Haraldsrud d.e., født i 1832, eller sin morfar i Røstandalen, fra Røstandalen på Vestre Spone. Både han og svigersønnen Lars Haraldsrud arbeidet på Blåfargeverket, der Postbruer'n var lærer, så det er rimelig at dette er ei historie som «verserte» der.

Thure Lund:

Vikersund 1910

En person som undertegner seg Titus, laget i 1910 en revy over Vikersunds handelsstand og håndverkere. Den gir god beskjed om tilstanden i Vikersund den gang (fra Oplandske Tidende 16. juli 1910).

På hjørnet ser vi Drammens meieribolag med smør, ost, fløte og melk efter behag.

Til landhandler Øren man så kan gå, hvor man klæder, sko og kolonial kan få.

Til Karl Hjalmar Hansen med hurtighed vi farer, han har hermetikk og husholdningsvarer.

Jacobsen har uhre og mottar reprasjoner. Bjølgerud har musikkinstrumenter med smektende toner.

Anton E. Hansen driver boktrykkeri. På Krona har Kjærstad poståbneri.

E.Eriksen har tøier og manufaktur, til Anna Johansens cafe man tar seg en tur.

Hos barberer Holm vi lar oss frisere, til skrædder Bjertnæs vi så kan marsjere.

Bøhn har manufaktur, med hatter og luer, Vikersund dampfarveri har farver som duer.

Annette Olsen har stor skoomsetning, Anders Hansen har fiskeforretning.

Skal man til kaffen ha kaker, tag da en tur til Mathisen baker.

Skal vi ha klær av ny facon, til skrædder Arnesen vi da går innom.

Skulde oss nogen befale, hos Bottolfs vi kan våre møbler få male.

Skal vi så snakke om stor omsætning, da har vi Lava Røeds kjøtforetning.

Olsen og Hurum er skomagere go', til dem vi går for å bestille våre sko.

Hos skrædder Bjølgerud vi en dress kan bestille, men lenger syd er det aldeles stille.

Vi følger så den gode skikk, vi kjøper sigarer i frk. Alfheims butikk

På Grand hotel man lar seg servere, fisk og frukt og kjøtretter med mere.

Op til skysstasjonen man seg lurur, brødrene Ørmen kjører kortere og lengre turer.

Til Dedichens kontor man så spadserer, han er stedets eneste overrettssakfører.

Skal man ha auksjon og indkassere penge, Søren Thons hjelp da man kan grundig trenge.

Tannlege Tangen våre tænder plomberer, apoteker Ludvigsen medisiner leverer.

Doktorene Fodstad og Schanke helbreder all sykdom på våre steder.

Skal man sitt hus med blomster utsmykke, da bør man til Vikersund gartneri innrykke.

Så over broen vi spadserer, Tandberg ytterst på Tangen fungerer.

Petter Thon har landeiendomme, til landhandler Fuhre bør man også komme.

Skal man til kjøkkenet utstyr få, bør man nok til Jens Klingenberg gå.

Viss man sig nogen møbler vil kjøpe, til Mads Hansens møbellager vi da må løpe.

Så har vi Thorbergs kolonialforretning, Salvesen og Thon har nok god omsætning.

Så har vi Johan Raaen, snekker, frk. Næss man så ofte om natten vækker.

Så innom Haugli og så over broen, vi iler med hast til salmaker Moen.

Derefter vi til det nye verksted spadserer, vogner og maskiner man her reparerer.

Til smedene Ellingsen, Johnsen og Hovde vi kjører, de har alt som til faget henhører.

Så får vi slutte med denne revy, dette var forretninger i Vikersund by.

«I lyset fra min bergmannslampe»

Belysning i gruvene gjennom tidene

Arkeologiske utgravninger av våpen og verktøy av kobber fra områder ved det østlige Middelhav har vist at allerede 4000 år f. Kr. ble det drevet en enkel form for bergverk her. Det er å anta at denne virksomheten begrenset seg til drift i dagbrudd på overflateforekomster.

Ca. 1800 år f. Kr. tok menneskene også i bruk et annet metall, nemlig tinn. Blandet med kobber ga dette bronse som har gitt navn til en hel periode i historien, bronsealderen.

Omkring 1000 år f. Kr. har keltiske bergmenn satt i gang stoll drift i området ved Hallein og Hallstadt i Østerrike for å ta ut «det hvite gull», steinsalt. I århundrer har bergmannen kjempet med store vanskeligheter i forbindelse med drift under jorda. Man måtte f.eks. skaffe kunstig lys.

Risvedilden som allerede tidlig var tatt i bruk til belysning i gruver nær overflaten, ble for dårlig på større dyp. Det enorme surstofforbruket i den åpne ilden og den store røykutviklingen gjorde at man måtte finne fram til andre lyskilder.

Tyristikker, ca. 60 cm lange, ble tatt i bruk. Slike stikker ble også laget av lett gran eller lerketre og påsmurt kvae eller bek. De kunne holdes mellom tenene, slik at bergmannen hadde begge hendene fri når han gikk på de smale og glatte stiger på vei til og fra arbeidet. Stikkene kunne buntet sammen til fakler som brant lenger og lyste bedre, og som ofte ble festet til bergveggen. Denne form for gruvebelysning var i bruk helt inn i det 19. århundre.

Talglys ble også brukt ved bergverkene. Talgen kom fra dyr som sau, geit, okse eller hest. Som veke brukte man bomullstråd eller dyresener. I sjeldne tilfelle ble også kostbar bivoks brukt til slike lys, helst for høytstående gjester under befarung i gruvene, for at disse skulle slippe den ubehagelige lukten av talg.

Fotografier viser at talglys var i bruk i engelske blygruver så seint som omkring 1860. Leireklumper tjente som lysestaker. Disse ble klebet til bergveggen, eller av og til også satt på hatten.

Også andre former for «lysestake» har vært brukt, således en ca. 30 cm lang smidd jernspiss med krok og hylse for lyset. Spissen ble slått inn i sprekker i berget eller i treforbygningen.

For å beskytte mot trekk og dryppende vann utviklet man en annen type gruelampe i Sachsen, den såkalte «Blender». Denne bestod av en trekasse, ca. 20 cm høy og ca. 10 cm bred, foret med hvittblekk eller messing innvendig. På baksiden er det en bærekrok.

Til belysning bruktes talglys.

Talg ble også anvendt som fast brensel i åpne lamper, såkalte koler, som var små, gryteformede skåler av stein eller leire, seinere av metall, ca. 15 cm i diameter, til å begynne med uten veke. Helt inn i middelalderen holdt disse lampene seg uforandret. Talglamper og talglys var de viktigste belysningsmidler i gruver helt til det 14. århundre.

Olje av oliven, raps, sesam og bøkenøtt ble brukt der dette var tilgjengelig.

Brennskålen ble etter hvert forandret og tilpasset bruk av flytende brennstoff. Istedenfor løs veke i skålen ble det utformet en brenntut som veken gikk gjennom. Enkelte av disse lampene kunne også bæres på hodet. Ellers var det gjerne et fingerhull.

Gruvelamper av jern, kobber, messing, bly og tinn er kjent fra det 15. århundre. På grunn av sin robusthet avløste disse etter hvert lampene av leire. De var ofte utstyrt med sakrale ornamenter.

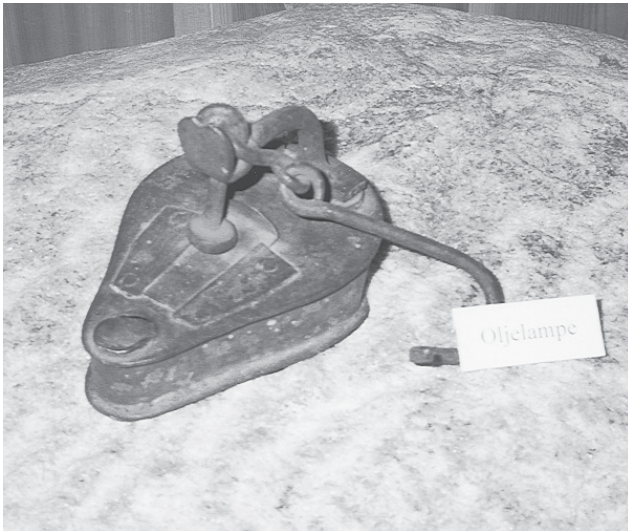
Hva slags gruvebelysning hadde man ved våre bergverk? De tyske bergmenn brakte med seg sine tradisjoner, deriblant talglampen. Disse var i bruk ved sølvverket på Kongsberg helt fra starten i 1620-årene. Utpå 1700-tallet ble tyrifakler tatt i bruk. Det var blitt vanskelig å skaffe talg til det økende antall arbeidere. Ledelsen forsøkte med erstatninger som gammelt smør og tran, men det var lite populært.

Talgen kom fra distrikter med stort sauehold, til dels fra utlandet, særlig fra Irland og Island, til dels fra norske bygder, særlig fra Hardanger. Den ble



Gruvefakler. De korte stumpene er funnet under opprensning i Skuterudgruvene. De to lange til venstre stammer fra stiger Andreas Krogsrud, og den lange til høyre er en kopi fra Jakob Andr. Samuelsen's samlinger. I Blaafarveværkets samlinger.

Foto: Kai Hunstadbråten.



Gruvelampe (oljelampe) av den type som ble innført ved Modums Blaafarvøværk og Kongsberg Sølvverk av Karl Fr. Böbert, tysk Froschlampe (= froskelampe, på Modum kalt pæddelampe). I Blaafarvøværkets samlinger.

Foto: Kai Hunstadbråten.



Stormlykt som ifølge den muntlige tradisjon kan være brukt av Christopher Budde Otterbech, bergforvalter (bergmester) ved Blaafarvøværket 1871–1898. I Blaafarvøværkets samlinger.

Foto: Kai Hunstadbråten.



Gruvelampe av støpjern, på tysk kalt «Giesser», fordi de først ble brukt i støperibedrifter. Fra ca. 1860 ble de også tatt i bruk ved tyske bergverk. Lampen på bildet er laget av firmaet Wilhelm Seippel i Bochum (Tyskland) ca. 1880 og er brukt i Blaafarvøværkets gruver og visstnok også i tresliperiet ved Haugfoss før man fikk elektrisk lys der i 1899. I forfatterens eie.

Foto: Per Gran.

.5. intern. _____
Grubenlampe
Sammlertreffen
7. Juni 97 10-17 Uhr
D-57234 Wilnsdorf
Festhalle
 -Verlag _____
Zander & Schardt
 Auf dem Hof 1 · 57520 Emmerzhäusen
 Telefon 02743/2709 od. 02735/1712

I Tyskland arrangeres det hvert år internasjonalt treff for samlere av gruelamper og andre bergverks-effekter.



Karbidlampe. Disse lampene hvor brennstoffet er acetylen, ble tatt i bruk ca. 1910. Denne er brukt i Blaafarveværkets gruver under prøvedriften i 1941. I Blaafarveværkets samlinger.

Foto: Kai Hunstadbråten.

kløvet med hest langs slepene over Hardangervidda. Flere hundre hester i store følger krysset vidda om sommeren.

Motvillig måtte Sølvverkets ledelse tillate bruk av fakler, først bare på visse fuktige steder. Arbeiderne brukte også disse på veien til og fra gruvene i den mørke årstid. Men det var forbudt å bruke dem inne i byen. I 1715 ble det endog truet med gapestokk og

bøter dersom noe slikt skjedde.

Det var mange farer og ulemper med fakler. De skapte brannfare og var farlige under lading med krutt. Berget ble sotet, så det var vanskelig å se sølvet, og luften ble dårlig.

Direktør Karl Fr. Böbert ved Sølvverket innførte lukkede oljelamper i 1841. De var utstyrt med bomullsveke og veketang. Disse var i bruk til 1911, da man fikk karbidlamper som ga et helt annet og mye sterkere lys.

Böbert var bergmester ved Blaafarveværket fra 1827 til 1840. Av regnskapene ser vi at det her ble innkjøpt tran i 1827, som ble fordelt til gruvene, Haugfoss pukkverk og fargeverket. Året etter ble det innkjøpt hele 480 pottar (1 pott = ca. 1 liter) fra Bergen. Det er derfor høyst sannsynlig at det var Böbert som innførte bruk av disse lampene også her.

Hva man brukte tidligere, vet vi heller ikke med sikkerhet. Høyst sannsynlig var det tyrifakler. Driftsmetodene og de tekniske hjelpemidler var nok mye de samme som på Kongsberg. Men her finnes i alle fall ikke tradisjon om bruk av åpne talglamper, og lamper av den typen er, så vidt man vet, heller ikke bevart på Modum.

Vi vet imidlertid at bergmennene brukte tyrifakler på vei til og fra arbeidet så lenge verket var i drift. Det stod et tre nord for Høgget som bergmennene strøk av og slokte faklene på. Det var like ved delet mellom gårdene Dølahaugen og Bergan, i skogen. Faklene var ikke alltid av tyri, men var laget av «beinkløvd gran», og de kunne brenne i flere timer.

Jo hardere de var bundet sammen, desto lenger brant de. Som regel var det tre vidjeringer rundt hver av faklene. Folk brukte også faklene til å skremme ulven, for den var redd varmen.

Kai Hunstadbråten:

Hallingen på Gruva

Etter Gotfred Skyliholt (1883-1982).

Så var 'e ein halling som ærbette oppå der. Han var så frøkteli gjerrig og kunne nesten itte eta.

Om hælja jikk 'n neri bygda å fekk si sur mjælk som 'n høldt på å drakk. Han kjøfte med si non liter som 'n sku ha i veka og ga to øre litern. Når 'n måtte eta litt, så var 'e bare graut, som 'n kokte oppi Sakkerhuset.

Når 'n hadde ærbet på Gruva i non mange år, så

bynte 'n vel å bli så svak a' sult at det bynte å leite på 'n. Så slutta 'n da.

Men så skulle 'n itte eta før 'n kom him te Hallingdæl, og den tid gikk det itte no tog. Han måtte jo gå hele veien. Så gikk 'n oppåver, å den tid 'n kom oppi Krøssera (= Krødsherad), så blei 'n så dåli (= dårlig) at han måtte legge si inn der, å så dø 'n. Så hadde 'n itte no godt a' di penga han hadde lagt si opp.

Arkivopptak 1963

Frå den «gode» gamle tida, ved Blåfargeverket på Modum

Under denne overskriften har Jakob Andr. Samuelsen offentliggjort et brev fra assistent Hans Christensen ved Blåfarvewærket i Fremtiden 1/9 - 1934. Christensen bodde på Aslaksby.

Samuelsen skriver:

«Detta brevet som kommer her nedafyre er verdt å lesa, då det fortel mykje i få ord om korleis arbeidsfolk hadde det før i tida, og viser oss at det då er gått litt fram i det siste 100-året.

Sjølve brevet fins i arkivet åt Blåfargeverket som Riksarkivet no har teke seg av.»

Det tyske selskapet som eide Blåfarvewærket, gikk konkurs i 1848, og verket ble overtatt av et engelsk selskap, Goodhall & Reeves, som drev det i noen år.

Det ble stor arbeidsløshet og stor nød på Modum etter konkursen, og dette brevet er skrevet i 1850. Det lyder slik:

«I Gaar var jeg paa en Skovbefaring lige til Huggvarden, og jeg gjorde da med det samme Touren omkring alle de Pladse omkring Gruberne, for at gjøre Undersøgelse om de der boende Folk kunde have sat sig i Besiddelse af Et eller Andet ulovligt fra Værkets Eiendomme. Under denne Tour var jeg ogsaa i Huset hos Værkets Fattiglem Ellev A., der er boende paa Tandbergeie, for at undersøge hvorledes der stod til med denne Familie, hvilket jeg med bitter Vemod maa beklage.»

Det var plassen Ellestua han besøkte. Den ligger nordvest for Huggvarden, eller Skuterudhugget som denne ble kalt før, mellom plassene Hasselmoen og Elenstua. Det var Ellev Aslaksen og kona Caren Eline Nilsdatter som bodde her da. De kom fra Kongsberg til Modum i 1835. De bodde på forskjellige steder før de kom hit. Bygsel til denne plassen fikk de i 1847, men de hadde da bodd her noen år. De hadde sju barn. Ellev Aslaksen døde i 1860, 57 år gammel. Enken solgte bygsplassen i 1864 (opplysninger i Leif Helleruds bok «Folk og boplasser rundt Skuterudåsen». Espaa 1993).

Christensen fortsetter i brevet:

«I Begyndelsen af Juli Maaned d. A. da De var denne Familie saa gunstig og af Værkets Fattigkasse forstrakte den ældste Datter med Klæder til hendes forestaaende Confirmation, da skrev jeg Dem til, at Armoden hos denne Familie var saa sort som den ikke kunde males sortere paa en Tavle, men ved min

sidste Nærværelse hos denne Familie, da maae jeg med Oprigtighed tilstaae, at jeg syntes rigtig at Armoden i dette Huus var langt sortere end sort ogsaa.

Med det samme jeg kom ind af Døren, saa fik jeg først se 2 Børn, paa 6 og 3 Aar, lagte ganske nøgne i en Binge, som var gjort i den ene Krog af Huset, og som var fyldt med noget Halmbøs, og over dem var kastet et Stykke af en meget gammel Pjalte, som havde været af et Sengklæde.

I en saadan Tilstand maatte disse stakkels Børn finde sig i at ligge den hele Dag, saa at de i alle Dele lagte paa samme Maade lagte som Svin – Griser - ligger.

Hvorledes den øvrige Familie ligger om Natten, kan jeg ikke med Bestemthed sige, da hverken Mand eller Kone var hjemme; thi de var borte og vilde søge efter at faa noget Mad til sine mange smaa; men jeg saae ikke hverken Seng eller Sengklæder der i Huset, og saaledes antager jeg at den hele Familie maatte ligge som de her omtalte Børn.

For øvrigt, hvor jeg vendte mine Øine her i Huset, saa havde Alt Udseende til at denne Familie maatte føle det dybeste Savn paa selv Livets første Fornødenheder. Skal denne Familie ikke krepere eller bukke under for Nødens tunge Byrde, saa maa hans Understøttelse meget betydeligt forøges indtil en Bergmands almindelige Løn, som han fortjener ved Arbeide.

Da denne Mand er tjenlig til Scheidning paa Gruberne, saa skal jeg herved atter tillade mig, paa det Indstændigste med bitre Vemods-Taarer i Øinene at bringe i ærbødigt Forslag, at denne Mand, der har Kone og 6 Børn til Forsørgelse, maatte blive antaget i Arbeide, hvorved han da kunde være Værket til Nytte og lette Værkets Fattigkasse, som nu yder ham 2 Spd. i bergmaanedlig Understøttelse og som tillige en end uundgaaelig Sag for Værkets Fattigkasse, at hans Understøttelse maa betydeligt forøges.

Med den inderligste Bøn maa jeg i dybeste Ærbødighed anholde hos Dem og den respective Værkseier Hr. Goodhall, om De af Naade og Barmhertighed over denne Familie, ville lade denne min inderlige Bøn hos Dem blive bønhørt.

I det bedste Haab om et gunstigt Resultat tegner meg mig med al Høiagtelse

Deres meget ærbødige
Christensen.

Aslaksbye, den 5te Octbr. 1850.»

Frå gamle dagar

I 1932 utga Andreas Mørch boka «Frå gamle dagar. Folkeminne frå Sigdal og Eggedal», som nr. 27 i Norsk Folkeminnelags serie. Her finnes og litt fra Modum, som vi gjengir her:

Lussiferda

«Med det samma et menneskje blir fødd, er det sett hå lang tid det skal leva. Kjem det tor verda føre den tida er gått, må det gå att på jorda til tida er til ende.

Lussiferda er ei ferd tå slike døde som går att. Ho Guri Russerompa er med i denna ferda, men håss ho Guri ser ut, veit je ikkje.

Lussiferda fór i lufta, og skulde reise med levande folk om døm ikkje passa sei. Når ho kom i lufta, skulde ein legge sei ned på marka og rette armane frå sei så ein vart som ein kørs. Da skulde ho ikkje anse ein.

Det hendte med han bestefar tente på Fossum. Ein kveld kom mannen der og bad han bestefar å gå med et brev til ein gard på den andre sida tå kjærka. «Men møter du noko, skal du ikkje snakke, men gå tre steg attende og snu dei på høgre sida,» sa mann til'n.

Detta var kvelden, og det tok til å bli litt skrumlint (skumt). Klokka var mellom elleve og tolv da han kom nedi dalen like før ein kjem fram til Heggenkjørka (Modum.) Der møtte han ei likferd. Ho kom frå kjærka, og var på heimattveigen. Han bestefar stana, og gav sei til å lure på om nokon vart gravlagt slik midt på natta. Det var et langt følgje. Fyst kom ein mann som kjørte likhesten. Han hadde vogn. Men alle dei andre rei. Alle, som kom framom'n, sputta på'n. Den siste i ferda, var ei jente. Hennar kjente'n bestefar med ein gong. Ho var fostringssystem hans. Ho hadde druknast i ein foss nokon år før. Da han bestefar såg hennar, vart han redd, men han gjorde som mannen på Fossum hadde sagt. Han steig tre steg attende og snudde sei på høgre sida.

Døm gjorde han ikkje noko.

Denna ferda var Lussiferda. At gjenta var med, kom av det, at ho var kømmi for tidleg tor verda. Ho laut gå att så lenge til hennas tid kom.»

Og så en historie om ei jente som ble bergtatt:

«Det var på ein gard på Snarum. Der var husmannskjæringa nedpå jordet og skar.

Med ho stod i åkeren om dagen, kom det ei padde og la sei i veigen for ho. Denna padda valtra og valtra der kjæringa skulde gå. Ho tok og preka ho unda fleire gongar. Til slutt hadde ho sagt det til padda:



Tegning av Arne Sørensen.

«Nå kann du gå, så skal je vera nærkona di når du kjem i barseng.» Padda valtra ågarde.

Det vara ei lang tid. Så ein dag kom det ein mann heim til plassen til kjæringa og vilde ha ho med sei. Men nei, kjæringa vilde ikkje. Jau, ho skulde vera med, for kjæringa hans skulde ha barn.

«Nei», svara kjæringa, «je har ingen snakka med om slikt.»

«Men hugsar du ikkje det da,» sa mann, «da du stod nedpå garden her og skar?»

Så hugsa kjæringa padda, og lovas til å følgje. Ho kunna nå ikkje anna, når ho hadde lovd det.

«Men nå er det langt å gå skal vi nedom brua,» sa ho. Døm måtte over Snarumselva.

«Vi få va' elva,» sa han.

Da døm kom til elva, tok han kjæringa på ryggen og la til å va'. Da døm kom midt uti elva, vart ho redd, og han sa det med slikt grovt mål:

«Han er stor Snarumbekken nå». Så la han att-til å va'.

Døm kom vel til lands, og hadde et stykkje å gå. Om ei stund kom døm til ei lita stugu. Der var det barselsnød. Kjæringa tok imot ungen og stella den, og det gikk godt.

Men så vilde ho som låg ha noko mat, og bad nærkona å finne til noko. Men det var ikkje mat der, og heller ikkje anna mjøl enn noko grovt som det ikkje gikk an å eta. Da ho ikkje fant mjøl som var etande, sa ho det til mann:

«Du får reise heim til oss og ta noko mjøl tor byggmjølhølken.»

Han tok et spann og drog. Han var borte ei stund. Da han kom att, hadde han ikkje noko mjøl.

«Men har du ikkje mjøl?» sa kjæringa.

«Nei, du hadde kørsa og krikla over,» sa 'n, «var det så je skulde hatt mjøl med mei, måtte je ti'i heile hølken.»

«Du får ta gveitemjøl tor den vesle hølken,» sa ho. Han skar ågarde att. Denna venda kom han att med

mjøl. Ho koka mat og stella kjæringa, og alt var så vel.

Nå tenkte kjæringa å reise om kvelden. Men det fekk ho ikkje løv til. Det var så seint. Ho skulde vente til om mårån.

Om mårån ho skal reise, sier han det mannen:

«Je har ikkje anna å betale dei med, men du skal få den beste kua je eig og har. – Nå får du sjå dei vel føre. Je vil dei ikkje noko vondt, men med det samma du kjem ut med kua, må du kaste dei til høggre sida, for da kastar je et gloande jarn etter dei. Og når du kjem til grinda, må du au kaste dei til sida, og da må du vera heit, for da skyt vi.»

Ho slapp vel gjennom døra og grinda. Kua ho hadde fått, var ei god ku. Ho trivdest godt på husmannsplassen. Men tussefolka merka døm aldri meir til der.»

Denne historien er også oppskrevet fra Modum, i en litt annen variant. Se Jakob Andr. Samuelsen/Kai Hunstadbråten: Gamle moinger og andre følk. Tradisjon frå Modom. 1994, s. 174-176.

Andreas Mørch:

Per Hovenga

Fra boka «Frå gamle dagar. Folkeminne frå Sigdal og Eggedal.»

Norsk Folkeminnelags skrifter nr. 27. Oslo 1932.

«Hovengen var frå Modum, men han var mykje i Sigdal. Han er blitt hugsa for styrken sin.

Det var nokon karar som høldt på med ein kvennstein. Døm skulde ha'n opp ein bakke, men han var for tung. Så kom han Per dit og vart ståande og sjå på døm ei stund. Da han hadde sti'i der ei tid, sa han det:

«Di har vel ikkje et reip som vi kunde tre' gjennom auge på steinen?» Jau, døm hadde et. Døm fant det til og smetta det gjennom steinen og laga rennesnuru på.

«Hjelp mei nå karar så je får'n oppå ryggen!» Da døm endeleg fekk sliti stein oppå ryggen hans, bar Hovengen kvennsteinen opp bakken og la han der han skulde liggi. Han vog over to skippund.*

Det var ein oppi Rollag døm kalla Bronstølkjempa. Han vilde vera slik ei kjempe. På ein auksjon dreiv han og spretta sei frampå gølvvet. Han var til og tok borti nokon ver. Han Per Hovenga satt der og. Han brydde sei ikkje noko om denna karen, enda han var til og spretta'n på kjakan gong etter gong.

Til slutt sa han det, Hovengen:

«Nå har du spretta mei så mange gonger, at nå vil

je sprette til dei ein gong.» Han la til Bronstølkjempa på kjakan med flate handa, så han stupa stad. Han prøva til å oppatt, men han makta ikkje å reise sei. Enda da slo han Per bare med flate handa. Han hadde ikkje lov til å slå med knyttnevan. Han hadde sli'i av kjakabeinet på ein mann ein gong. Etter det vart han nekta å slå med anna enn flat hand. I andletet til Bronstølkjempa syntet det sei draget etter fingrane. Halvhuda var borte.

Ja, Gudbrandsongutten var sterk, men da han råka på han Per Hovenga frå Modum, vart han fin gutt.

Døm møttast på veigen ein stad han Gudbrandson og han Per Hovenga. Døm kjørte begge to. Men så var det så trongt der døm møttast at døm kom ikkje fram uten ein måtte i snøhaugen. Da steig Gudbrandson tor slean og gikk fram og skuva til Hovenghesten så han valt uti snøhaugen.

Da spurte Hovengen:

«Hå er det for slags følk som fer slik fram?» Gudbrandson sa da namnet sitt.

«Je e'n Per Hovenga, je,» sa den andre. Da vart Gudbrandson spak. Han måtte nok be om tilgjeving med det samma da. Han tørde ikkje by sei fram til'n Per Hovenga.»

* 1 skippund = 159 kg, red. anm.

Fra Blaafarveværket for 150 år siden

Gustav Peter Blom (1785-1869) var politiker og topografisk-statistisk forfatter. Han var amtmann i Buskerud 1831-1857, Eidsvollsmann og stortingsmann. Han var medlem av en rekke komitéer og kommisjoner og må regnes som en av tidens ledende næringspolitikere.

Men det som kanskje har gjort ham mest kjent, er hans mangfoldige forfatterskap. Hans store bok «Das Königreich Norwegen. Statistisch beschrieben», som det her gjengis et utdrag av, kapitlet «Das Blaufarbenwerk auf Modum», i norsk oversettelse, ble av kong Carl Johan belønnet med en gullmedalje.

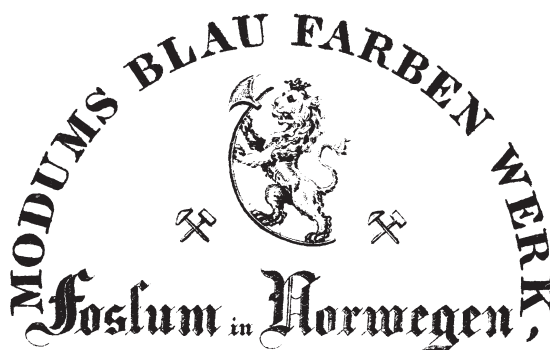
Etter at man hadde oppdaget kobolten på Skuterud i Modum i 1772, gikk man i gang med å bygge opp et blåfargeverk på Fossum, ca. $\frac{3}{4}$ mil fra Skuterud, ifølge en kongelig resolusjon av 1. april 1776.

Til dette formål kjøpte kongen gården Fossum med tilhørende vannfall og skoger for 30.000 riksdaler. Imidlertid gikk det langsomt med oppbyggingen av verket, og først etter at den innkalte Georg Christian Bernstein fra Carlshafen i Hessen hadde overtatt forvaltningen av verket som overinspektør i året 1783, ble innretningene satt i stand med store omkostninger.

Verket ble drevet for kongens regning, hadde sin egen jurisdiksjon og stod under en kongelig forvalters styre, som igjen var underordnet regjeringen i København. Ved verket var videre ansatt en lege, og her var opprettet skole for barna til arbeiderne. Til tross for de uforholdsmessige administrasjonskostnader som alltid er forbundet med industrianlegg på statens hender, ble verket drevet med overskudd.

Produksjonen utgjorde i året 1791 2.281 $\frac{1}{2}$ centner (1 centner = ca. 50 kg) blåfarge, til en verdi av 24.623 riksdaler, og i året 1792 2.817 centner til en verdi av 38.709 riksdaler.

Krigen i 1807 hadde en uheldig innvirkning på verket, og etter at Norge ble skilt fra Danmark, ble driften redusert. Kongen av Danmark hadde pantsatt det 9. juli 1813 for 250.000 Mark Hamburger Banco til auditor Steen Andersen Bille. Han overdro sin fordring 16. i samme måned til kjøpmann Peter Wilhelm Berg i Göteborg. Selv om fordringen ifølge konvensjonen av 1. september 1819 §9 og likvidasjonsakten av 20. april 1820 §2 skulle strykes av kongen, gjorde kreditor sin rett til panting gjeldende, og denne ble tilkjent ham av norske domstoler. Verket ble ved auksjon kjøpt av bankieren C.W. Benecke i Berlin og øvrige medinteressenter.



Brevhode fra Blaafarveværket.

Selv om produksjonen i årene 1813-1819 bare utgjorde 7.550 centner eller i gjennomsnitt pr. år ca. 1.080 centner, er overskuddet for disse årene likevel oppført til 105.091 spesiedaler eller 15.013 spesiedaler pr. år.

Da verket kom over på private hender, begynte en blomstringsperiode, og erfaringen har bekreftet en uttalelse av den berømte professor Hausmann, som ytret følgende i sine meddelelser om Norge i året 1806, i det han beskriver den daværende høyst midelmådige drift av dette verket: «Det står kanskje enda en gang foran en svært blomstrende periode, hvis det skulle lykkes en spekulant å spille det over fra kronens hender og over i hans egne.»

Under de nåværende eieres forsiktige og sterke administrasjon har Blaafarveværket hevet seg til et av de betydeligste fabrikanlegg i Norge. Ikke bare arbeiderne ved verket i et antall av mer enn 700, men også deres hustruer og barn samt kjørekarer og mer tilfældige arbeidere, som kan anslåes til minst 1.500 mennesker, finner her, ikke bare nødvendig, men ofte et rikelig utkomme. Og da man her har den rosverdige ordning at samtlige arbeidere hver måned får sin lønn i kontanter og ikke som alle slags varer, så er det forståelig at det utfolder seg en livlig trafikk mellom arbeiderne og de andre innbyggerne i distriktet som strømmer til.

Den såkalte lønningsdagen gir et muntert og interessant skuespill, og gir et sikkert bevis på verkets blomstrende tilstand og gagnlige innflytelse på omliggende egn. Blaafarveværket er en rik og sikker inntektskilde som har ført til et betydelig omløp av penger i dette området og hvis statsøkonomiske verdi ikke kan bestrides av den omstendighet at en betraktelig andel av overskuddet tilfaller utenlandske eiere. For bortsett fra den forholdsvis lille sum som

av denne grunn går til utlandet, så er det bevislig at denne bedrift hvert år setter den runde sum av 60 til 70.000 spesiedaler i omløp i distriktet, en sum som er av desto større betydning for Norge, da den i sin helhet vinnes fra utlandet. For mens alle råmaterialer som er nødvendige for produksjonen blir tatt fra fedrelandets jord, går samtlige fabrikater derimot, med unntak av noen få centner, over havet til fjerne land.

Koboltmalmen, hovedmaterialet for fremstilling av blåfarge eller smalte, blir utvunnet på en forekomst i nærheten. Selv om malmen er fattig på kobolt, kan den levere uuttømmelige mengder i mange år, da den er så usedvanlig mektig og har en så lang utstrekning. Malmene inneholder ikke mer enn noen få prosent brukbart materiale. Men i dette faktum finner man forklaringen på at dette verk, som bare har en produksjon knapt så stor som ethvert av de større tyske blåfargeverk, likevel må ha i det minste tre ganger så stort antall bergarbeidere for å kunne holde tritt med størrelsen av produksjonen ved disse utenlandske verk.

Imidlertid har malmen en fordel som ikke skal overses. Koboltglansen på Skuterud forekommer bare blandet med glimmerskifer, men ikke slik det vanligvis er tilfelle, sammen med metalliske substanser som er skadelige for farge. På den måten blir produktet bedre og fremstillingsprosessen enklere. En svært ren kvarts forekommer i store mengder i nærheten av kobolten. Verket er forsynt med rikelig brennemateriale og pottaske fra egne skoger og fra

omegnen. Og et usedvanlig rent vann til vasking av smalten renner forbi verket, og dette er også rikelig som driftsvann for maskinene.

Transporten av produktene til Drammen er kort, ca. tre mil, og den foregår for det meste på elvene. For å kunne sikre driften av verket også i en fjernere fremtid, skal det i de senere år være drevet inn stoller og utført andre undersøkelser med store omkostninger. Derved har man kunnet konstatere med tilfredshet at malmforekomsten strekker seg dypere ned og inneholder mer kobolt enn man trodde for kort tid siden.

Malmene blir bearbeidet videre i seks pukkverk, og produktet fra disse kommer som slig til den egentlige fabrikk eller hytten. Her blir disse underkastet en oksydasjonsprosess ved at de blir blandet i bestemte forhold med kvartssand og pottaske og smeltet til et blått glass i store digler av leire. Dette glasset blir pukket og malt, og melet endelig tørket og siktet, og dette gir den vakre blå fargen som under navnet smalte har gjort det til en ettertraktet handelsvare.

Fabrikatene blir markedsført under bestemte merker alt etter finheten, f.eks. HHHFC, HHFC, HFC, FC, HHHFE, HHFE, HFE, FE, MC, ME, OC, OF, HFS, FS osv. Den gjennomsnittlige årlige produksjon ved dette verket beløper seg til ca. 3.000 centner, for det meste av de fineste fabrikater.

Samtlige fabrikkbygninger er i de senere år blitt bygd opp solid og fornyet med store omkostninger.

Nils Sunne:

Mandlene

Jeg vokste opp litt ovenfor Haugfoss hos mine besteforeldre, som hadde et lite småbruk. Bestefar arbeidet på bruket fra han var 12-13 år. Jeg hadde ofte vondt i halsen - mandlene ble det sagt. De måtte tas, sa de til meg.

En sommer kom en tante av meg hjem på ferie. Da ble det bestemt at hun skulle reise til doktor i Vikersund med meg. Der var det en doktor som ordnet med mandler. En dag skulle vi dra. Vi tok rutebil til Åmot stasjon og videre med tog til Vikersund.

Det var kort vei til legekontoret. Der satt det mange folk og ventet. Skal alle disse ta mandlene, tenkte jeg. Jeg tenkte ikke på at det kunne være andre sykdommer de hadde.

Etter en stund kom legen ut og sa «Værsågod»! Da min tante fikk se doktoren med et blodig forkle, tok hun meg i armen og gikk ut av kontoret. Vi reiste hjem med mandlene i behold.

Jeg har mandlene fortsatt etter 80 år. Ikke har de laget noen «sprell» heller.

Fra Blaafarveværkets siste år

Tre moinger forteller

Thea Halvorsen (1879-1975) var født og oppvokst på Gruvene (i Gruvebygningen). Der var det fire leiligheter i første etasje og en i kjelleren. I den bodde Thorvald Syversen. Andreas Ellingsen (Theas far) bodde altså med sin familie i den ene leiligheten i første etasje. I den neste bodde Olaves Syversen, så Martin Syversen, og ved siden av ham bodde stiger Andreas Krogsrud. Før han ble gift, bodde han i Steinstua sammen med sin mor.

I Gruvebygningen var det stue og kjøkken i leilighetene. Brønnen lå langt unna, rett ned for A-huset, men det var godt vann.

I annen etasje i A-huset var det skole i gammel tid. Theas mor og et par av hennes søstre hadde gått der. Brekke var lærer.

En gang var det dokketeater der, i skolestua. Det var Jeppe på bjerget som ble vist.

Thea gikk på skolen på Skuterudflata. Da gikk hun forbi Skuterudpukkverket. Der var det forskjellige bygninger, to kaltes pukningen og en rittingen. Unge gutter satt på Klaratråkka og pukket stein. Gruveklokka ringte først kl. fem om morgenen, da arbeidsdagen begynte, så kl. 12 til middag, kl. ett (13), da var det arbeid igjen, og kl. fem (17) ved arbeidsdagens slutt.

Stier'n (stigeren) hadde kontoret sitt i den sønste enden av sakerhuset. Folk fra Sigdal og Simostranda «låg der hele veka». Om vinteren måtte de fyre om natta. Der var en stor ovn, og karene lå i huskene som hang i tau i taket, med klærne på og et tvertre til pute. «Dom brukte hvite skjorter, som blei skitne og svarte.» De måtte lutkokes, «men det var itte mulig å få lett i de».

Thea Halvorsen husket eksplosjonen i 1888, da krutthuset gikk i lufta. Det var like før middag. Huset lå nordøst for bergmesterstua. Hver St. Hans var det tur fra Flata til Gruva.

Arkivopptak 1963

Kristian Eriksen (1879-1970) var sønn av Erik Furua fra plassen Furua ved Bøen, men bodde seinere på Nymoene. Erik hadde arbeidet i gruvene, men kjørte seinere for Blaafarveværket.

Kristian forteller om «stullbrenning» (fyrsetting) i gruvene.

«Stein sprakk utta værdden (varmen),» sier han, og fortsetter: «Han Nils Petter Breskehauen var sjef for ungfanta.»

Kristian forteller også om sakerhuset der: «Det var fælt og uvant der som folk låg den tid. Det var bare sånne husker som hang i drommer. Der låg dom med fulle kler når dom hvilte. Det var itte no sengkler. Dom tok jakka si under hue.»

I huset var det to rom, kammers og stue, og han sier: «Dom låsserte itte der (i kammerset), dom hadde maten sin der. Dom gikk him og henta mat, og dom blanda opp sur mjælk te tysstedrekke. Den var akkorat som mysu. Mjælka hadde dom i flasker; dissa var lægga med i' (et) spunshøl oppå.»

«Dom bynte ved femtia, og mange låg der.» Og så forteller han videre at gruvearbeiderne brukte fakler til lys på vei til og fra arbeidet: «Dom spikka tyrifakler og kom akkorat som i' (et) fanetog. Så blei det tranlamper, feitølje te fyring, rauk førferdelig.»

De som pukket stein, hadde 25 øre pr. tønne. Det var en slags bane over Stulldammen (Aslaksby dam). «Dom fylte i veggane ved Stulldammen. Så var det drom derifrå og ned te Bærjan-pukkverket. Full kasse gikk ned, og tom kasse gikk opp. Ved Haugfoss var det pukkerk. Det er nedriven.» Eriksen husket også lirekassemannen Kasper Braathen, som også besøkte Nymoene. «Han låsserte my hos 'a Jørgine Oter. Han var bror te gærver Braathen i Høkk Sund, en spe mann med my penger.»

Han husket også Postebruer'n, som «ligna på Nu (Numannen eller Andreas Mehlum som han het), var no av samma ulla, gikk og subba rundt.»

Kristian Eriksen hadde også vært idrettsmann, kanskje mest skiløper. «Je hok i Dælabakkane. Da hok je i lag med 'n Kal Dærn (Karl Dahlen), og så var det ein som hette Orre, han var agronom på Breivik.» Der hoppet de 17-18 meter på askeskier med rørbindinger, «to rør jamsis og sydd lær utapå og klype foran». De hadde også askestaver, skar av fiskestenger.

Arkivopptak 1968

Emil Madsen (1875-1964) var født i Haugfoss hvor faren var møller; men han vokste opp på Nymoene, fra fireårsalderen.

Han forteller at noen gruvearbeidere gikk fra Nymoene til gruvene, og at man kjørte den pukkede malmen fra pukkerk under Haugfossen opp bakken og over brua og så ned på Sand.

Madsen pukket stein en dag i uka, fikk fri fra skolen den dagen. Han gikk på Nymoene skole for lærer

Brekke. De gikk hver dag, de store om formiddagen og de små om ettermiddagen. Han tjente til konfirmasjonsklær med pukkinga.

Han var ved tresliperiet da det kom i gang. Det var mange faste folk. Men det var slik at hvis man var ansatt i to år, hadde verket ansvar eller forpliktelser overfor vedkommende. Derfor ble en del oppsagt før to år var gått. Så kunne de være borte i to år og komme tilbake. De betalte to øre av krona til skole og fattigvesen.

Det var servering av mat og kaffe og litt brennevin i underetasjen i butikken. Maline Spiten serverte. Hu var brei og tjukk.

Hestekjørere stanset her og handlet i forbruksforeningen. Bestyrer var Erik Kopland, og hans datter stod i butikken.

Klokka på Sand ringte til middag kl. 11. Madsen forteller om masovn og kalsinerovn på Sand, og om at han som gutt så på tapping av «metall».

Det var dans på Nymoen dengang, først på «Ergensalen» (i Irgensbygningen) og seinere i Tangen-

gården. Midt i 1890-årene fikk de dansegulv på Sletta. Direktør Gottschalk ved Blaafarveværket skaffet materialer, og skipper Johan Kristoffersen som var utlært tømmermann, satte det opp .

Den såkalte paraplyen med en stokk i midten, som var en musikkpaviljong på Fossum, blåste ned fordi stokken var blitt råttten. Den ble satt opp igjen på Sletta, i 1903. Det var musikk i paviljongen der også.

Her var det dans hver lørdagskveld. Det kom folk fra alle kanter, og det var noe slagsmål, så de hadde ordenspoliti. Og så var det St.Hans-leik. Folk hadde fri om ettermiddagen og fikk ei halv flaske brennevin i verkets tid. Da sliperiet brant i 1926, ble det slutt med dansen.

På skolen var det blandet sangkor, og på Nymoen var det også hornmusikk. Her var Madsen med. Martinius Plomaas startet denne og var leder, kanskje i 1892. De lånte penger av Præsterud og skrev til Tyskland etter instrumenter.

Arkivopptak 1963

Thure Lund:

Folkebad var stor gave i 1903

For 95 år siden var et bad på langt nær allemanns eie. Og da Modum Folkebad var ferdig til bruk i januar 1903, ble det sett på som en stor sak for bygda. Det var høytidelig åpning med hele herredsstyret på besøk, og fest om kvelden, der også herredsstyret var til stede. Den kommuneoppnevnte byggekomiteen var verter, og formannen dr. Jansen gav en redegjørelse om badesaken og overleverte badet til kommunen ved ordfører Knud Tvedt.

I Drammens Tidende 31/1-1903 kunne en lese følgende om høytideligheten:

«Modums Folkebad i Vikersund aapnedes i gaar 27 januar og overleveredes til Kommunen, der efter Beslutning skal drive Badet. Det er en storartet Gave, og fortjener Hr. Distrikslæge Rømcke og den virksomme Komite, D'hr Doktor Jansen, Th. Gustad, Gunnar Haugerud og Hans Viker Kommunens beste Tak.

Herredsstyret, der samme Dag hadde Møde, var oppe imiddags og besaa den velordnede Indretning, der gav et godt Indtryk, og enkelte tog ogsaa et Bad med det samme. – Om Aftenen blev Herredsstyret af Komiteen indbudne til en Festlighed paa Krona. Efter at Komiteens dyktige og virksomme Formand, Doktor Jansen, havde ønsket Velkommen, redegjorde han for Badehussagen og overrakte Badet til Kommunen.

Ordfører Knud Tvedt mottog paa Kommunens Vegne Badet og udtalte en varm Tak til Hrr Rømcke og Komiteen for den nyttige og store Gave. Videre talte Hr. Rømcke, Gustad, Smed Hovde, Røgeberg m. fl. Badet skal sættes i Virksomhed strax, og Herredstyret valgte paa sit Møde Hr. Apoteker Stang, Landhandler Røgeberg og Smed Hovde til at bestyre samme og fremkomme med Forslag til dets fremtidige Drift.»

Andreas Myrbråten forteller fra gamle dager

Andreas Myrbråten (1883–1966) begynte å arbeide på nikkelverket på Nakkerud i 1912. Seinere var han ved nikkelverket på Evje.

Deretter begynte han som skogsarbeider i Holleia. Han var en meget dyktig forteller, med en kjapp replikk og et malende språk. Han fortalte om arbeidet i gruvene og i skogen, om annet arbeidsliv i det gamle bondesamfunnet, om jakt og fiske og om originaler i bygda og hulder og skrømt – alt på en så mesterlig måte at tilhørerne kunne se det hele levende for seg.

Her er er noe av dette gjengitt i hans egen språkdrakt.

Bjønn i Hållia

Det var i våren (utt. våern) nittenhundreogni (1909) det, så vart det utskremt en hannbjønn oppi, nolafør Steinsvøllen. Han kom nolante den veien da. Den gikk 'n gamle Nils Tajet og je etter, men det var en vrien kar te å gå. Det var akkorat som 'n sku dri 'i tynne i snøen. Det var my snø enda, serru, mange steller. Vi gikk etter 'n helt ner te Koppåshauen og rundt ved Øyvanna, men spåra vart aldeles borte før oss. Vi kunne itte finne 'n igjen. Han Nils trudde sekert 'n hadde lagt si inn eller grøvi si inn på 'i stelle, i denna bratte Koppåshauen. Den er svær, bratt den, serru. Han hadde gått, ringa si etter alle de bare flekkane som var. Så vrien var 'n.

Forresten så er 'e (= det) bjønn i Spira vel stedi om vintern, som ligger der. Men hannbjønna, serru, er 'e itte godt å komma innåt. Dom har så fint vær da, serru, og så setter 'om (= dom) itte opp. Dom bare flyger unna, serru. Men binna setter opp med det samma den, serru. Det er ongane hu ske redde da, serru. Men dom fekk itte ongane i 1908 (skal være 1907 i august). Dom hadde gått te vanns i Uletjenn.

Dom hadde skøti binna fysst. Fysst så rappa 'n te bjønnongen som hang med læbben over en furukvist. Da hadde 'a jaga 'n. Og den dask i bakken, og så ga 'n ut en gvæl.

Med det samma kom binna da, serru, og da hadde dom nok arbe med den. Je har sitti under fellen te den, svær fell. Han Andreas Øderud har fellen etter 'a, han, serru.

Den var gammal; den hadde ei eneste tann igjen i kjeften sin, helles (= ellers) så hadde 'a tøggi tor si alt. Hu åt så my sauebein atte det kunne itte stå tenner heller.

Ja, fysst så hadde 'a gått neom Gravmon, og der hadde 'a ti tre sauer. De to hadde 'a fått dreft, men bokken den var så oppklora. Den hadde fått trengt si unneran gølvet så atte hu hadde itte fått dreft den. Men han hadde lange rip etter sidene, serru, s'atte (= så atte) dom måtte slakte 'n.

Men så hadde dom fint spår da, serru, med bikkjene, te dom kom oppåver te Grautåsen. Hu var så sint at – da hadde Ørun skøti a' (= av) 'a den eine læbben – hu gikk på Ørun i myra der og hogg kloa i ei bjørk, og den ryska 'a opp med rota og hevde 'a høgt i veret. Så sprekk var 'a. Det er den siste som er skøti i Hållia, det. Det var i skjella mellom juli og august.

Seterliv i Hållia

Det var jo svært liv det, veit du. i Hållia, [på] setærne. Je huser hver enda seter oppi Hållia var inngjerdt og masse kuer da, serru, masse kuer på hver enda seter, og denna hërre bjelleklangen og rautinga hørte ru (= du) om dagen da.

Det var i 1907. Da dreiv je og Nilsen a' og sette opp non hytter oppi i nêrheta a' Styggdæl. Da låg vi på Steinsvøllen i ei bu som kaltes før Russbua (= Ruds-bua), som telhørte Ru (= Rud). Det var det siste, kjer-ringa låg der. Da hadde 'a non og tjue kuer med si der. Det var det siste som je huser var no seterliv i det vi kaller før Hållia.

Men så var 'e (= det) Bråtavøllen da. Det var jo snaringsseter. Der låg dom jo på setra ifrå Hjermundrud og Stryken. Det var jo masse kuer der, og fire jenter var 'e der og. Det er det siste seterlivet som je huser i Hållia.

Det var 'tte eingong galer (= gjerder) lengre om setærne den tid, serru. Galane var rivi ner. Det var bare skigaler (= skigarder), det var itte no anna det.

Ja, da hadde je det kjekt da. Det er det beste je har hatt je har liggi i skauen, den sommarn. Før der hadde vi mjælk og gode greier da, serru, hel mjælk (= melkeringer) med svær, halvtomme rømmefell på. Ja, da levde je godt da. Hu Maren, hu kokte mat te oss da, serru, og vi levde som grever. Nå er den bua, Russbua, borte. Alle de gamle husa er borte der nå. Det var mange eiærer der, som hadde rettigheter på Steinsvøllen, serru. Det var Laupgåla og Ru (= Rud), å ja, det var så mange som hadde seterrett. Det var bare gongstig dit.

Det var etter at Heyerdahl kom det blei veier, og det

var disponent Paulsen ved Embretsfoss som var den drivende fjæra der, te å få vei te Hållia.

Men da var 'e en hel masse a' (= av) de eldre Hållikara som trudde det at dom var gærne begge to, da dom tenkte å bygge vei te Hållia. Å så no så lettvint! Det var jo umulig nesten når 'om sku lunne om høsten da, serru. Dom kjørte sundt flere turer på veien oppåver. Det var stubber. Dom hadde lunnedrag og stutting. Nå er 'e fin vei te Steinsvøllen.

Gade og Kongsrud'n

Han Andreas Gata på Ton, det var en fæl kar det, serru. Han var så gæern etter kvinnfølka.

Je huser han, ja, det er nå itte så førferdelig mange år [sea]. Je huser jo godt Gade, je. Han kom, da hadde 'a Berte Bergan her bole (= borte) vøri i Vikersund og henta en tøybonke. Han sku stampes her da, serru.

Hu kom med tøybonken under ærmen like i Børjenbakken, og der treffer 'a lisså godt Gade. Og han høgger tøybonken frå 'a og drar imøllom garn (= gjerdet) og så ner i Tveithagan. Og hu etter, og demmer (= dermed) så kneip 'n 'a, slo 'a overeine.

Men så var 'e 'a Anna Sandåker da, serru, hu budde ytterst på toppen på Børjenbakken hu, serru. Hu fekk høre skriken da, og så drog 'a agale (= avgårde) da, og der fant 'a si en svær staur, og da slo 'a Gade nesten kvekk ferderva. Da fekk 'n så my juling da, serru, at 'n ørka nesten itte reise si. Hu frelste 'a Berte, hu.

Han gikk bygda rundt. Je veit 'n var hime en fjorten dar a tre veker en gong imøllom og. På Åmmatt (= Åmot) var 'n og, alle stann. Han gikk å si på legd da, serru, no her og no der.

Men Gade var søkkande redd Kongsrud'n. Før hadde Kongsrud'n fått tak i Gade, så hadde 'n dreft 'n med en gong.

Du veit, Kongsrud'n var en veldig sprek mann det, serru. Og så var 'n så gæern på Gade bare før 'n var så slem ved kvinnfølka. «Jeg ske ta 'n Andreas Gata, og jeg ske drepa 'n med en gong,» sa 'n, hvis han bare fekk kloa i 'n. Ja, han var fæl han, serru.

Og så huser je engong. Denna Kongsrud'n var en fillefant, serru. Han låg og bada si i reinvannet te følk. Så var 'e nemme (= nede ved) Mon (= Moen), og så var 'e så godt drekkevann i denna bekken, serru. Og der sku 'n bade si støtt i denna kulpen.

Så tenkte je – je var vel en åtte-ti år den tid, og ja, je var nok sekkert det. Så hørte je jitti atte Kongsrud'n sku komma da, og da plokka je full lommene mine med stein, og så kræbba je oppi en svær svartorkalle som sto like ved denna hërre putten, serru. Og den var 'e så fullt a lauv på atte Kongsrud'n umulig kunne se meg oppi den. Men je klauv oppi den da, og rett som det var, så kom Kongsrud'n. Og så var 'e a med kleane da, og så sku 'n bade si.

Ja, je sleppte nå fysst, sekta inn en stein da så 'n sku ta bakein (= bakenden) på 'n. Men den kom litt gæli,

før det var non lauvkvister som tok imot 'n. Men så slefte je en tel, og den klassa te 'n midt på haleste (= hardeste) ballen da, serru.

Men da hevde 'n si opp. «Det er nok itte sekkert her,» sa 'n, nappa 'n klea sine og drog oppimøllom Nakkerudhaugen (utt. nakkeruhauen) da, heltopp naken. Han kledde si naken, han, når 'n sku gå inn te følk, serru, heltopp naken.

Je var så redd den mann je, serru. Men han vart høggede vill da, før som regel måtte 'n itte vise at 'n var redd 'n. Nei, da vart 'n så vederveddig sint atte. Hu mor kunne godt greie Kongsrud'n hu, når han var ugrei. Hu mor gredde 'n.

Jevværet (= geværet) var 'n redd da, serru. Han far hadde jevværet sitt hengandes oppå veggen. Det første 'n sporte etter når 'n kom inn, så var 'e om båsja (= børsa) var ladd. «Ja,» sa 'a mor, «den henger ladd støtt den.» Den var 'n så søkkande redd.

Årelating og tanntrekking

Ja, dom hadde denna herre bila dom koppa med da. Det var nå lissom det alminnelige det, kan je huse. Det var, mange kjerringer, dom kalte dom koppekjerringer, da rom (= dom) hadde bomull inni et ølglass, og så tok dom varme på detta. Når dom hadde fått høggi høl, så sette dom ølglasset over, og så saug detta hërre da, veit du. Det var årelating. Det var mest gikt dom brukte det før.

Men je huser godt alle de dërre. Det var mest kvinnfølka som dreiv med slikt no. Latebile kalte dom det før. Dom trekte opp en hana, og så høggede den neri.

Dom var fært (= fælt) rustete dissa hakane doms da, serru. Hakan jole (= gjorde) dom i smia sjøl. Det var flinke smeer (= smeder), serru. Han Kressen Bakkestua var første sort det.

Je såg hakan hass, den var 'e førsørje mi så mye rust på atte, blei itte pussa no, serru.

Han hadde 'n liggandes inni bygningen, inni skattølle var 'e alminnelig han hadde 'n, i skattølle sett, der måtte 'n ha hakan.

Det var ingen aen (= annen) tannlege i den tia da, serru. Han sette på denna hakan da og braut opp. Du veit, det blei sundrivi my. Men je kan aldri huse det at det var no gæli etterpå.

Han Kressen Øgarn dreiv og da, serru, med og trekte tenner. Når han fekk sett den ordentlig på og 'n fekk gjort den vri(e)n, så var tanna laus.

Han var itte fotsjuk

Ja, je huser 'n gamle Gudbrand Granum førtærte mi, det var nok fært i den tia, veit du, han førtærte mi, en gammal mann, han var i 70-åra, han, da var jo itte je melle (= mer enn) i væl 20 årsaldern, førtærte 'n mi det atte han dreiv a' og gjerdte i Gravmon (= Gravermoen).

Så kom 'a Siri, mor hass, og skreik på 'n atte: «Imorra får vi fremmen, Gudbrand,» sa 'a, «og je har itte kaffi te hælja,» sa 'a.

«Du får flyge ner te Branes (= Bragernes) og kjøpe kaffi,» sa 'a. Det var i Drammen altså.

«Ja, je ske komma, mor,» sa 'n, «bare je får tetta detta garshøle. Men det må je være fæli (= ferdig) med.»

«Og je fekk på mi og drog agale; je var himatt høg efta,» sa 'n Gudbrand te meg.

Han hadde skyldfølk på Strømsgodset, men der rakk 'n itte å komma innom, sa 'n. Men så hadde 'n trøffi en, og så måtte 'n inn da. Det var jo slektninger. Der ville dom te å raffinere mat te 'n da, serru. «Nei, nei, det ske de itte bry med,» sa 'n, «før je åt nettopp da je gikk himante,» sa 'n. Detta førtærte 'n bortpå Granavøllen, veit du.

Nisser

Ja, nisser var 'e nesten på hver gål (= gård) det, serru. Du veit, dom kokte graut da, serru, julekvelden. Det var dom nå så vederverdig førsektig med boli gålane her. Og så den grauten som nissen sku ha, den måtte være første sort – med fett på. Og hvis det itte det vart, så vart det gæli med dyra da.

Du veit, det var no[n] a' dissa revane, no[n] a' (= av) dissa husmenne som åt opp grauten, serru. Det er jo klart som dagen det. Dom tok grauten.

Det var en tre–fire husmenner på hver gål bolåver her det. Jada, nisser var 'e nok my a'. Det er no som aldri har eksistert, kan du veta. Tomter og nisser var det samma. Dom kalte 'n hautussen (= haugtussen) og. Dissa nissane og alt detta dërre, det er no je aldri har trudd no på.

Fjellsaga låg ved Henåa, litt åva (= ovenfor) Kølabbønn. Den er borte før massevis av år sea. Det var svær sag det, serru. Det var broren hass Krestoffer Fjell det, som hadde den saga der. Det var svær mur der og svær dam og. Je var nok mange gonger neri den dammen og fiska, je.

Det var nøkken det da, serru. Den var lei den. Han slo kløne om vasshjølet, så sto 'a da, serru. Fjeller'n var nå så grådig overtroisk. Så var 'n sta og fant en glohaug og kasta neri da, så måtte 'n sleppe igjen. Det var det eneste det, da måtte 'n vike.

Skromt

Je før min del, je låg i 'i seterbu, ja, det er jo itte før det at je er overtroisk, da hadde je 'n Odin, fuglebikkja mi da.

Så låg je på denna seterbua, og det var fært te vindvæ om kvelden da.

Da klokka var tolv, så flaug døra inn te mjælkebua opp, og så kommer 'e 'i halv rive som var abrøten – hue var like fint – den kom inn på gølvte te mi. Det var jo bare det fæle vindværet som var. Denna riva sto inni mjælkebua, den. Den døra flaug opp, den, serru, før det var så fryktelig te vind at je fekk itte engong værmen te å bie i ommen (= ovnen).

Ja, og da det lei om litt, så kommer ytterdøra opp, og inn kommer 'e en mann da, serru, med sånn en lavbremma hatt på si og støvler med splittane hengandes utapå, og etter hannom kommer 'e ei kjerring. Og dom gikk inn i mjælkebua. Så vart det stilt. Døra var igjen og.

Så sa je te 'n Odin atte, da var klokka tolv (utt. tåll): «Nei, Odin,» sa je, «nå er 'e andre følk som ska ha bua i natt, nå reiser vi,» sa je.

Og opp med mi, og så drog je oppåver seterveien et støkke da, oppå Søllfuruåsen (= Sølvfuruåsen). Det ligger en svær stein oppå der ved ei myr. Vi kaller det myra med den store stein. Der jole (= gjorde) je opp værme og la mi der te det lysna på morran.

Det er det eneste je har sett som je syns var rart. Og je låg og røkkte, serru. Lyset brant og, så je hadde itte liggi og drømt. Nei, langtifrå. Je var så lys vaken som je er nå.

Det var 'n Søren (utt. søern) Presterud da, serru. Ja, det er nå lang tid sea; han brente trekøl i Kallbuhalla. Det var den tid dom brente trekøl og selte te Verket (dvs. Ringerike Nikkelverk) det, veit du.

Han hadde lagt si te å sova, sa 'n; han snakka om detta mange gonger, han Søren te mi da. Han syns det var snårt (= snålt).

«Trøtt va je,» sa 'n, «og ressam (= rett som) det var, så skreik det imøllom (= igjenom) døra te mi,» på denna koia 'n hadde der ved denna mila si da, atte: «Nå er 'e værme i mila di, Søren,» sa det.

«Je brydde mi itte no om det,» sa 'n, «og la mi te å durme igjen. Og ressam det var, så skreik det igjen,» sa 'n. «Nå brenner mila di, Søren,» sa det.

Og 'n Søren opp, da sto mila i full værme da, serru. Så måtte 'n te åsså få på jol (= jord) da, få dytta høla igjen. Du veit, det sku itte brenne, serru, nei, bare ligge sånn å møre.

Ja, det førtærte 'n mange gonger.

(Han bodde først i Ringen og ble kalt Søren Ringen. Seinere giftet han seg og kjøpte Nord-Presterud og kaltes da Søren Presterud. Til slutt solgte han det og kjøpte Hellum. Da fikk han navnet Søren Hellum.)

Arkivopptak.

De første bilene

Jeg husker godt de første bilene. De var åpne med kalesje som kunne legges over når det var dårlig vær. Det var også sidetrekke som ble brukt når det var kaldt. Girstanga sto på yttersiden, slik at en, når sidetrekke sto på, måtte trø handa gjennom en spalte når en giret.

Håndbrekket sto også på yttersiden. Det var bare rent vann på radiatoren. Det hendte at vannet frøs mens en kjørte når det var riktig kaldt om vinteren - og det var det ofte den gang. Det var ikke selvstarter, og en måtte sveive i gang motoren. Når motoren var kald, var det ikke alltid den startet. Det var en ting en måtte passe på. En måtte sette tenningen på «lavtenning» ellers slo motoren tilbake, og en risikerte å få slått av armen. Det hendte min onkel da han skulle starte bestefars gamle Ford.

Bak på bilen var det et bagasjebrett som en kunne ha litt «last» på. Bak var det også plass til reservehjul. Jeg husker at postbilen til Sigdal hadde postseker bundet fast på bagasjebrettet.

Lastebilene var tunge og ristet fælt. De hadde hel gummi (uten luft) på hjulene, og en kan forstå at rystelsene ble store med de dårlige veiene en hadde da. Det gikk ikke fort, i 25-30 km pr. time kanskje.

Det var ansatt veivoktere som hadde sine streknings å passe. De brukt som regel sykkel og hadde spaden på bagasjebrettet. Spaden ble brukt til å fylle de verste hullene. Med passe mellomrom lå det pukkhauger som ble brukt til å fylle på veien når det var nødvendig. Disse haugene ble laget om vinteren av folk på nødsarbeid. Dette var en trist og kald jobb, og dårlig betalt var den også. Vi som syklet, var ikke

noe begeistret for pukken - den kunne lett ødelegge sykkelhjulene våre.

I vårløsningen var veiene ekstra dårlige, og det var ikke sjelden at bilene kjørte seg fast i søla. Jeg husker en vår jeg var med min onkel til Eggedal med varer til kjøpmennene. Det var i vårløsningen, og veien var dårlig. Da vi kom øverst i Sigdal, var det et sted i veien vi ikke turde å kjøre over. Min onkel stoppet og gikk opp i skråningen og hugg ned noe granbar for å legge i veien. Da kom det en Oslo-bil som ikke ville stoppe. Han kjørte på og satte seg godt fast. Vi hadde vanskeligheter med å få bilen løs.

Det var vanlig at bilene hadde med seg både øks og spade. Om vinteren var det nødvendig med øks fordi det dannet seg hjulspor som enkelte steder ble dype og vanskelige å komme opp av. Når en møtte en bil, var det ofte en måtte stoppe og hugge avvikende spor.

Den siste lastebilen med hel gummi som jeg husker, var den som kjørte «stoff» (tremasse) fra Haugfoss til Åmot stasjon. Der var det et sidespor med lagerhus som ble kalt «Sion» - hvorfor vet jeg ikke. Tremasseballene ble derfra lastet opp på jernbanevogner og sendt til en eller annen papirfabrikk. Da Haugfoss brant i 1926, ble det slutt på kjøringen. Om også bilen brant opp, vet jeg ikke.

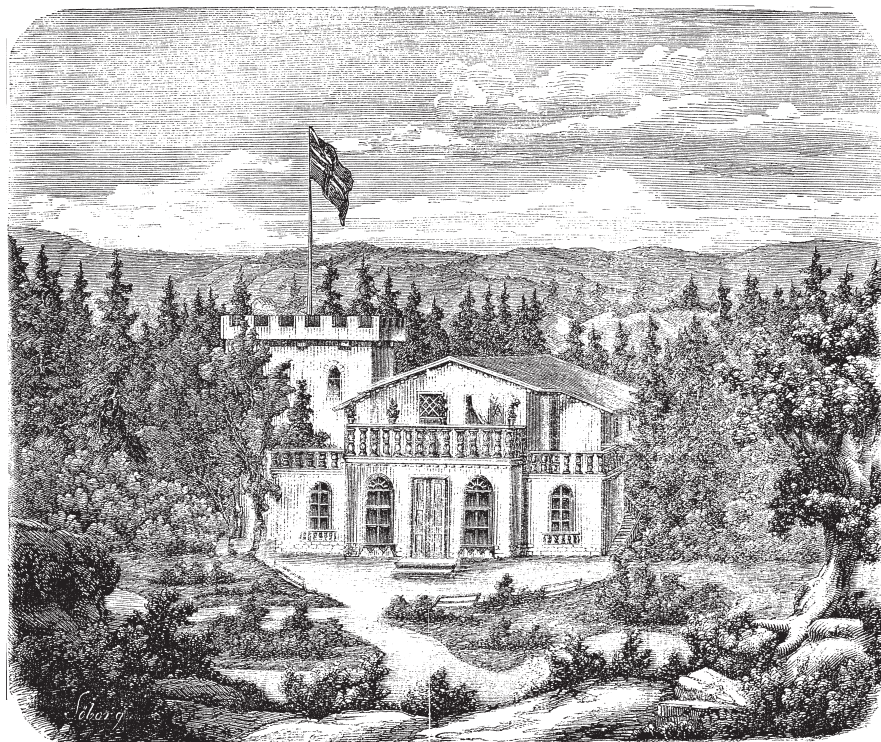
Det er stor utvikling til bilene i dag. Nå har de godt varmeapparat, automatisk gir hvis en ønsker det, behagelig fjæring og et helt annet utseende. Motoren er også helt annerledes med det moderne utstyret som er nå.



Den første bilen til Arne Bjølgerud på Åmot – en Pedalford.

Foto fra Erling Bjølgerud til kommunens fotoarkiv.

To dansker på besøk i Badet



St. Olafs Bad paa Modum. Xylografi av Anders Ludvig Søborg.

Illustreret Nyhedsblad Nr. 32 9/8-1857, s. 163.

Anton Heinrich Havemann Worsaae (1822–1886) var apoteker i Åbenrå og rådmann i København.

Jens Graver Thaanum (1829–1905) var språklærer og bibliotekar i Rudkjøbing.

Begge disse har skildret sin reise til Norge i 1870-årene i bøker*. Bl.a. besøkte de Modum Bad.

A.H.H. Worsaae (1872).

Han kom fra Odnes på vei til Modum:

«I Odnæs gik jeg om Bord i Dampskibet «Harald Haarfager» og seilede ned ad Randsfjorden; derpaa med Jernbane forbi Hønefossen og langs den deilige Tyrifjord til Vikersund, hvorfra jeg tog Skyds til St. Olaf's Bad ved Modum.

Badet eies og er anlagt for 15 Aar siden af Dr. Heinrich Thaulow. Det er en komplet nordisk Idyl, og man forbauses ved at see, at et saa smukt og stort Anlæg i saa kort en Tid har kunnet skabes ved en Mands Energi og Dygtighed.

Badet ligger i Modum's Præstegjeld, 5 til 600 Fod

over Havet, 8 Mil[e] fra Kristiania, 4 Mile fra Drammen og $\frac{1}{3}$ Mil fra Drammen–Randsfjord Jernbanestation Vikersund, med fast Skydsstation Krona, hvorfra god Vei fører til Badet. Beliggenheden er henrivende smuk i en deilig Park, omgiven af Gran og Fyrre-Skove. En Elv skynder sig tæt forbi Parken og danner faa Minuters Gang fra Badet et smukt og interessant Vandfald.

Til større Udflugter er der god Anledning, da det ligger i Nærheden af Hønefos, det smukke Ringerige, Krogkleven og mange andre høist interessante og seværdige Steder. Badetiden er som i Grefsen fra 1. Juni til 1. September, delt i to Sæsoner a 6 Uger, og Restaurationsforholdene ere ogsaa omtrent de samme.

Badet eier, foruden Kurhuset med Restauration og Hotel for Reisende, 8 Logihuse og for Familier 6 nette Smaahuse, i alt omtrent 180 Værelser; men desuden findes i Badets Nærhed Huse og Gaarde, hvor Værelser faaes til Leie efter Lægens Anvisning. Saa vidt jeg erindrer, kan Badet i hver Sæson modtage 250 Badegjæster.

* Worsaae, A. (H.H.): En Baderejse i Norge i Sommeren 1872. - Haderslev 1873.
[Thaanum, Jens Graver] Th.: Erindringer fra en Norgesrejse i 1873. Rudkjøbing 1873.

Dagen tilbringes omtrent paa samme Maade som i Grefsen, skjøndt Kuren her er en Del anderledes, da Brønddrikning af en jernholdig Kilde som Badet skylder sin Tilblivelse, her spiller en meget stor Rolle. De ved Badet vigtigste Kurmidler ere: Staal-, Fyrrenaale- og Myrgytiebade (Moorbäder) med Piskning af grønt Birkeløv, Indgnidning med Børste og Kildeslam, Styrte- og Douchebade og Overgydninger, Fyrrenaale- og Enebær-Dampbad i Kasser og i Skabe, do. Dampdouche, russiske Bade med eller uden Naaledampe, Indaanding af ætheriske Fyrre- og Enebærdunster, sød eller vinstensur Valle, svensk Sygegymnastik osv.

Kilderne, som forsyne Dampkedlerne og alle Bade, indeholde kulsure Salte, og i intet bekjendt Vand er Jernets Procentforhold lige over for de øvrige Salte saa stort som i Modumsvandet. Det smager forfriskende, drikkes som oftest 3 Gange daglig, og det kan drikkes i store virksomme Mængder uden Frygt for Kongestioner til Brystet eller Ulempe i Digestionsorganerne.

Dr. Thaulow opgiver de Sygdomme, som Erfaringen henviser til en Vallekur, til Naalepræparaterne, til Staalkilden, til Badet og dets mange forskellige Procedurer i Forbindelse med Brugen af fremmede Mineralvande eller medikamentes Behandling, til følgende: Svækkelse, Sindslidelser, Blod- og Vædsketab, mange Barselsenge, Blegshot, Blodmangel, Koldfeber, kronisk Diarrhoe, passiv eller svækket Hud med habituel Sved, Tilbøielighed til Forkølelse og rheumatiske, nervøse Smerter, for stærk Vækst, ufuldkommen Udvikling i Pubertetsperioden, Disposition til Brystsyge, mange forskellige Damesygdomme, Mave-, Blære- og Urinkatarh, Gigt, Asthma o.m.fl.»

J. G. Thaanum (1873):

«Fra Drammen gik det til Vikersund, Stationen ved Modum. Beskrive Landskabet, vilde kun være en trættende Gjentakelse af det alt tidligere Skrevne, – kun maa jeg med et Par Ord omtale Dramselven, langs hvilken Banen i en lang Strækning er lagt, og som frembyder flere Særegenheder. Den er paa sine Steder bedækket med Tømmerstokke (Træstammer), saa bogstavelig bedækket, at man paa dem kunde gaa over Elven. Hundreder af Skibsladninger ligge her rede til at gaa ned til Drammen, og langs Bredderne ligger Tømmeret, nu da der kun er lidt Vand i Elven, opskyllet hele Vejen, – og dog ser man sjældent Træer huggede i de Skove, man kjører igjennem, saa Tømret maa være kommen fra det Indre af Landet.

Ved Vikersund Station holder en Mængde Befordringer, Karrioler og Triller (to- og firhulede Vogne), som for 12 ss befordre til Modum. Dette

Badested er i en vis Henseende et Slags Klampenborg, – stor Koncertsal, ditto Restaurationslokale og flere Cottager i en Slags mig syntes – schweizersk-norsk Stil, til Afbenyttelse for de Gjæster, der ikke kunne finde Plads i selve Hovedbygningen.

Jeg besøgte en Bekjendt, som jeg vidste var der, og havde jeg ham at takke for, at jeg blev bekjendt med mange Ting, angaaende Badestedet, som jeg ellers vanskelig vilde have lært at kjende, ligesom han ogsaa var en verdifuld Cicerone. Strax om Aftenen, jeg kom, gik vi til Hovedfaldet af den i Nærheden værende Fos – Kagefossen – , hvor man kunde sidde Time paa Time uden at blive træt eller kjed eller have Lyst til at forlade Stedet. Hvad ser man da? Egentlig Intet! Hvad hører man? Heller Intet. Man stirrer og stirrer paa det skummende, fraadende Vand, som i rivende Hurtighed hvirvlende styrter ned mellem Klippeblokkene; Øjet er som fortryllet deraf, og neppe vil nogen anden Gjenstand tiltrække sig dets Opmærksomhed. Jo mere man stirrer derpaa, desto mere hendrages Blikket dertil – fast ligesom Fuglen, der, fortryllet af Slangens Blik, ifølge Fabelen nærmer sig denne mere og mere; – skummende og fraadende styrter Vandmassen buldrende ned; men det er en anden Art Brusen og Buldren end den, Havet afgiver. Der er visse afmaalte Mellemrum imellem Bølgernes Bryden mod Kysten; her er det den stadige Lyd, der virker paa Øret, saa det aldeles intet Andet hører, aldeles intet Andet vil høre, saa jeg med Føje kan sige: man ser og ser dog ikke – hører og hører dog ikke. – – –

Jeg overnattede paa Modum – (Restauratøren har nemlig nogle Gjæsteværelser at disponere over), – og ved Appellens Lyd Kl. 5 stod jeg op. En «Lurlblæser»* gaar omkring paa denne Tid og blæser ikke figurlig men bogstavelig hver Gjæst – (jeg mener naturligvis «Badegjæst»; men andre tilfældige Gjæster kan jo ikke hindres i ogsaa at faa godt af det) – et Stykke; – vist næppe Alle sige «Lurens Lyd er min Fryd».

Efter at min Ven havde nydt sin Morgenkvælgelse, besøgte vi «det stille Vand», Fossens Udspring, en yndig Bjergsø med fuldkommen spejlblank Overflade, hvilket har skaffet den sit Navn, kun yderst svagt kruset af en ringe Strøm. Fossen tager sin umiddelbare Begyndelse herfra og løber buldrende og skummende over og om de Granitblokke, som spærre dens Løb. Den «falder» paa en meget lang Strækning, hvorfor heller ikke Hovedfaldet er synderlig højt. Nu var der kun lidt Vand i Elven, og mange Stenblokke laa tørre, som bære Spor af, jævnlig at være overskylledee. Stor Lyst kunde jeg have havt til at besøge den ikke meget fjerne «Gravfos»; men Tiden tillod mig ikke store Sidespring. Naar der «flotes», skal det være overordentlig interessant at se Tømmeret komme ned ad den.

Parkanlæggene i den ydre Del af Terrænet, hvortil ogsaa Fossen hører, ere endnu kun i Vorden. Det vil

* På Modum ble han kalt «Luregutten.»

sige: Træerne ere tilstede, men Jordens Kultivering først paabegyndt, ligesom heller ikke Grupperingen er fuldendt; men hvad der er færdigt omkring Hovedbygningerne, giver Grund til at antage, at Mesteren forstaar sine Ting og nok vil faa det i Orden. Mesteren? – Det er Lægen ved Anstalten, der ejer denne og alt Omliggende, og som fra et Vildnis og en Ørk har forvandlet det til det dejlige Anlæg, der nu findes. – – –

Badene, der bruges her, ere tre Slags: – Vanddriking som Nr. 1. Vandet skal indeholde meget Jern; – gjerne muligt! mig smagte det nu akkurat ligesom andet godt, koldt Vand, – jeg maa ikke have «Vandsmag». For det Andet «Mudder- og Piskebade». Patienterne indgnides med Mudder, hvorpaa de faa saa mange Ris, som der kan ligge paa dem – 4 à 500 Slag hører til hvert Bad, – En mindes, som har drevet det til at tage 1400. Disse Slag meddeles af ligefremme Birkeris, som dog Bladene sidde paa, der imidlertid inden Processens Slutning ere piskede af; – der gives dog ogsaa dem, der for større Virknings Skyld forlange «Ris uden Blade».

Ovenpaa denne «Opfriskelse af Barndomserindringerne» faa de en varm Dosis, der sandsynligvis

– (om Forladelse, Hr. Doktor! hvis jeg ta'r fejl) – for at tage Mudderduften bort, er krydret med lidt Fyrreolie eller Æther, saa de blive til en Slags levende «Propperikrukker», og hvorved de værste Klatter skylles af dem, og derpaa til Slutning, for ikke at blive altfor balsamiske og ætheriske, faa de et koldt Styrtebad, der atter gjør dem til komplet hvide Mennesker, – saa let er det for en Neger at blive hvid.

Der ligger hele Dynger af brugt Mudder bag Badehuset, som vel i Nødsfald kunde bruges nok en Gang, – det ser i hvert Fald mudret nok ud.

Det tredie Slags Bade er Aandebadene. Olien af Fyrrenaale og selve disse forbrændes inden lukkede Døre, mens Patienten er derinde, og den udviklede Røg skal han saa indaande, – det skal nu altsammen være saa moderne sundt og styrkende! – Konsten stiger! Anstalten er meget stærkt besøgt og Lægen hører man almindelig omtale med megen Anerkjendelse af hans Dygtighed og Omhu for Patienterne.

Jeg antager nu iøvrigt, at en Sæson i Modum kunde være overordentlig velgjørende og gavnlig ikke alene for et svagt, men ogsaa for et sundt og raskt Menneske, og med denne Slutningsbemærkning tager jeg Afsked med dette dejlige Sted.»

Thure Lund:

Minneord om Andreas E. Disen

Det er i 1998 75 år siden landskapsmaler Andreas E. Disen døde. Disen levde kanskje litt i skyggen av de to andre store kunstmalerne fra Modum, Christian Skredsvig og Anders Kongsrud, men oppmerksomheten ved hans død og begravelse gav klar beskjed om at det var en anerkjent kunstner som var gått bort. Ved båren var det kranser fra nær og fjern, både fra private og institusjoner. Modum-maleren Anders Kongsrud hadde fått i oppdrag av Kristiania Kunstforening å legge deres krans på Disens båre. I Oplandske Tidende 27. februar 1923 har Kongsrud følgende innlegg:

«Ved Disens båre fik jeg uventet det hverv å pålegge den ærefulde krans fra Kristiania Kunstforening, og det burde jo været ledsaget med noen flere ord. Men da jeg, dessverre for meg, ikke er kjendt i

kirken, visste jeg ikke om det passet for en privat person å stå der å præke. Hvad jeg vilde ha sagt var: En stor mester er gått bort, en av våre mest trofaste. Han var ikke til høire eller venstre i sin kunst og gjorde ingen blæst om sit navn, men den moderne blæst formådde heller ikke å forringe hans gamle grundfæstede kunstnerry. Sogneprest Amlunds tale ved Disens båre tillater jeg meg å betegne som enestående. Den kunde kun vært fremført av en virkelig varm og høitbegavet kunstnersjæl. På kunstens vegne vil jeg her ved få takke Amlund for denne hans tale, som måtte gripe alle.

Farvel, kjære Disen! Du fornam nok min gode vilje, da jeg stod ved din båre.

A. Kongsrud.»

H.A. Foss forteller om julefeiring og Gregoriusfest

Hans Andersen Foss (1851–1929) ble født på småbruket Fossen i nærheten av Modum Bad 25. november 1851. Etter endt skolegang ble han ansatt som handelsbetjent og bokholder ved Skjærdalen på Tyrstrand. I 1877 utvandret han til Amerika, arbeidet på jernbaneanlegg, på farm om sommeren og som skolelærer om vinteren.

Vinteren 1883–84 skrev han boka Husmannsgutten, som ble trykt i mange opplag og lest i filler både i Norge og Amerika. Han skrev også flere bøker, var pressemannt og startet avholdsforeninger.

I 1886 ble han postmester i Portland, N.D. To år etter kjøpte han avisen Nordmanden i Nord-Dakota. Nesten med ett slag ble han en makt i statens politiske liv. Han hadde stor medfølelse med de små i samfunnet, og han var alltid å finne på deres side. I 1893 solgte han Nordmanden og drev også en tid avisen Nye Nordmanden.

Foss tjenestgjorde i flere år som Chief Clerk i staten Minnesotas Grain Inspection, med kontor i Duluth. I 1903 forlot han denne stilling og gikk inn i et privat kornfirma. I midten av 1920-årene trakk han seg tilbake fra forretningene.

Hans Andersen Foss døde i sitt hjem i byen Minot 9. juli 1929.

Da Modum-Eiker-laget holdt sitt årsstevne i Minneapolis 5. juni 1926, kunne han av helsemessige grunner ikke delta. Derfor sendte han en hilsen i form av en artikkel som ble trykt i Visergutten 1/7 s.å. under tittelen «H.A. Foss kjører til Modum og Eiker paa «Mindernes Bro». Minder fra Modum-Eiker Bygderne.»

Han forteller her om Modum, om prestegjeldet, jernbanestasjoner og industri, om kjente moinger, Modum Bad, Blaafarveværket, fra skoledagene m.m.

Først om julefeiringen:

«Det var alltid travelt før jul; mor og smaajentene hadde det travelt med at vaske og skure, brygge, bage og koge, mens vi smaagutter hug og stablet op store vedhauger til helgen, thi i julen maatte jo alt arbeide hvile. Vi saget og kløvet op og stablet op vedhauger saa høie som vedskuret, og alt gik med liv og lyst, thi «nu er det jul og glade dage».

Da saa vi far komme med det sædvanlige kornbaand, som han heiste paa stangen over laavebroen, og de glade smaafugle hadde vist ogsaa som en for-

nemmelse om, at det var jul, thi de kom i flokkevis og begyndte at nyde julekosten i kornbaandet og kvadratet og sang af hjertens lyst.

Saa lød det under stilheden klokkeklang fra Heggen kirke. Julen, den største af alle fester, blev ringet ind. Vi saa far lette paa luen og staa stille en stund, og vi smaagutter fulgte eksemplet uden egentlig at forstaa betydningen deraf.

Og nysneen begyndte at falde og drysse sit rene, hvide lagen over det stille og ophøiede julebillede, hvor der var idel glæde og fred – stille fred.

Der var ikke noget skraal eller rabalder, ikke nogen videre veksling af kostbare julegaver, som her i Amerika; men hver af os fik mindst et nyt klædesplag til jul, det slog aldri fejl. Og naar alle var blit vasket og kjemmet og vi satte os ved julebordet, da ledet far med andagt, hvorefter vi alle istemte julesalmen: – «Os er idag en Frelser født.»

Juledags morgen hørt dombjeldernes «Dingle-ding» paa kirkeveien til Heggen, og ved hjemkomsten fra kirken fik vi mere god julemad. Men ingen maatte arbeide eller gaa paa besøg første juledag; meget faa gik paa julebesøg anden juledag, men fra tredjedag og til «trettedagen» var der julefester og sammenkomster næsten hver dag eller kveld.»

12. mars var Gregormesse, og den ble feiret til minne om pave Gregor den store (540–604). Den var en viktig merkedag om våren og ble kalt Gregorius. «Ved Gregorius tid er dag og natt like vid,» sa man.

I et avsnitt om skoledagen forteller Foss ogsaa om feiringen av denne dagen:

«Jeg og mine søskende frekventerede Hole skolehus, beliggende ved hovedveien fra Vikersund oppover mod Snarum. Einar Brekke, søn af den gamle og ærværdige lærer og kirkesanger ved Heggen hovedkirke, var vor meget afholdte lærer; han underviste os ikke alene i de mest almindelige skolefag, men ofret megen tid paa undervisning i sang og musik.

Vi hadde vort «blandet kor» af de bedste sangere paa skolen og indøvedes i salmesang og fædrelandsange af alle slags. Ved sommerudflugter og andre anledninger, hvor store skarer af voksne mænd og kvinder mødte op, fik vi mange lovord for vor firestemte, harmoniske sang. Vi hørte ikke noget om sopran og alto i de dage, det var første og anden tenor og første og anden bas. Omtrent tolv af os skolegutter bragte vore salmodikoner til skolen, og under lærer Brekkes ledelse organiserte vi etslags orkester,

med salmodikoner som vore eneste instrumenter. De øverste stemmer i orkestret spiltes paa «helgjorte» instrumenter, men basernes salmodikoner var kasseformige og gav derfor en dybere lyd. Peder Johnsen Hære, der sidst jeg hørte fra ham var ansat ved jernbanen i Heron Lake, Minn., var vor fornemste bas baade i sang og strengespil.

Hver 12te mars feiret vi Gregorius-fest ved skolen, hvortil de fleste af forældrene fulgte med. Vi bragte velfyldte madkurve og endel medbragte store boller med flødegrød. Festen aabnedes som regel med en korsang, omtrent klokken 2 eftermiddag, hvorefter vi fik mere os en stund ude i den friske luft: Vi løb paa

ski, eller tog de vakreste jenter i fanget og satte udover de bratte bakker paa vore kjælker.

Saa blev vi kaldt ind igjen, sang atter af hjertens lyst, og saa fulgte et righoldigt festmaaltid. Fru Brekke, lærerens hustru, serverte kaffe frit til baade unge og gamle. Derpaa fulgte sang efter sang, en «konsert» paa salmodikonerne, og de gamle erklærte, at vor sang og musik var fortryllende vakker. Efter sangen fulgte alleslags leger indtil sent paa kvelden, da vi brød op, fandt frem vore ski eller kjælker og vendte hjem igjen, efter at ha tilbragt en storartet festdag, som vi kaldte Gregorius.»

Kai Hunstadbråten:

For 100 år siden – Blaafarveværkets siste driftsår

Modums Blaafarveværk innstilte all drift 30. november 1898. Her gjengis rapporten for dette år (fra Bergmesterberetninger – årsrapporter over norske bergverk, Norsk Bergverksmuseum, Kongsberg). Fra da av var bare sliperiet ved Haugfoss i gang.

Modum Blaafarveværk

Arbeidsstyrken i Driftsaaret, der er regnet fra 1 Oktober 1897 til 30 November 1898, var gjennomsnittlig 28 Mand.

Ved Grubedrifter er opfaret:

Ved Stoll drift.....	7,63 m =	18.24 m ³
og afbygget – Fodstrosse		146,26 m ³
Tilsammen		164,50 m ³

Ved Skeidningen utbragtes 755,78 m³ Malm
I Pukværkerne blev opberedet 1 049,28 m³ Malm
hvoraf udbragtes 14 360 Kg. Exportslig og 6 610 Kg. Smelteslig.

Ved Smeltehytten blev 52 700 Kg. Slig kalcineret og 85 100 Kg. Slig smeltet

med Forbrug af Brændematerial	10 m ³ Ved
	5 300 Kg. Stenkul
	28 200 Kg. Cokes

Ved Smeltingen blev udbragt 12 915 Kg. Kobolt-speis og Kobbersten. Til Udlandet blev exporteret i det Hele 29 703 Kg. Produkter.

Det økonomiske Resultat af Grube- og Hyttedriften var atter et Tab af over 10 000 Kroner.

I Aarets Løb besluttede Eierne at indstille Driften, hvorfor Mineringsarbejderne blev stoppet Sommeren 1898, medens Pukværkerne holdtes igang til Vinterens Indtræden. Alt Arbeide sluttede den 30 November 1898.

Det anføres i Indberetningen, at en af Hovedgrundene til Grubedriftens Ophør er de uheldige Lovbestemmelser, der paalægger Bergværkerne uforholdsmæssige Byrder, hvortil i de senere Aar kommer de vanskelige Arbejderforhold.

Modum Blaafarveværk betalte i sidste Aar 43 Procent af den lignede Indtægt i Skat og lignende Forpligtelser; i mere end 10 Aar har Driften ikke kunnet dække Udgifter, saaledes at Eierne har været nødt til at betale Tilskud, istedetfor at oppebære en rimelig Rente af Anlægskapitalen.

Originaler på Modum Gade, Mjøltråver'n og Kongsrud'n

Etter lydbåndopptak 1963 med Gotfred (1883–1982) og Johan (1887–1972) Skyliholt.

Før i tida var det mange originaler som vandret rundt om i bygdene.

Gade

J(ohan): Det var nå ein dom kalte Gade, veit du. Har vel hørt jitti han?

G(otfred): Jo, han Andreas Gata på Ton. Det var namnet hass.

J: Han jikk der og læbba om bygda, han au og fekk mat bortpå gålane, veit du, og så ville 'n ha tak i kvinnfólka.

G: Ja, kvinnfólka var redd hannom. Men hu Guri Skyrihølt, hu var stor og sprek. Han kom te Skyrihølt, je huser 'n enda. Så satt 'n og flira og lo støtt, når 'n kom inn på i' sted. Og så kom 'n him. Da var 'a mor hime aleine med oss ongene. Men så kom 'a Guri Skyrihølt der. Og hu var som ein allvåli sprek kar hu, serru. Je huser 'a var stor og tjukk detta menneskje. Det var 'a Guri Skyrihølt, det var tanta hass far, ve?

Og hu kom dit; je huser godt atte hu gikk og bandt (= strikket) på ei strømpe. Da satt han Gade ved åmmen (= ovnen), veit je, satt og flira og lo.

Så sa 'a mor det te 'a Guri at nå må du itte gå før han går, før je tør itte væra her aleine med 'n.

«Er de no å væra redd denna tavan da,» sa 'a, spaser-te inn i stua og sette si ved sia a' 'n der, bynte å prate te 'n da, serru. Og så sporte 'a å 'n var ifrå.

Ja, han var ifrå Ton, sa 'n. «Je hetter Andreas Gata ifrå Ton, je,» sa 'n «Å, er det deg dom kaller Gade da?» sa 'a. «Du er jo fæl etter kvinnfólka, du,» sa 'a.

J: «Så den karn (= karen) har je enda hørt jitti,» sa 'a.

G: Men han tole (= torde) itte aent helle (= enn) å lystre 'a. Den tid hu hadde sitti og prata ved 'n ei stynn, så sa 'a: «Nå får 'u (= du) gå. Nå vil vi itte ha deg her.» Han tole itte å setta opp med 'a; han pigga agale (= avgårde).

Mjøltråver'n

J: Å, ja. Han gikk og tægg mjøl, han. Han var uttante Enebakk, han. Og han gikk bolpå gålane og tægg mjøl, og når 'n fekk my da, å gå og bæra på, så solgte 'n det te fólk som ville kjøpe a' 'n igjen, hørte je dom snakka om.

Kongsrud'n

G: Og så veit du, Kongsrud'n gikk nå her da. Det var broren hennes Kari Høgget, det. Hu Kari var ifrå Kongsrud, bolante Vikersund, serru. Og detta var broren hennes, han Kresstian Kongsrud. Han gikk nå både over Modom og Sigdæl, han.

Je huser eingong han kom him. Det var sånn ved påsketier om vårn, det, før (= for) det var flekkebart. Også gikk sauane ute. Det var i Skyrihølt. Og så kom 'n gåannes, da. Så gikk 'n bestandig med kjepp, veit du. Huser godt det, han hadde sånn ein bron kjepp med kromma (= krummet) handtak på. Også sto sauane utmed trammen, gutt, hime. Hadde vel fått no salt.

Og så kom 'n rett føre denna sauebokken, han var itte sinna, men det var ein stor sauebokk. Men så erter 'n, han, veit du, før han stellte si frammafør 'n og hytta te 'n med kjeppen. Og itte skjønte 'n nå det atte bokken tok sprang på 'n eller tok fart, serru, så at han fekk si ein snart. Men han sto der, han, med kjeppen og hytta te 'n.

Bokken apa tebars, serru, og kom igjen og skrellte te Kongsrud'n så 'n gikk på ryggekuln bolåver. Og han blei sinna han au da, serru, og hevde si opp på firebein, og mea (= mens) så hadde bokken ladd og kom igjen han, og ga 'n ein puff i bakein.

Så var 'n far kommen ut og fekk tak i bokken. Da var 'n (dvs. Kongsrud'n) så sinna, og da ville 'n itte inn. Han var nå bestandig inne hos oss.

J: Han far ville ha 'n inn på kaffi og mat. Men han fekk 'n itte inn da.

G: Da var 'n så sinna, gutt. Og da gikk 'n førbi mange gonger; han var itte innom oss da. Men så bynte 'n å komma igjen, da det hadde gått ei tid.

Han gikk året rundt, og så hadde 'n visse plasser han låg på. Det var itte alle steller han låg. Når 'n fekk ein tobakksbetta eller no – han brukte snus – så tørka 'n denna og mol 'n og hadde 'n på sånn ei litta kruflaske. Og den brukte 'n te snus å ha i nesa. Og da naus 'n så du kunne høre 'n hele fjælingen (= fjerdingen).

Hvis han kom inn på i' (= et) sted, og dom blei redde, da blei 'n førnærma. Det likte 'n itte, gutt, at non var redd si. Han gikk og glante alle stann, men han kunne væra helt sekker på, han tok aldri no, og han rørte itte no. «Han kan se, men han må itte røre no,» sa 'n.

J: Han sku vøri temmelig sterk.

G: Å ja, han var godt vøksin, serru.

J: Dom snakka om det at han kom inn på i' sted ein gong. Gade var kommin au. Og kvinnfølka der snak-

ka sånn te 'n da, atte «jag 'n Gade du,» sa dom. Da var det itte lengen før 'n var bort te Gade og sa 'n fekk pakke si, ellers så skulle han ta 'n, sa 'n. Og Gade pigga nok snart.

G: Han førtelte, atte han kom te Røsstann (= Rustand) ein gong. Da hadde dom ein sint ukse der. Og der sku denna uksen ta 'n da, serru. Du veit han hadde itte greie på å flyge unna, men han hadde da greie på det, gutt, at han saug si fast i rompa på uksen. Og dansa rundt [med] uksen der, te atte den blei så huggærn atte 'n rulla på ryggen. Dom måtte sta og hjelpe uksen.

«Je dansa med Røsstannuksen så lauslorten fauk,» sa 'n.

J: Ja, detta har je hørt snakk om.

Arkivopptak 1963

Thure Lund:

Gjedda

Helt til midt i forrige århundre var Drammensvassdraget fri for gjedde. Et gammelt sagn forteller at det da var sluppet gjedde i et vann på Hadeland der det ikke skulle være utløp. Men omkring 1855 var det en veldig flom, og da hadde gjedda kommet seg ut i en liten sildrebekk og ned i Randsfjorden. Sagnet forteller at den første gjedda ble fisket opp

ved Vikersund i 1860. Denne rovfisken er vel, for en stor del, skyld i ørretbestandens tilbakegang i Tyrifjorden, og er uønsket som matfisk på våre trakter. Men i Syd-Sverige og Danmark er den regnet som en delikatess. På danske fat kan en lese at «sild på eget bord er like godt som gjedde på en fremmeds».